

Haris Halilović i Marija Lučić-Ćatić

KRIVIČNA DJELA IZ MRŽNJE I GOVOR MRŽNJE, KAKO IH PREPOZNATI I ADEKVATNO PROCESUIRATI

PRIRUČNIK ZA SUDIJE I TUŽITELJE

Izdavač:
Atlantska inicijativa, Sarajevo, BiH, 2022.

Autori:
Haris Halilović i Marija Lučić-Čatić

Sadržaju su doprinijeli:
Sonsirej Radivojević, Općinski sud u Bugojnu
Mirela Mujagić, Kantonalni sud u Bihaću
Lejla Konjić-Dragović, Sud Bosne i Hercegovine
Melika Murtezić, Kantonalni sud u Sarajevu
Mihaela Jovanović, Kantonalni sud u Tuzli
Tanja Curović, Općinski sud u Sarajevu
Lejla Handžić-Selimović, Tužiteljstvo Zeničko-dobojskog kantona
Sedin Idrizović, Tužiteljstvo Bosne i Hercegovine
Ljiljana Pejić, Osnovni sud u Srebrenici
Miroslav Popović, Osnovni sud u Prijedoru
Amela Skrobo-Kadrić, Općinski sud u Sarajevu
Biljana Radulović, Osnovni sud u Banja Luci

Urednica:
Majda Halilović

Recenzije:
Prof.dr. Hajrija Sijerčić-Čolić, tužitelj Zekerija Mujkanović

Lektura:
Zinaida Lakić

Prelom:
Gordan Zovko

Tiraž:
200 komada

ISBN 978-9926-465-28-5
CIP zapis dostupan u COBISS sistemu Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH pod
ID brojem 51900166
www.bh.cobiss.net

Izradu publikacije podržala je Nacionalna fondacija za demokratiju (NED) kroz projekt „Razmatranje sudske prakse u krivičnim djelima počinjenim iz mržnje“. Mišljenja, zaključci i preporuke izneseni u publikaciji predstavljaju isključivo stajališta autora i autorica i ne odražavaju nužno službene stavove Nacionalne fondacije za demokratiju (NED).

Haris Halilović i Marija Lučić-Ćatić

KRIVIČNA DJELA IZ MRŽNJE I GOVOR MRŽNJE, KAKO IH PREPOZNATI I ADEKVATNO PROCESUIRATI

PRIRUČNIK ZA SUDIJE I TUŽITELJE

Sarajevo, 2022.

SADRŽAJ

Izvodi iz recenzija.....	6
Biografije autora.....	7
Uvod.....	8
1. KRIVIČNA DJELA POČINJENA IZ MRŽNJE: PRAVNI OKVIR DEFINIRANJA, KAKO IH PREPOZNATI, SVIJEST O POSLJEDICAMA I EFEKTI NA ŽRTVE	11
1.1. Zločin iz mržnje, geneza i pravni okvir definiranja	11
1.2. Šta je mržnja i kako prepoznati da se radi o krivičnom djelu iz mržnje	12
1.3. Posljedice i viktimološki aspekti zločina iz mržnje	13
1.3.1. Utjecaj/posljedice zločina iz mržnje	13
1.3.2. Posljedice zločina iz mržnje na neposrednu žrtvu	14
1.3.3. Posljedice zločina iz mržnje na grupu kojoj pripada žrtva	16
1.3.4. Posljedice zločina iz mržnje po društvenu zajednicu u cijelini	16
2. MEĐUNARODNI PRAVNI DOKUMENTI I INSTITUCIONALNI MEHANIZMI, EVROPSKI SUD ZA LJUDSKA PRAVA, POZITIVNE OBAVEZE DRŽAVA.....	19
2.1. Međunarodnopravni okvir	19
2.1.1. Vijeće Evrope i Evropska unija	19
2.1.2. Ujedinjeni narodi	21
2.1.3. OSCE/ODIHR	22
2.2. Evropski sud za ljudska prava (ESLJP)	25
3. MRŽNJA KAO MOTIV (POBUDA) U ODREDBAMA MATERIJALNOG KRIVIČNOG ZAKONODAVSTVA U BOSNI I HERCEGOVINI.....	31
3.1. Mržnja kao motiv u odredbama materijalnog krivičnog zakonodavstva u BiH	28
3.2. Zaštićene karakteristike (obilježja) u odredbama KZFBiH, KZRS i KZBDBiH	32
3.3. Mržnja kao kvalifikatorna okolnost u odredbama KZFBiH, KZRS i KZBDBiH	34
3.4. Motiv mržnje kao obavezna otežavajuća okolnost.....	34
4. OTKRIVANJE, ISTRAŽIVANJE I DOKAZIVANJE KRIVIČNIH DJELA POČINJENIH IZ MRŽNJE	37
4.1. Procesuiranje krivičnih djela iz mržnje kao zakonska obaveza u BiH.....	37
4.2. Istraga krivičnih djela iz mržnje	38
4.3. Prethodno znanje i educiranost	39
4.4. Indikatori i inicijalna verifikacija	40
4.5. Specifičnosti istrage krivičnih djela iz mržnje	41
4.5.1. Specifičnosti kriminalističkog intervjuja sa žrtvama zločina iz mržnje	43
4.5.2. Specifičnosti kriminalističkog intervjuja sa osumnjičenim.....	45
4.5.3. Specifičnosti kriminalističkog intervjuja sa svjedocima.....	45
4.6. Potrebe žrtava zločina iz mržnje	45
4.7. Optužnica i njezino zastupanje u predmetima krivičnih djela iz mržnje	47
4.8. Presude u predmetima krivičnih djela iz mržnje	48
4.9. Preporuke	50

5. GOVOR MRŽNJE: DEFINIRANJE I RAZLIKOVANJE OD SLOBODE GOVORA, UTJECAJ I POSLJEDICE GOVORA MRŽNJE	53
5.1. Govor mržnje	53
5.1.1. Šta je govor mržnje?	54
5.2. Utjecaj/posljedice govora mržnje	56
5.3. Govor mržnje vs. sloboda izražavanja	57
6. GOVOR MRŽNJE: MEĐUNARODNI PRAVNI DOKUMENTI I INSTITUCIONALNI MEHANIZMI, EVROPSKI SUD ZA LJUDSKA PRAVA	61
6.1. Međunarodnopravni okvir	61
6.1.1. Vijeće Evrope	61
6.1.2. Evropska unija	62
6.1.3. Ujedinjeni narodi	63
6.1.4. Relevantna praksa Evropskog suda za ljudska prava i pozitivne obaveze država u predmetima govora mržnje	64
7. GOVOR MRŽNJE U ZAKONODAVSTVU BOSNE I HERCEGOVINE: PRAVNI I INSTITUCIONALNI OKVIR	67
7.1. Nacionalni pravni okvir	67
7.2. Krivičnopravno reguliranje	67
7.2.1. Izazivanje mržnje vs zločini iz mržnje	71
7.3. Drugi zakoni kojima se regulira govor mržnje	76
7.4. Dokumenti kojima se govor mržnje regulira u medijima	78
7.5. Prekršajne odredbe kojima se regulira govor mržnje	79
7.6. Zaključno o nacionalnom pravnom okviru	83
7.7. Institucionalni okvir	83
7.7.1. Policijska i sudska zaštita od govora mržnje	84
7.7.2. Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH (IO)	84
7.7.3. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH	85
7.7.4. Agencija za ravnopravnost spolova BiH, Gender centar RS-a i Gender centar FBiH	85
7.7.5. Centralna izborna komisija BiH (CIK)	86
7.7.6. Regulatorna agencija za komunikacije za oblast elektronskih medija (RAK)	87
7.7.7. Vijeće za štampu u BiH	88
7.7.8. Zaključno o institucionalnom okviru	89
7.8. Preporuke	89
LITERATURA	93

IZVODI IZ RECENZIJA

Priručnik o krivičnim djelima iz mržnje i govoru mržnje s doktrinarnog aspekta, nacionalne zakonodavne aktivnosti, međunarodnog pravnog reda i pravne prakse predstavlja tekst koji istražuje aktuelne teorijske stavove i mišljenja, zakonodavne aktivnosti i primjere iz sudske prakse o krivičnim djelima iz mržnje, njihovom procesuiranju i razumijevanju u sistemu krivičnog pravosuđa i u javnosti. Namjera autorskog tima je da u ovom tekstu obuhvate ne samo bitna pitanja krivičnih djela iz mržnje u sudskoj praksi u Bosni i Hercegovini i na međunarodnom planu već i da obrade složena pitanja govora mržnje.

Kako se to i ističe u Priručniku, nimalo jednostavno nije uspostaviti ravnotežu između efikasnog suprotstavljanja govoru mržnje i istovremeno u punoj mjeri sačuvati slobodu izražavanja. Priručnik donosi i preporuke kojima se želi ukazati na neke od aktivnosti koje je potrebno preduzimati u svrhu procesuiranja i dokazivanja krivičnih djela iz mržnje i unapređenja borbe protiv govora mržnje. Unapređenje krivičnog i prekršajnog zakonodavstva, ujednačavanje sudske prakse, multidisciplinarni načini osvjetljavanja složene problematike koja se s tim u vezi javlja, razmatranje kriminalne i kaznene politike o spomenutim temama, edukacija o krivičnim djelima iz mržnje i govoru mržnje, uspostavljanje odgovarajućih baza podataka samo su neke od preporuka koje se mogu naći na stranicama ovog priručnika. Na osnovu izloženog možemo zaključiti da Priručnik analizira brojne izazove koje donose krivična djela iz mržnje i govor mržnje.

Dr. sc. Hajrija Sijerčić-Čolić, redovna profesorica na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu

Priručnik samom svojom strukturom i sistematizacijom materije kojom se bavi nastoji biti pristupačan i praktičan, te svoj sadržaj jasno dijeli na dvije cjeline, krivična djela počinjena iz mržnje i njihov pravni okvir, kao i govor mržnje. Priručnik iznosi i koristi i odgovarajuću praksu Evropskog suda za ljudska prava kao i domaćih sudova, što materiju priručnika dodatno približava njegovoj ciljnoj kategoriji koja će ga koristiti, ovlaštenim službenim licima, tužiocima i sudijama praktičarima u ovoj oblasti.

Sasvim opravdano, sastavni dio općeg pravnog okvira jesu i viktimoški aspekti ovih zločina. Jer samo ukazivanjem i pojašnjavanjem posljedica koje zločini iz mržnje imaju na neposrednu žrtvu i grupu kojoj pripada žrtva može se postići prijeko potreban i odgovarajući senzibilitet ovlaštenih službenih lica, tužilaca i sudija, koji bi onda trebao ojačati i nadograditi njihov profesionalni pristup i odlučnost da se ovakva krivična djela potpuno istraže i počinioци adekvatno sankcioniraju. Utjecaj na društvenu zajednicu u cjelini, koji je također pojašnjen u ovom priručniku, spomenutim nadležnim akterima krivičnog progona zorno će ukazati na veličinu opasnosti za društvo koja nastaje toleriranjem ovih krivičnih djela.

Iako je priručnik po samom nazivu namijenjen tužiocima i sudijama, sigurno je da ga mogu i trebaju koristiti ovlaštena službena lica. Priručnik će sigurno svima njima biti iznimno koristan alat i uputa za postupanje u svakodnevnom radu, pa se može očekivati da će u praksi biti prihvaćen i korišten kao svojevrstan vodič u istraživanju, gonjenju i presuđenju ove vrste krivičnih djela.

Zekerija Mujkanović, glavni tužitelj, Tužilaštvo Brčko distrikta Bosne i Hercegovine

BIOGRAFIJE AUTORA

Haris Halilović redovni je profesor Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu na znanstvenoj oblasti "Krivično pravo i krivično procesno pravo". Autor je te koautor brojnih radova s područja krivičnog procesnog prava i dokaznog prava krivičnog postupka.

Također, učesnik je značajnog broja projekata na temu reforme krivičnog zakonodavstva u BiH, borbe protiv korupcije, zaštite djece u kontaktu s pravosuđem, borbe protiv trgovine ljudima, rodne ravnopravnosti u institucijama pravosuđa i drugih. Znanstveno-istraživački fokus usmjerava na krivično procesno pravo te dokazno i komparativno krivično procesno pravo.

Marija Lučić-Čatić je profesorica na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu u znanstvenoj oblasti „Kriminalistika“. Objavila je više znanstvenih i stručnih radova u domaćim i međunarodnim publikacijama te je sudjelovala u više znanstveno istraživačkih projekata iz oblasti kriminalistike, kriminologije i prava.

Organizatorica je i sudionica mnogih domaćih i međunarodnih znanstvenih i stručnih konferencija, okruglih stolova i seminara. U svojstvu edukatorice iz oblasti zločina iz mržnje i govora mržnje je sudjelovala na mnogobrojnim treninzima i edukacijama za policijske službenike, tužitelje i sudce u organizaciji Misije OSCE-a u BiH, Vijeća Europe, Sarajevskog otvorenog centra, Atlantske inicijative, VSTV-a BiH, CEST-a FBiH i CEST-a RS.

Kreatorica je i nositeljica modula Metodika istraživanja zločina iz mržnje i govora mržnje koji se izučavaju na FKKSS na II i III ciklusu studija.

UVOD

Atlantska inicijativa se od 2009. godine bavi sigurnosnim i pravosudnim pitanjima, što uključuje blisku suradnju sa sigurnosnim institucijama, sudovima i tužiteljstvima širom Bosne i Hercegovine. Atlantska inicijativa više od deset godina istražuje i analizira pojavnje oblike ekstremizma, nasilnog ekstremizma i radikalizacije, što je često bilo osnova za razvoj politika i institucionalnih promjena. Atlantska inicijativa bazira rad na dva programa: 1) rodna ravnopravnost, s fokusom na preventiju nasilja nad ženama, i 2) terorizam, ekstremizam i radikalizacija. Istraživačke studije obaju programa pokazale su da su mržnja i predrasude često motiv za vršenje krivičnih djela. Svim radikalnim pokretima i ekstremističkim grupama žene su veoma visoko na listi neprijatelja, a prava žena, bez obzira na njihovu vjersku i ideološku orijentaciju, u njihovim kruškovima stradaju prva. Ekstremni pokreti i grupe koje djeluju u Bosni i Hercegovini i regiji sve su aktivniji u širenju mržnje, koju ispoljavaju direktno u zajednicama, ali i u prostoru. Na ovaj način oni čine štetu svima, onima na koje usmjeravaju svoje aktivnosti i protiv kojih iskazuju mržnju, ali i cijelim zajednicama unutar kojih su ova djela prisutna. Štetu čine i bosanskohercegovačkom društvu jer na ovaj način pokušavaju narušiti napore na izgradnji mira, tolerancije i demokracije. Oni koji čine krivična djela iz mržnje ili šire govor mržnje negativno utječu na društvenu koheziju naročito kada su ovakva ponašanja direktno ili indirektno tolerirana kroz institucionalni odgovor, odnosno neprocesuiranje ili neadekvatno krivičnopravno procesuiranje. Manjak prevencije za cijele zajednice, ali i nedostatak intervencija za počinitelje ovih krivičnih djela pokazuje tendenciju ka prihvaćanju ili normaliziranju mržnje koja je opasna za cijelo društvo i koja može izazvati ne samo individualno činjenje krivičnih djela već i potaknuti nasilni ekstremizam u zajednicama.

S ciljem unapređenja edukacija nositelja pravosudnih funkcija u Bosni i Hercegovini iz okvira procesuiranja krivičnih djela iz mržnje i govora mržnje, Atlantska inicijativa je u suradnji i pod pokroviteljstvom Nacionalne fondacije za demokratiju (NED) u drugoj polovici 2020. godine započela s implementacijom projekta „Razmatranje sudskih praksi u krivičnim djelima počinjenim iz mržnje“. Priručnik je nastao kao rezultat višemjesečnog rada grupe sudija i tužitelja iz različitih gradova u Bosni i Hercegovini. Tokom radionica i panela grupa je imala priliku diskutirati o nizu postojećih problema u procesuiranju krivičnih djela iz mržnje i govora mržnje. Svojim iskustvom i poznavanjem problema u praksi upravo su sudije i tužitelji koji u obavljanju svojih funkcija postupaju i u predmetima krivičnih djela iz mržnje i govora mržnje mogli najviše doprinijeti rješavanju postojećih poteškoća i dilema u procesuiranju ove vrste krivičnih djela i drugih oblika prijetnjičkog ponašanja.

Nakon održanih pet panel sastanaka na kojima su prezentirana i razmatrana aktualna pitanja u vezi s procesuiranjem ove vrste krivičnih djela, uz kontinuirani timski rad većine učesnika u navedenom projektu, razvijen je i ovaj Priručnik. Po svom sadržaju i ciljevima Priručnik ne smjera kritiziranju moguće postojećih slabosti krivičnopravnog sustava u Bosni i Hercegovini (BiH), kako u normativnom tako i institucionalnom smislu, već je prvenstveno dobromjeran stručni istup u pravcu unapređivanja profesionalnih kapaciteta sudija i tužitelja na području otkrivanja, istraživanja, dokazivanja, kao i ispravnog te zakonitog i pravičnog presuđivanja ovih krivičnih djela.

Priručnik čine sedam poglavlja koja logičnim slijedom obrađuju problematiku krivičnih djela iz mržnje i govora mržnje polazeći od njihovog pojmovnog određenja i izrazito negativnog efekta po društvenu zajednicu i društvo jednakih. Slijede poglavlja kojima su obuhvaćeni međunarodni pravni okvir i zahtjevi u pogledu prevencije i procesuiranja ove vrste protupravnih ponašanja, a zatim i njihovo krivičnopravno uređenje u domenu domaćeg materijalnog krivičnog prava. Posebno su razmotrone i odredbe domaćeg krivičnog procesnog prava kako sa stajališta specifičnih prava i dužnosti

procesnih subjekata, posebno tužitelja i ovlaštenih službenih osoba, tako i sa stajališta specifičnosti provođenja procesnih radnji kada postoji osnova sumnje da je moguće došlo do počinjenja krivičnog djela iz mržnje ili govora mržnje. U navedenim razmatranjima nije zanemaren oštećeni, odnosno žrtva, te je u tom smislu posebno ukazano na potrebu poštovanja njegova integriteta, ali i činjenice da će oštećeni u pravilu biti i jednim od esencijalnih dokaznih izvora prilikom dokazivanja ovih krivičnih djela.

Konačno, osim aktualne sudske prakse u predmetima krivičnih djela iz mržnje i govora mržnje, u Priručniku su date i preporuke za unapređenje otkrivanja, istraživanja i dokazivanja ovih krivičnih djela u Bosni i Hercegovini.

Smatramo da će Priručnik biti od koristi nositeljima pravosudnih funkcija, ali i drugim profesionalcima, te da će istinski doprinijeti razvijanju adekvatnog odgovora u prevenciji i procesuiranju ove vrste krivičnih djela u Bosni i Hercegovini.

M
I
R
N
J
A

1.

KRIVIČNA DJELA POČINJENA IZ MRŽNJE: PRAVNI OKVIR DEFINIRANJA, KAKO IH PREPOZNATI, SVIJEST O POSLJEDICAMA I EFEKTI NA ŽRTVE

1.1. Zločin iz mržnje, geneza i pravni okvir definiranja

Kriminalno ponašanje motivirano mržnjom nije fenomen novijeg datuma, ali se termin „zločin iz mržnje“ (engl. *hate crime*) počinje upotrebljavati tek početkom osamdesetih godina prošlog stoljeća, prvo u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD) kao posljedica fokusa javnosti na niz napada na Jevreje, osobe porijeklom iz Azije i Afroamerikance, a nedugo potom i devedesetih u Evropi u izravnoj vezi s valom rasizma i ksenofobije koji je u to vrijeme zahvatio evropski Sjever.¹ Iz tog doba posebno će ostati upamćeni incidenti usmjereni protiv imigranata u Rostocku i Mollnu 1992., Solingenu 1993. te Jevreja u Lubecku 1994. godine u Njemačkoj.

Sasvim očekivano, i proces inkriminiranja zločina iz mržnje (engl. *hate crime legislation*) započinje prvo u SAD-u, i to još 1978. u Kaliforniji, da bi do 1995. godine obuhvatilo dvije trećine američkih saveznih država.² Neke od osnovnih značajki tog zakonodavstva bile su uvođenje standarda „motiviranost predrasudom/mržnjom“, potom grupa sa zaštićenim obilježjima kao što su rasa, religija, porijeklo, nacionalnost, rod, etnicitet, seksualna orijentacija, starost, fizički i mentalni nedostatak te implementacija pravnih mehanizama prema kojima počinjenje krivičnog djela zbog stvarne ili pretpostavljene pripadnosti žrtve grupi sa zaštićenim obilježjem predstavlja teži oblik djela ili krivično djelo za koje je predviđeno obavezno strože kažnjavanje.³ Upravo ovakav pristup postat će u većoj ili manjoj mjeri i glavnom odrednicom u kreiranju suvremenih evropskih zakonodavstava na području suprotstavljanja ovoj vrsti krivičnih djela.

U pogledu određenja pojma „zločin iz mržnje“ danas na teoretskoj i normativnoj razini ne postoji jedna unificirana i općeprihvaćena definicija, ali se jednom od najpreciznijih i najobuhvatnijih smatra ona američkog Kongresa iz 1992. godine koja je i sastavnim dijelom saveznog Zakona o vođenju registra krivičnih djela iz mržnje (engl. Hate Crime Statistics Act)⁴, propisa kojim je naloženo registriranje ove vrste krivičnih djela i prema kojoj:

Zločin iz mržnje obuhvata sva krivična djela prilikom čijeg izvršenja je počinitelj bio motiviran mržnjom, pristranošću ili predrasudom baziranom na stvarnoj ili prepostavljenoj rasi, boji kože, religiji, nacionalnom porijeklu, etnicitetu, rodu ili seksualnoj orijentaciji osobe ili grupe osoba.⁵

Pored definicije američkog Kongresa, na evropskom tlu jedna od najrasprostranjenijih i najprihvaćenijih definicija krivičnih djela počinjenih iz mržnje kao krivičnih djela motiviranih pristranošću ili predrasudama prema određenim grupama

1 V. Green, D. P., McFalls, L. H., Smith, J. K. (2001) Hate Crime: An Emergent Research Agenda, *Annual Review of Sociology*, Vol. 27, str. 480.

2 V. Ryken, G., Jenness, V., Curry, T. (1998). „The Homogenization and Differentiation of Hate Crime Law in the U.S. 1978–1995: An Analysis of Innovation and Diffusion in the Criminalization of Bigotry, 63, *American Sociological Review*, str. 295.

3 Phillips, S., Ryken, G. (2000) Judicial Rhetoric, Meaning-Making, and the Institutionalization of Hate Crime Law, *Law & Society Review*, Vol. 34, No. 3, str. 572-573.

4 Hate Crime Statistics Act 28. U.S.C., str. 534 (1990) Supp IV (1992).

5 V. Jenness, V., Ryken G. (1996) The Criminalization of Hate: A Comparison of Structural and Polity Influences on the Passage of "Bias-Crime" Legislation in the United States, *Sociological Perspectives*, Vol. 39, No. 1, str. 130.

Ijudi jeste ona Ureda za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR) Organizacije za evropsku sigurnost i suradnju (OSCE) koji ovoj vrsti krivičnih djela pridaje posebnu pažnju u svom radu kroz razumijevanje kako se radi o najozbiljnijim manifestacijama netolerancije. Prema navedenoj radnoj definiciji ODIHR-a:⁶

Krivično djelo počinjeno iz mržnje jeste svako krivično djelo, uključujući krivična djela protiv osoba ili imovine, gdje su žrtva, imovina ili meta izabrani zbog njihove stvarne ili percipirane povezanosti, pripadnosti, podrške ili članstva grupi baziranoj na stvarnoj ili percipiranoj rasi, nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti, jeziku, boji kože, spolu, dobi, mentalnim ili fizičkim nedostacima, seksualnoj orijentaciji ili nekom drugom sličnom obilježju.

S teorijskog aspekta važno je naglasiti da nisu sva ponašanja motivirana predrasudom odnosno mržnjom i krivična djela počinjena iz mržnje te da se može raditi samo o incidentima iz mržnje koji u širem smislu obuhvaćaju i krivična djela ove vrste, ali isto tako i različite prekršaje motivirane predrasudama odnosno mržnjom, pa i ponašanja koja se ne mogu kvalificirati protupravnim te ne podlježu sankcioniranju. Da bi neki incident motiviran mržnjom ili predrasudama bio okvalificiran kao krivično djelo, on mora jasno sadržavati prethodno navedene kriterije:

- Da se radi o krivičnom djelu koje je propisano zakonom
(ubistvo, silovanje, razbojništvo, oštećenje tuđe stvari i dr.)
- Da je izvršenje tog krivičnog djela motivirano predrasudom odnosno mržnjom

U navedenom smislu možemo navesti sljedeće hipotetičke primjere incidenata s potencijalnim obilježjima krivičnih djela iz mržnje:

- U ranim jutarnjim satima u neposrednoj blizini porodične kuće pronađeno je tijelo povratnika s vidljivim ustrijeljnim ranama na lijevoj strani grudnog koša i abdomenu. U prethodnih nekoliko mjeseci žrtva je u više navrata prijavljivala prijetnje po etničkoj i religijskoj osnovi lokalnoj policijskoj upravi.

- Neposredno po napuštanju svog radnog mjestra lokalni LGBTI aktivista je prilikom ulaska u automobil na obližnjem parkingu napadnut od dvojice nepoznatih mladića prilikom čega su mu nanesene vidljive ozljede na licu u obliku podjeva. Iako sam nije bio pripadnik LGBTI zajednice, mladić je u lokalnom okruženju bio poznat kao zagovornik prava ove zajednice.

- U kasnim večernjim satima, u povratničkom naselju je došlo do skrnavljenja novoobnovljenog vjerskog objekta, kao i nekoliko objektu najbližih nadgrobnih spomenika na način da su po fasadi objekta te spomenicima ispisane poruke i simboli uvredljivog kao i prijetećeg sadržaja, i to: „biće opet 92-a“, simbol „kukasti križ“ i dr.

1.2. Šta je mržnja i kako prepoznati da se radi o krivičnom djelu iz mržnje

Terminološko određenje koje je direktnim prijevodom preuzeto iz engleskog jezika (*hate crime*) dovelo je do određenih nedoumica i glede pitanja termina „mržnja“. Naime, mržnja se u psihologiji definira kao jak negativan osjećaj prema onome što je objekt mržnje, pri čemu se ona ne temelji samo na percepciji drugih, već postoji jaka interakcija unutar pojedinca, s njegovom ličnom historijom i njezinim efektima na osobnost, emocije, ideje, vjerovanja i posebno njegov identitet.⁷ Promatrajući navedenu definiciju, postaje jasno zašto se nerijetko kod procesuiranja ali čak i samog razumijevanja ovih djela pribjegava psihologizaciji ovog termina, što u konstruktu zločina iz mržnje navodi na pogrešan put.

Naime, zločini iz mržnje u svojoj osnovi predstavljaju vršenje krivičnih djela iz predrasude kao motiva koja ne mora

⁶ V. Challenges and Responses to Hate-Motivated Incidents in the OSCE Region – For the period January-June 2006, Varšava, (2006), str. 7.

⁷ V. Navaro, J. I., Marchena, E., Menacho, I. (2013) The Psychology of Hatred, *The Open Criminology Journal*, 2013, 6, str. 10.

dosegnuti razinu mržnje u smislu psihološkog definiranja navedenog pojma. Posljedično, počinitelj ne mora poznavati oštećenog, imati bilo kakvu vrstu osjećaja spram njega, već njegovo postupanje mora biti motivirano predrasudom spram zaštićenih karakteristika kojih je oštećeni nositelj.

Navedeno će biti posve jasno ako pogledamo definiciju predrasude u kojoj se ističe da je predrasuda, unaprijed stvoren pozitivan ili negativan sud i uvjerenje o nekom ili nečem. Takve su prosudbe najčešće neopravdana pojednostavljenja i osiromašenja svojstava i osobina pripadnika neke socijalne grupe ljudi. Predrasude su mnogo češće negativne nego pozitivne, a najraširenije su predrasude prema pripadnicima različitih religija, etničkih i rasnih grupa, ali i prema pripadnicima različitih manjina (npr. osobama s invaliditetom, ovisnicima).⁸

Kao ideologije koje generiraju mržnju javljaju se rasizam, šovinizam, seksizam, nacizam, antisemitizam i homofobija.⁹

Dakle, da bi se krivično djelo okvalificiralo kao krivično djelo iz mržnje, počinitelj ne mora mrziti žrtvu ili grupu kojoj žrtva pripada, već je za postojanje takvog krivičnog djela dovoljan i njegov izbor žrtve temeljem predrasude prema grupi kojoj ona pripada.¹⁰ Dovoljno je dakle samo postojanje takvog motiva neovisno o tome da li počinitelj stvarno i „mrzi“.

1.3. Posljedice i viktimološki aspekti zločina iz mržnje

Zločini iz mržnje, iako najčešće usmjereni na konkretnu žrtvu, predstavljaju djelo poruke, te se stoga njihovi štetni efekti ne zaustavljaju isključivo na direktnoj žrtvi. Naime, posljedice ove vrste protupravnog ponašanja prisutne su kako kod same žrtve, zajednice čije zaštićene karakteristike dijeli, tako i kod cijelokupne društvene zajednice kojoj pripada žrtva i počinitelj. Upravo se zbog toga adekvatna i valjana reakcija svih sudionika lanca krivičnog progona nameće kao imperativ.

Pored navedenog, bitno je istaći i da meta napada zločina iz mržnje može biti jedna osoba, više osoba ili imovina koja se povezuje s grupom koja ima neku zajedničku karakteristiku. Žrtva može biti meta napada počinitelja zbog stvarne ili čak percipirane pripadnosti grupi, ili povezanosti s njom. Međutim, za razliku od drugih oblika iskazivanja netolerancije, zločini iz mržnje obično imaju direktnu žrtvu,¹¹ osobu po koju su nastupile štetne posljedice kao rezultat tog djela. Takve žrtve, zbog diskriminatorne prirode zločina iz mržnje i činjenice da višestruke identitetske karakteristike mogu biti meta napada odjednom, imaju drugačije potrebe od žrtava drugih krivičnih djela.¹²

O svemu navedenome će u potonjem biti više riječi.

1.3.1. Utjecaj/posljedice zločina iz mržnje

Nakon ubistva 49 ljudi u gay noćnom klubu u Orlandu 2016. godine koje je počinjeno iz mržnje tisuće ljudi u Londonu, Sydneju, Hong Kongu, Bangkoku i mnogim drugim gradovima diljem svijeta pridružile su se protestima i bdijenju za žrtve. Efekti ovog geografski izoliranog krivičnog djela počinjenog iz mržnje prema LGBTI zajednici nisu se zadržali ni na neposrednim žrtvama ovog djela, ni na zajednici čije zaštićene karakteristike dijele, ni na društvenoj zajednici u kojoj se djelo desilo, već su se iznimnom brzinom proširili globalno. Iako svako djelo počinjeno iz mržnje ne poluči globalne posljedice, nijedno ne se ne zaustavlja samo na neposrednoj žrtvi ovog krivičnog djela. Imajući u vidu da su zločini iz mržnje djela poruke, njihove posljedice i efekti prisutni su kod svih onih do kojih je ova poruka posredno ili neposredno stigla.

Tako o efektima koje zločini iz mržnje imaju možemo govoriti kao o posljedicama koje isti ostavljaju na:

- neposrednu žrtvu
- grupu kojoj pripada žrtva (s kojom dijeli zaštićene karakteristike) i
- društvenu zajednicu u cjelini

⁸ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=50076>>

⁹ V. Tadić-Stojisljević, S., Trlin, D. (2021) Govor mržnje online i u drugom javnom prostoru, JU CEST FBiH, Sarajevo, str. 9.

¹⁰ Prosecuting Hate Crimes: A Practical Guide, OSCE/ODIHR – IAP, DRAFT, (2012), str. 13-14.

¹¹ To ne mora biti slučaj s npr. određenim oblicima govora mržnje.

¹² OSCE/ODIHR (2020) Žrtve krivičnih djela iz mržnje u sistemu krivičnog pravosuđa. Praktični vodič. Varšava: OSCE/ODIHR, str. 28.

1.3.2. Posljedice zločina iz mržnje na neposrednu žrtvu

Zločini iz mržnje imaju snažniji utjecaj, pa samim tim i posljedice po neposrednu žrtvu, nego što je to slučaj s „običnim“ krivičnim djelima. Naime, s obzirom na to da su žrtve izabrane kao „mete“ napada temeljem onoga što jesu, odnosno temeljem nepromjenjivih ili teško promjenjivih karakteristika poput rase, religijskog opredjeljenja, nacionalne pripadnosti, seksualne orientacije i slično, njihova nemogućnost da promijene povod napada dovodi do veće psihološke povrede i pojačanog osjećaja ugroženosti. Navedeno se manifestira u različitim oblicima, pa stoga o posljedicama zločina iz mržnje na neposrednu žrtvu možemo govoriti kao o emocionalnom, tjelesnom i ponašajnom odgovoru žrtve na napad. Dakle, govoreći o efektima zločina iz mržnje na samu žrtvu, nije dostatno analizirati samo emocionalne i psihološke reakcije, nego i druge aspekte funkciranja poput tjelesnih i ponašajnih. Naime, povezanost psihološkog distresa¹³ i pojave tjelesnih simptoma ne smije biti zanemarena, jednako kao i njihov utjecaj na ponašajnu sferu. Sasvim je očekivano da će veći broj žrtava doživjeti neke negativne kratkoročne tjelesne posljedice, dok će određeni broj doživjeti velike i dugoročne posljedice ovog iskustva koje će uvelikoj mjeri determinirati i njihovo daljnje ponašanje i postupanje.

Emocionalni odgovor žrtve na napad

S obzirom na to da je žrtva zločina iz mržnje odabrana isključivo zbog onoga što ona jeste, a ne zbog onoga što posjeduje, radi i slično, njezin emotivni odgovor na napad bit će iznimno snažan, te će najčešće doseći razinu distresa koja može imati velike posljedice po samu žrtvu.

Širok je dijapazon emotivnih reakcija koje žrtve mogu iskusiti, no zajedničko im je što najčešće prerastaju u akutno stanje. Neki od emotivnih odgovora žrtve na napad su:¹⁴

- Produceni osjećaj straha koji određuje ponašajni odgovor žrtve;
- Poricanje – Pojedine žrtve negiraju razloge napada i poriču da su bile žrtve zločina iz mržnje jer je sama ideja da ih neko napadne samo zbog onoga što jesu previše zastrašujuća ili u pojedinim slučajevima i sami negiraju pripadnost određenim grupama zaštićenih karakteristika;
- Samookrivljavanje – Pojedine žrtve mogu i same povjerovati u stereotipe koji su izrečeni tokom napada i kriti sebe za izazivanje (provociranje) samog napada ili pak mogu kriviti sebe zbog vlastite napažnje i prividne nespremnosti, što također određuje ponašajni odgovor;
- Izoliranost – Pojedine žrtve mogu vjerovati da većina ne brine o njima ili da odobrava počinjena djela, te se mogu osjećati usamljenima i izoliranim iz društva kao cjeline. Naime, s obzirom na to da je jedna od osnovnih ljudskih potreba upravo potreba za pripadanjem, koju zločini iz mržnje narušavaju marginalizirajući žrtvu i šaljući poruku da su te osobe nepoželjne u svojoj sredini, upravo takva vrsta odbacivanja i socijalne alienacije rezultira povećanom psihičkom boli i distresom;
- Bijes i agresivnost koja može uzrokovati pogoršani ponašajni odgovor.
- Pored navedenih emotivnih reakcija, žrtve ovih djela mogu razviti i određene psihološke poteškoće te mogu pribjegavati autodestruktivnim i opasnim ponašanjima poput:¹⁵
- Zloupotrebe alkohola ili narkotičkih sredstava
- Samoozljedivanja
- Pribjegavanja nasilju
- Depresije
- Anksioznosti
- Pokušaja suicida i suicida

¹³ Sukladno definiciji ponuđenoj u rječniku Merriam Webster stres predstavlja fizički, hemijski ili emocionalni faktor koji uzrokuje tjelesnu ili mentalnu napetost i može uzrokovati bolesti, dok je distres, s druge strane, akutni oblik stresa. To je ozbiljno stanje (često kliničko) uzrokovano traumatičnim događajem, a zahtijeva hitne i drastične mjere. Vidjeti na: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/stress>.

¹⁴ OSCE/ODIHR (2012) TAHCLE: *Training against hate crime for law enforcement (Curriculum for Trainers)*. Varšava: OSCE/ODIHR, str. 28.

¹⁵ Ibidem, str. 28.

Tjelesni odgovor žrtve na napad

Kao što je to već istaknuto, efekt zločina iz mržnje na žrtvu se ne manifestiraju samo promjenama na emocionalnoj razini, već i na tjelesnom i ponašajnom. Kao tjelesni odgovor žrtve na napad mogu se javiti kratkoročne i dugoročne tjelesne reakcije.

Tako se kao kratkoročne tjelesne reakcije mogu javiti slabost, drhtavica, znojenje, mučnina, povišen puls i tlak, ubrzano disanje, ekstremni umor ili iscrpljenost, te pretjerana pobuđenost, dok se kao dugoročne tjelesne reakcije mogu javiti poremećaj spavanja, noćne more, intruzivna sjećanja, konstantna napetost i hronični umor, somatizacija (npr. povećan fokus na tijelo i briga oko bolova u tijelu), promjene apetita i problemi s probavom te pretjerane pobuđenosti. Sve navedeno, uz konstantnu evaluaciju ljudi i okruženja, može rezultirati prolongiranim fizičkim ograničenjima, nespecifičnim somatskim simptomima i pojmom psihosomatskih bolesti. Naime, psihosomatske bolesti predstavljaju stanja u kojima je uslijed psiholoških faktora došlo do oštećenja organa ili tkiva kao dugoročnih posljedica, što ukazuje na iznimnu opasnost koju zločini iz mržnje imaju po pojedinca.

Ponašajni odgovor žrtve na napad

Prethodno elaborirane emotivne, psihološke i tjelesne reakcije (i posljedice) žrtve na napad neminovno će utjecati i na ponašajnu sferu.

Tako npr. emocije straha koje nastaju kao posljedica proživljenog iskustva nerijetko direktno utječu na daljnje ponašanje žrtve. U nemogućnosti da promijeni uzroke koji su doveli do napada, žrtva nerijetko mijenja obrasce svog svakodnevnog ponašanja. Tako se npr. neke žrtve, u nastojanju da izbjegnu ponavljanje događaja, fokusiraju na izgradnju vlastite sigurnosne mreže izbjegavajući kontakt sa širom društvenom zajednicom i onima koji im nisu bliski. Naime, doživjevši napad kao odbijanje i neprijateljstvo, pojedine žrtve se povlače, ljudima pristupaju s nepovjerenjem, zatvaraju se i oslanjaju na što je moguće manje ali sigurnije ljudske veze. Nerijetko se dešava da pojedine žrtve žive svoj život isključivo u ovim malim ali za njih sigurnim krugovima, svodeći kontakt s „autsajderima“ na minimum. Navedeno u konačnici dovodi do povlačenja, mijenjanja dnevne rutine te postupne izolacije.¹⁶ Nadalje, uslijed straha žrtve nerijetko postaju krajnje sumnjičave, preispituju svoje neposredno okruženje, analiziraju svoja ponašanja i poduzimaju stroge mjere predostrožnosti.

Samookrivljavanje također može odrediti ponašajni odgovor žrtve, osobito kada žrtva pogrešno smatra da je sama doprinijela napadu ili pak da nije bila spremna na napad iako ga je mogla i trebala očekivati. Naime, u pojedinim situacijama žrtve pogrešno smatraju da su svojim ponašanjem izazvale napad javno ispoljavajući svoju zaštićenu karakteristiku (npr. nosile su neko vjersko obilježje, bile su odjevene na određeni način, razmjenjivale su nježnosti u javnosti sa istospolnim partnerom i sl.). U želji da preveniraju ponovne napade, izmijenit će svoje, do tada, ustaljene obrasce ponašanja, bilo u formi prikrivanja zaštićene karakteristike u javnosti (kada je to moguće) bilo u formi povlačenja (kad prikrivanje nije moguće). Samookrivljavanje za nespremnost i neadekvatnu reakciju na napad nerijetko, pored povećanog opreza, dovodi i do poduzimanja niza samozaštitnih aktivnosti, koje mogu biti kako pravno dozvoljene tako i protupravne.

Nadalje, emocije ljutnje, ogorčenosti i bijesa mogu dovesti do „uzimanja pravde u svoje ruke“ i odmazde spram grupe kojoj pripada počinitelj izazivajući time val nasilja i odmazde s mogućnošću eskalacije u sukobe većih razmjera.

I na koncu, prepoznat problem ovog oblika krivičnih djela jeste i visoka stopa sekundarne viktimizacije žrtve.¹⁷ Naime, sekundarna viktimizacija žrtve može nastati na mnogo načina. Tako će se javiti u situacijama kada šira društvena zajednica izražava neosjetljivost spram onoga što se desilo, kada izostane očekivana podrška od grupe kojoj žrtva pripada i/ili cijelokupne društvene zajednice, te kada tijela krivičnog progona ili neke druge institucije kojima se žrtva obratila za pomoć minimiziraju ono što joj se dogodilo.¹⁸ Jedan od najtežih oblika sekundarne viktimizacije događa se kada profesionalci, u okviru vršenja svoje dužnosti, pokazuju iste predrasude kao i neki drugi članovi zajednice ili kada zbog osobnih vrijednosnih stavova minimiziraju težinu onoga što se žrtvi dogodilo.¹⁹

¹⁶ O ponašajnim efektima zločina iz mržnje moguće je vidjeti i u presudi ESLJP-a „Đorđević v. Croatia“ (Application no. 41526/10), 24. 7. 2012.

¹⁷ Tripković, Ekspanzija mržnje: osnovna obilježja masovnih zločina iz mržnje, str. 43. U: Maljević, A. i Vujović, S. (2013) *Vodič za procesuiranje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Centar za društvena istraživanja Analitika, str. 23.

¹⁸ OSCE/ODIHR (2012) *TAHCLE: Training against hate crime for law enforcement (Curriculum for Trainers)*. Varšava: OSCE/ODIHR, str. 78.

¹⁹ McLaughlin, K. A., Malloy, S. M., Brilliant, K. J. & Lang, C. (2000) *Responding to Hate Crime: A Multidisciplinary Curriculum for Law Enforcement and Victim Assistance Professionals*. Newton, MA: National Center for Hate Crime Prevention, Education Development Center, Inc., str. 33.

1.3.3. Posljedice zločina iz mržnje na grupu kojoj pripada žrtva

Glede utjecaja na grupu kojoj žrtva pripada bitno je istaći da se posljedice ovih djela šire od neposredne žrtve preko zajednice neposredne žrtve sve do ostalih ljudi i zajednica koje bi se mogle identificirati sa žrtvom. Kao što Perry i Alvi (2012) navode, i grupa kojoj žrtva pripada suočava se s kompleksnim reakcijama na uočeno nasilje, uključujući šok, ljutnju, strah, ranjivost, inferiornost i osjećaj bijesa. I, poput neposredne žrtve, članovi grupe kojoj žrtva pripada također nerijetko mijenjaju svoje obrasce ponašanja utječući direktno na obrasce društvene interakcije.²⁰

1.3.4. Posljedice zločina iz mržnje po društvenu zajednicu u cijelini

I na koncu, glede cijele društvene zajednice, ova krivična djela narušavaju samu potku demokratskog društva s obzirom na to da širenje mržnje i nesnošljivosti prema drugim članovima društva zbog njihovog biološki, kulturno ili društveno determiniranog identiteta negira temeljna pravna načela jednakosti i ravnopravnosti ljudi na kojima počiva svako civilizirano i demokratsko društvo.²¹ Pored navedenog, činjenica da zločini iz mržnje nerijetko eskaliraju i kreiraju krug nasilja i odmazde čini ih iznimno ugrožavajućim po cijelu društvenu zajednicu.²²

20 Perry B., Alvi S. (2012) We are all vulnerable: The in terrorem effects of hate crimes. *International Review of Victimology*, 18(1): 57-71.

21 Iganski, P., Lagou, S. (2014) The personal injuries of "hate crime". *The Routledge international handbook on hate crime*, 34-46.

22 Maljević, A., Vujović, S. (2013) *Vodič za procesuiranje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Bosni i Hercegovini*, Analitika – Centar za društvena istraživanja i Udrženje tužilaca/tužitelja Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, str. 24.

MICHIGAN

2.

MEĐUNARODNI PRAVNI DOKUMENTI I INSTITUCIONALNI MEHANIZMI, EVROPSKI SUD ZA LJUDSKA PRAVA, POZITIVNE OBAVEZE DRŽAVA

2.1. Međunarodnopravni okvir

Pravno reguliranje zločina iz mržnje na međunarodnom planu predmet je velikog broja konvencija, deklaracija, povelja, protokola i drugih dokumenata kojima se državama potpisnicama stavlja u obavezu usvajanje odgovarajućih zakona kojima se omogućava da krivična djela počinjena iz predrasude kao motiva budu kažnjena (da inkriminiraju ova protupravna ponašanja te da se osigura da svaki predrasudni motiv bude temeljito ispitana).

Vodeći se preglednošću, odnosni dokumenti bit će prezentirani prema organizacijama koje su ih i donijele te odnosnim institucionalnim mehanizmima.

2.1.1. Vijeće Evrope i Evropska unija

Evropska konvencija o ljudskim pravima²³

Članom 14. Evropske konvencije o ljudskim pravima propisuje se zabrana diskriminacije na naredni način:

Uživanje prava i sloboda predviđenih ovom konvencijom osigurava se bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi, kao što su spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza s nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status.

Nadalje, članom 17. propisuje se zabrana zloupotrebe prava apostrofirajući da se ništa u ovoj konvenciji ne može tumačiti tako da podrazumijeva pravo bilo koje države, grupe ili lica da se upuste u neku djelatnost usmjerenu na poništavanje bilo kojeg od navedenih prava i sloboda ili na njihovo ograničavanje u većoj mjeri od one koja je predviđena Konvencijom.

Povelja Evropske unije o temeljnim pravima (2010/C 83/02)²⁴

Ovom poveljom države članice EU obavezuju se na borbu protiv zločina motiviranih rasizmom, ksenofobijom, vjerskom netrpeljivošću ili invaliditetom, seksualnom orientacijom ili rodnim identitetom te se garantira pravo na ljudsko dostoјanstvo, na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti, pravo na nediskriminaciju, pravo na djelotvoran pravni lik te pravo na pravično suđenje.

²³ Službeni glasnik BiH, br. 6/99.

²⁴ OJ C 303/01/2007.

Konvencija o kibernetičkom kriminalu (23. 11. 2001) i Dopunski protokol uz Konvenciju o kibernetičkom kriminalu o inkriminiranju djela rasističke i ksenofobne naravi počinjenih pomoću računarskog sustava (2003)²⁵

Ovom konvencijom državama potpisnicama uvodi se obaveza da kriminaliziraju sljedeće aktivnosti počinjene putem računarskog sustava:

- širenje rasnog i ksenofobnog materijala (čl. 3)
- prijetnje motivirane rasizmom i ksenofobijom (čl. 4)
- uvrede motivirane rasizmom i ksenofobijom (čl. 5)
- poricanje, bitno umanjivanje, odobravanje ili opravdavanje genocida ili zločina protiv čovječnosti (čl. 6) te
- pomaganje i poticanje bilo kojeg od krivičnih djela utvrđenih ovim protokolom (čl. 7).

Okvirna odluka Vijeća Evropske unije o rasističkim i ksenofobnim krivičnim djelima²⁶

Odlukom se ističe potreba za jedinstvenim krivičnopravnim pristupom ovom pitanju u cijeloj EU radi osiguravanja minimalnih zajedničkih standarda i koordinirane politike u ovom domenu, čime se nastoji unificirati i krivičnopravno reguliranje mržnje.²⁷

Pored toga, Odlukom se:

- Propisuje obaveza država članica da se rasistički ili ksenofobni motiv pri počinjenju bilo kojeg krivičnog djela mora cijeniti kao otegotna okolnost²⁸
- Ističe potrebu inkriminiranja javnog poticanja na nasilje i mržnju, javne distribucije rasističkih i ksenofobnih materijala i negiranje ili trivijalizaciju genocida i zločina protiv čovječnosti kao krivičnih djela²⁹
- Države članice se ohrabruju na pokretanje istrage po službenoj dužnosti u vezi s ovim djelima.³⁰

Direktiva 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Vijeća (od 25. 10. 2012)³¹

Ovom direktivom uspostavljeni su minimalni standardi o pravima, podršci i zaštiti žrtava zločina. Tako se članom 22. uspostavljaju sljedeće obaveze za države članice:

- Države članice će osigurati da žrtve dobiju pravovremenu i pojedinačnu procjenu radi utvrđivanja posebnih potreba zbog njihove osobite ranjivosti na sekundarnu i ponovljenu viktimizaciju, zastrašivanje i odmazdu.
- Pojedinačna procjena će naročito uzeti u obzir:
 - osobne karakteristike žrtve
 - vrstu ili prirodu krivičnog djela
 - okolnosti krivičnog djela
- U kontekstu pojedinačne procjene posebna pažnja će se posvetiti žrtvama [...] koje su pretrpjele krivično djelo počinjeno zbog neke osobine osobe ili diskriminatornog motiva koji bi mogli biti naročito povezani s njihovim osobnim karakteristikama.

Nadalje, Direktiva potiče države članice da službenicima koji će vjerojatno doći u kontakt sa žrtvama, poput policijskih službenika i sudskog osoblja, osiguraju opće i specijalističko osposobljavanje radi podizanja njihove svijesti o

25 Konvencija o kibernetičkom kriminalu od 23. 11. 2001. i Dodatni protokol uz tu Konvenciju o inkriminiranju djela rasističke i ksenofobne naravi od 28. 1. 2003, stupili su na snagu u odnosu na BiH 1. 9. 2006, *Službeni glasnik BiH – Međunarodni ugovori* 6/06.

26 Okvirna odluka Vijeća Evropske unije br. 2008/913/JHA o borbi protiv određenih oblika i izraza rasizma i ksenofobije putem krivičnog prava od 28. 11. 2008, OJ L 328/55/2008.

27 *Ibidem*, Preamble, par. 5.

28 *Ibidem*, član 4.

29 *Ibidem*, član 3. stav 2.

30 *Ibidem*, Preamble, par. 11.

31 OJ L 315/ 57/2012.

potrebama žrtava te kako bi im se omogućilo postupanje sa žrtvama na nepristran, obziran i stručan način.

Okvirna konvencija Vijeća Evrope za zaštitu nacionalnih manjina (čl. 6)³²

Deklaracija Međunarodne konferencije protiv rasizma, rasne diskriminacije, ksenofobije i srodnih oblika netolerancije iz 2001. godine (čl. 13, 15, 28, 48, 54, 81, 82, 84, 106)³³

Međunarodna konvencija o suzbijanju i kažnjavanju zločina aparthejda, usvojena 30. 11. 1973. (čl. 1, 2. i 4).³⁴

2.1.2. Ujedinjeni narodi

Opća (univerzalna) deklaracija o ljudskim pravima (UNDHR)³⁵

Međunarodnopravni okvir koji je utvrđen propisima UN-a zahtijeva od država da garantiraju jednaka prava svim građanima, da pružaju jednaku pravnu zaštitu te preveniraju bilo koji oblik diskriminacije. Opća (univerzalna) deklaracija o ljudskim pravima iz 1948. godine pruža okvir za provedbu principa jednakih prava i zabrane diskriminacije kao jedan od prvih međunarodnih dokumenata koji garantira da:

Svakome pripadaju sva prava i slobode utvrđene u ovoj deklaraciji bez razlike bilo koje vrste, kao što je rasa, boja kože, spol, jezik, vjeroispovijed, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili društveno porijeklo, imovina, rođenje ili drugi status.³⁶

Međunarodni pakto o građanskim i političkim pravima³⁷

Navedeno se dodatno proširuje Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima kojim se ističe načelo ravnopravnosti, vrši zabrana diskriminacije i zahtijeva jednakost pred zakonom. Sukladno tome članovi 6. i član 7. garantiraju pravo svakog pojedinca na život i slobodu te zabranu mučenja, okrutnog, nečovječnog, ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja.

Nadalje, član 2. Pakta prenosi isto načelo ravnopravnosti kao UNDHR, ističući da:

Svaka država stranka ovoga pakta obavezuje se da će poštivati i jamčiti prava priznata u ovome paktu svim osobama na svom području i područjima koja se nalaze pod njenom jurisdikcijom bez obzira na razlike kao što su rasa, boja kože, spol, jezik, vjera, političko ili drugo uvjerenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, imovina, rođenje ili neka druga okolnost.

Nadalje, Paktom se utvrđuje da će države članice zakonom zabraniti „svako zagovaranje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje koje predstavlja poticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje“.³⁸

U članu 26. Pakta zahtijeva se jednakost pred zakonom, jednakna zaštita zakona i zaštita od diskriminacije. U njemu se ističe da su:

Sve osobe [...] jednake pred zakonom i imaju pravo na jednaku pravnu zaštitu bez ikakve diskriminacije. U tom smislu, zakonom se mora zabraniti svaka diskriminacija i svim osobama jamčiti jednaku i djelotvornu zaštitu protiv svakog oblika diskriminacije, osobito u pogledu rase, boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, imovine, rođenja ili neke druge okolnosti.

Konvencija o ukidanju rasne diskriminacije (ICERD)³⁹

Odredbe ove konvencije dodatno preciziraju obavezu država da istraže sve rasistički motivirano nasilje te od njih zahtije-

³² (ETS No. 157)

³³ Usvojena 8. 9. 2001. godine na Svjetskoj konferenciji protiv rasizma, rasne diskriminacije, ksenofobije i srodnih oblika netolerancije. Tekst Deklaracije dostupan na: <http://www.un.org/WCAR/durban.pdf>

³⁴ Usvojena i otvorena za potpisivanja i ratifikaciju ili pristupanje rezolucijom Generalne skupštine 260 A(III) od 9. 12. 1948. godine. Stupila na snagu 12. 1. 1951. godine u skladu s odredbama člana XIII. Službeni vesnik Prezidijuma narodne skupštine FNRJ br. 2/1950.

³⁵ Opća (univerzalna) deklaracija o ljudskim pravima, 1948. Dostupna na: <http://www.un.org/en/documents/udhr/>

³⁶ Ibidem, član 2.

³⁷ Međunarodni pakto o građanskim i političkim pravima, Rezolucija GS UN-a 2200 A (XXI), 16. 12. 1966. (stupio na snagu 23. 3. 1976).

³⁸ Ibidem, član 20. stav 2.

³⁹ Komitet UN-a za ukidanje rasne diskriminacije, Opća preporuka br. 15: Organizirano nasilje zasnovano na etničkom porijeklu (42. sesija, 1993), par. 3.

vaju implementaciju zakonodavstva koje kriminalizira djela nasilja i pozivanja na nasilje zasnovano na rasizmu (uključujući i određene oblike govora mržnje), i to kako slijedi:

Države ugovornice osuđuju svaku propagandu i sve organizacije koje su vođene idejama ili teorijama zasnovanim na superiornosti neke rase ili grupe lica određene boje ili određenog etničkog porijekla ili koje žele da opravdaju ili podrže ma koji oblik rasne mržnje ili diskriminacije; one se obavezuju da bez odlaganja usvoje pozitivne mjere koje imaju za cilj da ukinu svako poticanje na takvu diskriminaciju, ili na svako djelo diskriminacije, i u tom cilju [...] one se naročito obavezuju:

- a.) da utvrde kao krivično djelo svako širenje ideja zasnovanih na superiornosti ili rasnoj mržnji, svako poticanje na rasnu diskriminaciju, kao i sva djela nasilja, ili izazivanje na takva nasilja, uperena protiv svih rasa ili svake grupe lica druge boje ili drugog etničkog porijekla, kao i pružanje pomoći rasističkim aktivnostima, podrazumijevajući tu i njihovo finansiranje
- b.) da proglose za nezakonite i da zabrane organizacije i aktivnosti organizirane propagande i svaku drugu vrstu propagandne aktivnosti koji potiču na rasnu diskriminaciju i koji je pomažu, kao i da proglose da je sudjelovanje u ovim organizacijama ili u njihovim aktivnostima zakonom kažnjivo djelo
- c.) da ne dozvole javnim vlastima niti javnim nacionalnim ili lokalnim ustanovama da potiču na rasnu diskriminaciju ili da je pomažu⁴⁰

Dakle, ova konvencija predviđa uvođenje krivičnih sankcija za propagiranje ideja zasnovanih na rasnoj superiornosti ili mržnji, poticanje na rasnu mržnju, akte nasilja usmjereni protiv bilo koje rase ili grupe osoba drugačije boje kože ili etničkog porijekla i poticanje na takve akte.

Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida od 9. 12. 1948. (čl. 1-3)⁴¹

Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (C/EDAW) odobrena i predložena za potpis, ratifikaciju i pristupanje Rezolucijom Generalne skupštine 34/180 od 18. 12. 1979. (čl. 2. i 3)⁴²

Konvencija o pravu djeteta (CRC) iz 1989. godine (čl. 2)⁴³

Rabatski akcioni plan⁴⁴

2.1.3. OSCE/ODIHR

Od 2003. godine, kada je termin „zločini iz mržnje“ prvi put zvanično upotrijebljen od OSCE-a, Ministarsko vijeće OSCE-a kontinuirano ističe da krivična djela iz mržnje predstavljaju prijetnju sigurnosti osoba te da, ako se ne rješavaju, mogu dovesti do šireg sukoba i nasilja.

40 Ibidem, član 4.

41 Usvojena Rezolucijom 260 (III) A na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija 9. 12. 1948. Stupanje na snagu 12. 1. 1951. godine. Bosna i Hercegovina je preuzeila u svoj pravni perekad u skladu sa Ustavom Bosne i Hercegovine (Aneks I, Dodatni sporazum o ljudskim pravima koji će se primjenjivati u Bosni i Hercegovini), ratificirala 1993. godine, što je potvrđeno Općim okvirnim sporazumom za mir u Bosni i Hercegovini, odnosno Aneksom 4. član II tačka 7. („Međunarodni sporazumi – Bosna i Hercegovina će ostati ili postati potpisnica međunarodnih sporazuma navedenih u Aneksu ovog Ustava“).

42 Odobrena i predložena za potpis, ratifikaciju i pristupanje Rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 34/180 od 18. 12. 1979. Stupila na snagu 3. 9. 1981. u skladu sa članom 27. Bosna i Hercegovina je preuzeila Konvenciju u svoj pravni perekad u skladu sa Ustavom Bosne i Hercegovine (Aneks I, Dodatni sporazum o ljudskim pravima koji će se primjenjivati u Bosni i Hercegovini), ratificirala 1993. godine, što je potvrđeno Općim okvirnim sporazumom za mir u Bosni i Hercegovini, odnosno Aneksom 4. članom II tačka 7. („Međunarodni sporazumi – Bosna i Hercegovina će ostati ili postati potpisnica međunarodnih sporazuma navedenih u Aneksu ovog Ustava“).

43 Usvojena od Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, 20. 11. 1989. godine. Konvenciju o pravima djeteta Bosna i Hercegovina je preuzeila u svoj pravni perekad u skladu sa Ustavom Bosne i Hercegovine (Aneks I, Dodatni sporazum o ljudskim pravima koji će se primjenjivati u Bosni i Hercegovini), ratificirala 1993. godine, što je potvrđeno Općim okvirnim sporazumom za mir u Bosni i Hercegovini, odnosno Aneksom 4. član II tačka 7. („Međunarodni sporazumi – Bosna i Hercegovina će ostati ili postati potpisnica međunarodnih sporazuma navedenih u Aneksu ovog Ustava“).

44 O navedenom planu će biti više riječi u dijelu koji se bavi govorom mržnje.

Prepoznavši navedeno, države članice OSCE-a su se obvezale da donesu niz mjera za rješavanje krivičnih djela iz mržnje poput:

- Poduzimanja koraka za poticanje žrtava da prijave krivična djela iz mržnje⁴⁵
- Pružanja žrtvama krivičnih djela iz mržnje pristupa savjetovanju i pravnoj pomoći, kao i djelotvornog pristupa pravdi⁴⁶
- Osposobljavanja policijskih agencija da omoguće prijavljivanje krivičnih djela iz mržnje i da povećaju pozitivnu interakciju između policije i žrtava krivičnih djela iz mržnje putem obuka pripadnika policije koji se nalaze na prvoj liniji kontakta sa žrtvama, uključujući obuku o upućivanju žrtava ka pružateljima usluga pomoći i zaštite, kao i putem provedbe programa kontaktiranja s javnošću⁴⁷
- Osposobljavanja organizacija civilnog društva za pružanje pomoći žrtvama krivičnih djela iz mržnje⁴⁸

Institucionalni mehanizmi

Odbor za eliminaciju rasne diskriminacije (UNCERD)⁴⁹

Odbor za eliminaciju rasne diskriminacije je tijelo neovisnih stručnjaka koje prati provedbu Konvencije o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije u državama potpisnicama. Sve države potpisnice dužne su podnijeti izvještaje o provedbi Konvencije svakih pet godina. Odbor pregledava izvještaje i daje zaključne preporuke državama.

Pored izvještavanja od država članica postoje i dodatni mehanizmi putem kojih Odbor izvršava svoju funkciju, i to su:

- metoda ranog upozoravanja
- međudržavne žalbe (podnesci)
- individualne žalbe (podnesci)

Evropska komisija za sprečavanje rasizma i netolerancije (ECRI)

Europska komisija za sprečavanje rasizma i netolerancije je tijelo za ljudska prava Vijeća Evrope, sastavljeno od nezavisnih stručnjaka, zaduženo za borbu protiv rasizma, ksenofobije, antisemitizma, netolerancije i diskriminacije temeljem rase, nacionalnog/etničkog porijekla, državljanstva, vjere i jezika te odnedavno spolne orientacije. Djeluje iz perspektive zaštite ljudskih prava, a u svjetlu Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava, dodatnih protokola i prateće sudske prakse. Uz opće preporuke (GPR) s područja svog mandata, ECRI priprema izvještaje o stanju u državama članicama Vijeća Evrope vezano za svoj mandat, koji uključuju preporuke državama.

ECRI je donio sljedeće opće preporuke:

- ECRI opća politička preporuka br. 1: o borbi protiv rasizma, ksenofobije, antisemitizma i netolerancije (1996)⁵⁰
- ECRI opća politička preporuka br. 2: o specijaliziranim tijelima za borbu protiv rasizma, ksenofobije, antisemitizma i netolerancije na nacionalnoj razini⁵¹
- ECRI Opća politička preporuka br. 3: o borbi protiv rasizma i netolerancije protiv Roma (1998)⁵²
- ECRI opća politička preporuka br. 4: o nacionalnim istraživanjima o iskustvima i percepciji diskriminacije i rasizma iz perspektive potencijalnih žrtava⁵³

⁴⁵ Ministarsko vijeće OSCE-a, Odluka br. 9/09, tačka br. 3, „Borba protiv krivičnih djela iz mržnje“, Atina, 2. 12. 2009, <https://www.osce.org/cio/40695>

⁴⁶ *Ibidem*, tačka br. 5.

⁴⁷ Ministarsko vijeće OSCE-a, Odluka br. 13/06, tačka br. 7, „Borba protiv netolerancije i diskriminacije i promocija međusobnog poštovanja i razumijevanja“, Brisel, 5. 12. 2006, <https://www.osce.org/mc/23114>

⁴⁸ *Ibidem*, tačka br. 11.

⁴⁹ Vidjeti više na: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cerd/>

⁵⁰ CRI(96)43 rev. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/gpr/en/recommendation_n1/Rec01en.pdf

⁵¹ CRI(97)36. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/gpr/en/recommendation_n2/Rec02en.pdf

⁵² CRI(98)29 rev. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/gpr/en/recommendation_n3/Rec03en.pdf

⁵³ CRI(98)30. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/gpr/en/recommendation_n4/Rec04en.pdf

- ECRI opća politička preporuka br. 5: o borbi protiv netolerancije i diskriminacije protiv muslimana (2000)⁵⁴
- ECRI opća politička preporuka br. 6: o borbi protiv širenja rasističkih, ksenofobičnih i antisemitskih materijala putem interneta (2000)⁵⁵
- ECRI opća politička preporuka br. 7: o nacionalnom zakonodavstvu za borbu protiv rasizma i rasne diskriminacije⁵⁶
- ECRI opća politička preporuka br. 8: o suzbijanju rasizma pri borbi protiv terorizma (2004)⁵⁷
- ECRI opća politička preporuka br. 9: o borbi protiv antisemitizma (2004)⁵⁸
- ECRI opća politička preporuka br. 10: o korištenju rasističkih, antisemitskih i ksenofobičnih elemenata u školama i obrazovanju (2005)⁵⁹
- ECRI opća politička preporuka br. 11: o borbi protiv rasizma i rasne diskriminacije u policijskom radu (2007)⁶⁰
- ECRI opća politička preporuka br. 12: o borbi protiv rasizma i rasne diskriminacije u sportu (2008)⁶¹
- ECRI opća politička preporuka br. 13: o borbi protiv rasizma i netolerancije protiv Roma (ojačavanje ECRI opće političke preporuke br. 3 iz 1998) (2011)⁶²
- ECRI opća politička preporuka br. 14: o borbi protiv rasizma i rasne diskriminacije u zapošljavanju (2012)⁶³
- ECRI opća politička preporuka br. 15: o borbi protiv govora mržnje (2015)⁶⁴
- ECRI opća politička preporuka br. 16: o zaštiti imigranata od diskriminacije (2016).⁶⁵

Evropski promatrački centar za rasizam i ksenofobiju (EUMC) i Agencija Evropske unije za temeljna prava (FRA)

Ovo tijelo EU-a je funkcionaliralo do 2007. godine sa zadaćom prikupljanja objektivnih informacija i podataka o fenomenu i pojavnim oblicima rasizma, ksenofobije i antisemitizma radi poduzimanja mjera ili definiranja načina borbe protiv rasizma i ksenofobije. Od 1. januara 2007. godine zadaće Centra preuzeila je Agencija Evropske unije za temeljna prava. Ova agencija savjetuje institucije Evropske unije i nacionalne vlade u području temeljnih prava, a osobito u oblastima:

- diskriminacije
- pristupa pravosuđu
- rasizma i ksenofobije
- zaštite podataka
- prava žrtava te
- prava djece

54 CRI(2000)21. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/gpr/en/recommendation_n5/Rec5%20en21.pdf

55 CRI(2001)1. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/gpr/en/recommendation_n6/Rec%206%20en.pdf

56 CRI(2003)8. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/gpr/en/recommendation_n7/ecri03-8%20recommendation%20nr%207.pdf

57 CRI(2004)26. Dostupno na: <http://legislationline.org/documents/action/popup/id/7387>

58 CRI(2004)37. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/gpr/en/recommendation_n9/Rec.09%20en.pdf

59 CRI(2007)6. Dostupno na: <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-10-on-combating-racism-and-racia/16808b5ad5>

60 CRI(2007)39. Dostupno na: <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-11-on-combating-racism-and-racia/16808b5adf>

61 CRI(2009)5. Dostupno na: <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-12-on-combating-racism-and-racia/16808b5ae7>

62 CRI(2011)37rev. Dostupno na: <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-13-on-combating-anti-gypsyism-an/16808b5aee>

63 CRI(2012)48. Dostupno na: <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-14-on-combating-racism-and-racia/16808b5afc>

64 CRI(2016)15. Dostupno na: <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-15-on-combating-hate-speech/16808b5b01>

65 CRI(2016)16. Dostupno na: <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-16-on-safeguarding-irregularly-p/16808b5b0b>

Cilj Agencije je učinkovitije pomoći u promicanju i zaštiti temeljnih prava u cijeloj Evropskoj uniji te se u tu svrhu savjetuje i surađuje s partnerima u područjima:

- prikupljanja i analize informacija i podataka putem društveno-pravnih istraživanja
- pružanja pomoći i stručnih savjeta te
- komunikacije i podizanja svijesti o pravima

Ured za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR) i Organizacije za evropsku sigurnost i suradnju (OSCE)

Važnim međunarodnim mehanizmom u suprotstavljanju krivičnim djelima počinjenim iz mržnje na evropskom tlu jeste i Ured za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR) Organizacije za evropsku sigurnost i suradnju (OSCE) koji već dugo pruža podršku državama članicama OSCE-a u njihovim naporima u borbi sa zločinima iz mržnje.

2.2. Evropski sud za ljudska prava (ESLJP)

Važnost suprotstavljanja krivičnim djelima počinjenim iz mržnje, predrasude ili neprijateljstva jasno je iskazana i u nizu predmeta Evropskog suda za ljudska prava (ESLJP). Ovo posebno dolazi do izražaja u ustanovljavanju pozitivnih obaveza država glede provođenja efektivnih istraživačkih radova u slučaju inicijalne verifikacije da se radi o rasno, etnički ili uopće predrasudama motiviranim krivičnim djelima kako iz razloga adekvatnog ostvarivanja krivičnopravne zaštite pojedinca izloženog takvoj vrsti protupravnog ponašanja tako i iz razloga razvijanja povjerenja pripadnika manjinskih grupa u spremnost i sposobnost države da im pruži odgovarajuću zaštitu. U nastavku slijede neki od znamenitih predmeta ESLJP-a glede krivičnih djela iz mržnje s akcentom na motive rasne odnosno etničke pripadnosti, vjerskog opredjeljenja, invalidnosti i seksualne orijentacije.

PRIMJERI:

Rasna odnosno etnička pripadnost kao motiv napada

Menson protiv Ujedinjenog Kraljevstva

ESLJP u predmetu „Menson protiv Ujedinjenog Kraljevstva“ iz 2003. godine, iako ne nalazi aplikaciju rođaka preminulog u smislu povrede čl. 2. (pravo na život) Konvencije i obaveze na provođenje učinkovite službene istrage kada postoje razlozi za sumnju da je pojedinac zadobio povrede opasne po život u sumnjivim okolnostima osnovanom, zaključuje: „Tamo gdje je napad rasno motiviran istraga se mora voditi energično i nepristrano, uzimajući u obzir potrebu da se stalno potvrđuje osuda rasizma u društvu, kao i da se održi povjerenje manjina u sposobnost vlasti da ih zaštiti od rasnog nasilja.“⁶⁶

U spomenutom predmetu radilo se o smrti Michaela Mensona, tridesetogodišnjaka tamne boje kože kojeg su nakon izlaska iz autobusa napala četvorica mladića, zapalila ga, da bi od posljedica napada nakon nešto više od mjesec dana žrtva preminula u bolnici.⁶⁷

Nachova i drugi protiv Bugarske

Za razliku od predmeta „Menson protiv Ujedinjenog Kraljevstva“, gdje Sud nije našao da su propusti u istraži doveli do povrede čl. 2, kao i drugih prava garantiranih Konvencijom, ali je jasno i nedvosmisleno istakao obavezu istražnih tijela države da provedu učinkovitu istragu u slučaju sumnje na rasnu motiviranost, koja ne samo da treba rezultirati adekvatnim

⁶⁶ ESLJP, *Menson v. the United Kingdom*, (Application No. 47916/99) 6. 5. 2003, str. 13. V. i Unmasking bias motives in crimes: selected cases of the European Court of Human Rights, FRA European Union Agency for Fundamental Rights, Publications Office, 2018, str. 3.

⁶⁷ *Ibidem*, str. 2-5.

procesuiranjem i kažnjavanjem već mora predstavljati i oslonac povjerenju manjinskih grupa u sposobnost države da ih zaštiti, u predmetu „Nachova i drugi protiv Bugarske“⁶⁸ iz 2005. godine, ESLJP u materijalnom i proceduralnom aspektu konstatira postojanje povrede čl. 2 (pravo na život), a u proceduralnom smislu i povredu čl. 14 (zabrana diskriminacije) u vezi s čl. 2. Konvencije.

U predmetu „Nachova i drugi protiv Bugarske“ nenaoružani regruti Angelov i Petkov nalazili su se u bijegu s gradilišta na kojem je bila stacionirana njihova vojna jedinica, te su se sklonili kod bake jednoga od njih, u romskom dijelu naselja, da bi prilikom pokušaja lišenja slobode bili ustrijeljeni od strane policije, uslijed čega su preminuli. Obojica su bili romskog porijekla, a navodno je jedan od svjedoka izjavio kako je major G. nakon pucnjave uzviknuo: „Vi prokleti Cigani“, usmjeravajući cijev svog oružja prema njemu.⁶⁹

U ovoj presudi ESLJP je između ostalog zaključio:

... istražitelji i tužitelji koji su bili uključeni u slučaj raspolagali su relevantnim informacijama koje su bile sasvim dovoljne da ih upozore na potrebu provođenja inicijalne verifikacije, a ovisno o ishodu i strage o mogućim rasističkim motivima u događaju koji je doveo do smrti dvojice muškaraca. Međutim, nije učinjeno ništa da se provjeri susjedova izjava ili razlozi zbog kojih je upotreba tolikog stepena sile bila neophodna. Na taj način zanemarili su relevantne činjenice i obustavili istragu, štiteći tako majora G. od krivičnog progona. Sukladno tome, u proceduralnom smislu vlasti nisu ispunile svoju dužnost iz čl. 14, a u vezi s članom 2. da poduzmu svaki mogući korak u istrazi da li je u konkretnom slijedu događaja došlo do diskriminacije.⁷⁰

Šečić protiv Hrvatske

U predmetu „Šečić protiv Hrvatske“⁷¹ iz 2007. godine podnositelj zahtjeva gosp. Šemso Šečić je, zajedno s nekoliko drugih pojedinaca, skupljao stari metal u gradu Zagrebu, kojom prilikom su se dva neidentificirana muškarca približila grupi i napala ga. Tukli su ga po tijelu drvenim palicama izvikujući riječi koje su predstavljale rasno zlostavljanje. Druga dvojica neidentificiranih muškaraca, očito članova iste grupe, stajala su u blizini i čuvala stražu. Kratko nakon toga, na mjesto događaja poslana je policijska ophodnja. Policija je razgovarala s osobama na licu mjesta i obišla okolne ulice pokušavajući pronaći napadače. Utvrđeno je da je oštećeni, kao rezultat napada, pretrpio višestruke prijelome rebara, posebice devetog, desetog i jedanaestog lijevog rebara, a dijagnosticiran mu je posttraumatski stresni poremećaj kojega karakterizira depresija, napetost, napadaji panike, strah za njegovu sigurnost i za sigurnost njegove obitelji, nesanica na mahove i noćne more, te, općenito, emotivni slom. Nakon više od godinu dana policija je uz insistiranje državne tužiteljice uspjela identificirati očevica događaja, kojeg je zbog alkohola isključila kao podobnog svjedoka. Nedugo nakon toga HRT je emitirao prilog u kojem je obavljen razgovor s mladim pripadnikom skinheadsa, koji je objasnio svoje razloge za napade na romsko stanovništvo u Zagrebu. Advokatica oštećenog je tvrdila da je pojedinac s kojim je obavljen razgovor na HRT-u neizravno spomenuo izgred od 29. 4. 1999. godine u kojem je sudjelovao podnositelj zahtjeva. Državno odvjetništvo je zatražilo od urednika HRT-a da im da potrebne informacije kako bi mogli utvrditi identitet osobe s kojom je obavljen razgovor, a policija je obavila razgovor s novinarom koji je obavio razgovor. Novinar je izjavio da je pripadnik skinheadsa s kojim je obavljen razgovor općenito govorio o svojoj mržnji prema romskom stanovništvu, ali da nije konkretno govorio o izgredu o kojem je riječ. Živio je u istom dijelu grada u kojem se dogodio napad i opisao je kako ga smeta kad Romi dolaze u njegovo susjedstvo skupljati stari metal. Međutim, novinar nije želio otkriti ime osobe s kojom je obavio razgovor, pozivajući se na pravo da štititi izvor svojih informacija.

68 ESLJP, Nachova and others v. Bulgaria, (Applications No. 43577/98, 43579/98), 7/8. 2005.

69 *Ibidem*, str. 1. i 3.

70 *Ibidem*, str. 3.

71 ESLJP, Šečić v. Croatia, (Application No. 40116/02), 31. 8. 2007.

U ovom predmetu Sud je, kao i u predmetu „Nachova“, zaključio da kad istražuju izgrede nasilja, državne vlasti imaju dodatnu dužnost poduzeti razumne korake kako bi raskrinkale svaki rasistički motiv i utvrstile jesu li u tim događajima mogle ulogu odigrati etnička mržnja ili predrasude.

Angelova i Iliev protiv Bugarske

U predmetu „Angelova i Iliev protiv Bugarske“⁷² također iz 2007. godine, žrtva je napadnuta od strane sedam tinejdžera. Žrtva je teško pretučena i zadobila je nekoliko ubodnih ozljeda nanesenih nožem, uslijed čega je, nakon ukazane lječničke pomoći i hospitalizacije, preminula. Kao što su napadači kasnije iznijeli, napad je motiviran romskom nacionalnošću žrtve. U ovom predmetu su podnositelji aplikacije tvrdili da vlasti nisu provele brzu, učinkovitu i nepristranu istragu koja bi mogla dovesti do suđenja i osude osoba odgovornih za zlostavljanje i smrt njihovog rođaka romskog porijekla. Također su tvrdili da domaće krivično zakonodavstvo nije sadržavalo posebne odredbe kojima se inkriminiraju krivična djela ubistva ili teške tjelesne povrede, ili bilo koje drugo krivično djelo, kao zasebna krivična djela koja su rasno motivirana, niti je sadržavalo izričite odredbe o povećanju kazne koje se odnose na rasno motivirana krivična djela. Podnositelji zahtjeva nadalje su tvrdili da vlasti nisu ispunile svoju dužnost istrage i krivičnog progona rasno motiviranog nasilnog djela. Na kraju, podnositelji zahtjeva su tvrdili da je dužina krivičnog postupka protiv napadača bila pretjerana, što im je onemogućilo pristup sudu kako bi zahtijevali naknadu štete.

Rješavajući u navedenom predmetu, Sud između ostalog konstatira:

Osim toga, tokom istrage nasilnih incidenta, državne vlasti imaju dodatnu dužnost poduzeti sve razumne korake kako bi se razotkrio bilo koji rasistički motiv i utvrdilo jesu li etnička mržnja ili predrasude možda igrale ulogu u događajima. Ako to ne bi učinili i tretirali rasno izazvano nasilje i brutalnost ravnopravno sa slučajevima koji nemaju rasistički prizvuk, bilo bi to zatvaranje očiju nad posebnom prirodom djela koja su posebno destruktivna za temeljna prava.

I u ovom predmetu, ne ulazeći u razmatranje odluka suda po drugim postavljenim pitanjima, Sud nalazi povedu čl. 14. u vezi s proceduralnim aspektom čl. 2. Konvencije.

Vjersko opredjeljenje kao motiv napada

Članovi Gldani kongregacije Jehovinih svjedoka i ostali protiv Gruzije

U predmetu „Članovi Gldani kongregacije Jehovinih svjedoka i ostali protiv Gruzije“⁷³ iz 2007. godine radilo se o napadu fanatične grupe pravoslavnih vjernika na kongregaciju Jehovinih svjedoka. Nakon napada 16 članova kongregacije zatražilo je lječničku pomoći i primljeno u bolnicu zbog povreda glave i glavobolja. Policija, iako je bila obaviještena o napadu, okljevala je s bilo kakvom intervencijom. Jedan od napadača snimio je cijeli napad i te su snimke naknadno emitirane na državnoj televiziji, a imena napadača su prijavljena policiji. Pokrenuti krivični postupak imao je niz nedostataka, uključujući i činjenicu da je jedna od žrtava optužena za prekršaj. Policija gotovo da nije poduzela nikakve konkretnе korake kako bi privela pravdi napadače.

Primjenom člana 14. u vezi s članom 9. Konvencije (pravo na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi) ESLJP je utvrdio da je vjeroispovijest podnositelja zahtjeva bila ključan razlog za odbijanje pravovremene intervencije policije tokom napada. Komentari i stavovi službenih osoba koje su obaviještene o napadu, odnosno koje su naknadno trebale provesti istragu, nisu bili sukladni načelu jednakosti pred zakonom, a vlada takvo diskriminatorno ponašanje ni na koji način nije uspjela opravdati.

72 ESLJP, Angelova and Iliev v. Bulgaria, (Application no. 55523/00), 26. 7. 2007.

73 ESLJP, Members of the Gldani Congregation's of Jehovah Witnesses and Others v. Georgia (Application no. 71156/01), 3. 5. 2007.

Mentalni i fizički invaliditet kao motiv napada

Đorđević protiv Hrvatske

U predmetu „Đorđević protiv Hrvatske“⁷⁴ iz 2012. godine osoba s mentalnim i fizičkim invaliditetom je godinama bila izložena uznemiravanju od djece koja su pohađala susjednu osnovnu školu. Uznemiravanje se manifestiralo kroz različite incidente, od zvonjenja na vrata u neprikladne sate, pljuvanja, udaranja i guranja podnositelja zahtjeva, vikanja na njega i gašenja opušaka na njegovim rukama do vandalizacije balkona njegove porodice. Podnositeljeva majka se bezuspješno obraćala raznim državnim tijelima, uključujući i policiju, koja je nekoliko puta intervenirala rastjeravši djecu i objasnivši podnositeljima kako su djeca bila premlada da bi ih se moglo krivično goniti. Upravo stoga podnositeljev se predmet odnosio na pozitivne obaveze države da ga zaštiti i izvan područja krivičnog prava s obzirom na to da su nadležna državna tijela bila svjesna ozbiljnog i opetovanog uznemiravanja osobe s invaliditetom. Iako je policija obavila razgovor s nekoliko djece uključene u neke od incidenata, nije bilo nikakva sustavnog pristupa situaciji, pa tako ni učinkovitih i sveobuhvatnih mjera zaštite podnositelja. Vlasti nisu usvojile nikakvu opću strategiju niti su uspostavile ikakvo nadgledanje kako bi prepoznale i spriječile daljnje uznemiravanje. Sud je kritizirao nedovoljnu uključenost službi za socijalnu zaštitu, kao i bilo kakvih stručnih osoba koje su mogle dati preporuke ili raditi s djecom.

Sud je u predmetu ustanovio postojanje povrede člana 3 (zabrana torture) s obzirom na podnositelja zahtjeva i povredu čl. 8 (pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života) u odnosu na njegovu majku.

Seksualno opredjeljenje kao motiv napada

Identoba i ostali protiv Gruzije

U predmetu „Identoba i ostali protiv Gruzije“⁷⁵ iz 2015. godine podnositelji zahtjeva su sudjelovali u hodu za podršku LGBT prava, na koji su nasmuli protuprosvjednici. Prema njihovim navodima ne samo da ih je policija propustila zaštititi od takvog napada nego je ujedno i propustila istražiti sam incident, kao i njegovu moguću diskriminatornu konotaciju. Unatoč tome što je trinaest podnositelja zahtjeva podnijelo krivične prijave dan nakon događaja, policija je otvorila istragu u svega dva izolirana napada, koji nisu omogućili utvrđivanje mogućih diskriminatorskih motiva iako je domaće pravo jasno navodilo seksualnu orijentaciju kao razlog za diskriminatorno nasilje i otežavajuću okolnost.

Kako u toku dvije godine nije bilo napretka u istrazi, ESLJP je zaključio da su gruzijske vlasti prekršile član 14. u vezi s članom 3. EKLJP-a jer nisu provele efikasnu istragu incidenta niti mogućih diskriminatorskih motiva vezanih za njega.

74 ESLJP, Đorđević v. Croatia (Application no. 41526/10), 24. 7. 2012.

75 ESLJP, Identoba and Others v. Georgia (Application no. 73235/12), 12. 5. 2015.

MOTIVATION
POBUDA

3.

MRŽNJA KAO MOTIV (POBUDA) U ODREDBAMA MATERIJALNOG KRIVIČNOG ZAKONODAVSTVA U BOSNI I HERCEGOVINI

3.1. Mržnja kao motiv u odredbama materijalnog krivičnog zakonodavstva u BiH

Mržnja kao motiv za počinjenje krivičnog djela propisana je u odredbama entitetskih krivičnih zakona i Krivičnog zakona Brčko distrikta Bosne i Hercegovine (KZBDBiH). Krivični zakon BiH ne propisuje ovu vrstu krivičnih djela. S obzirom na to da krivično zakonodavstvo u entitetima Federaciji Bosne i Hercegovine (FBiH) i Republici Srpskoj (RS) pored krivičnopravnih odredaba sadržanih u krivičnim zakonima čine i krivičnopravne odredbe sadržane u drugim zakonima, to mržnja može predstavljati i obilježje krivičnih djela propisanih drugim zakonima.

Mržnja kao motiv za izvršenje krivičnog djela, kao što smo to već imali prilike ustvrditi u prvom poglavlju ovog priručnika, u navedenim je odredbama implementirana:

- ili kroz model propisivanja težeg kažnjavanja za kvalificirani oblik osnovnog krivičnog djela (npr. ubistvo motivirano nacionalnom pripadnošću kao kvalificirani oblik krivičnog djela ubistva)
- ili kroz model obavezne otežavajuće okolnosti ako zakonom nije propisano teže kažnjavanje za kvalificirani oblik krivičnog djela koje je počinjeno iz mržnje (npr. prijevara motivirana nacionalnom pripadnošću oštećenog jer zakon izričito ne propisuje kvalificirani oblik krivičnog djela prijevara ako je ona motivirana mržnjom)

Od navedenih modela treba razlikovati krivična djela izazivanja mržnje kojima poveznica s krivičnim djelima iz mržnje jeste „mržnja“, ali se radi o zasebnim krivičnim djelima koja će biti i predmetom posebnog razmatranja.

Svaka osoba može biti žrtva krivičnog djela počinjenog iz mržnje iako su najčešće žrtve članovi manjinskih zajednica. U BiH ova krivična djela često su usmjerena protiv sljedećih kategorija:⁷⁶

- povratničkih zajednica (krivična djela počinjena iz mržnje protiv ovih zajednica šalju snažnu poruku netrpeljivosti i izazivaju veliki strah)
- vjerskih i sakralnih objekata (crkve, džamije, groblja), kao i privatne imovine povratnika ili članova manjinskih zajednica
- pripadnika seksualnih manjina (pripadnici ovih grupa su u svim državama posebno ugroženi i napadi na njih se često dešavaju na javnim mjestima)
- Roma

Važno je ponovno naglasiti da se o krivičnom djelu iz mržnje u smislu krivičnog zakonodavstva entiteta FBiH i RS te BDBBiH može govoriti samo onda kada određeno ponašanje, neovisno o pobudi (motivu) zbog koje je učinjeno, samo za sebe sadrži obilježja nekog krivičnog djela propisanog u zakonu (i to u FBiH i u RS – u bilo kojem zakonu, u BDBBiH – u KZBDBiH), te da ukoliko određeno ponašanje ne sadrži obilježja nekog zakonom propisanog krivičnog djela neće se raditi

⁷⁶ OSCE, (2010) Publikacija *Razumijevanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje – priručnik za Bosnu i Hercegovinu* Sarajevo, str. 8.

ni o krivičnom djelu iz mržnje, u smislu tih zakona, bez obzira na to što je bilo motivirano mržnjom.⁷⁷

U FBiH krivično djelo iz mržnje propisano je članom 2. tačka (11) Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine⁷⁸ kao svako krivično djelo koje je učinjeno zbog rasne pripadnosti, boje kože, vjerskog uvjerenja, nacionalnog ili etničkog porijekla, jezika, invaliditeta, spola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta druge osobe. Takvo postupanje uzet će se kao otežavajuća okolnost ako ovim zakonom nije izričito propisano teže kažnjavanje za kvalifikovani oblik krivičnog djela učinjenog iz mržnje.

U RS sukladno čl. 123. st. 1. tač. 21) Krivičnog zakonika Republike Srpske⁷⁹ krivično djelo iz mržnje propisano je kao djelo koje je izvršeno u potpunosti ili djelimično zbog rasne, nacionalne ili etničke pripadnosti, jezika, vjerskog uvjerenja, boje kože, pola ili seksualnog opredjeljenja, zdravstvenog statusa ili rodnog identiteta nekog lica. Prema čl. 52. st. (3) KZRS ukoliko je krivično djelo učinjeno iz mržnje, kako je propisano u čl. 123. st. 1. tač. 21) zakonika, sud će to uzeti kao otežavajuću okolnost, osim ako mržnja nije kvalifikatorna okolnost tog krivičnog djela.

U BDBiH sukladno čl. 2. st. (42) Krivičnog zakona Brčko distrikta Bosne i Hercegovine⁸⁰ mržnja predstavlja pobudu za izvršenje krivičnog djela, propisanog ovim zakonom, koja je u cijelini ili djelimično zasnovana na razlikama po osnovu stvarnog ili pretpostavljenog etničkog ili nacionalnog porijekla, jezika ili pisma, vjerskih uvjerenja, rase, boje kože, spola, spolne orijentacije, političkog ili drugog uvjerenja, socijalnog porijekla, društvenog položaja, dobi, zdravstvenog statusa ili drugih osobina, ili zbog dovođenja u vezu sa licima koja imaju neku od navedenih različitih osobina. Prema čl. 49. st. (2) KZBDBiH u slučajevima kad je krivično djelo izvršeno iz mržnje kako je propisano u čl. 2. st. 37. ovog zakona – sud će to uzeti u obzir kao otežavajuću okolnost i odmjeriti veću kaznu, osim ako Zakon ne propisuje teže kažnjavanje za kvalifikovani oblik krivičnog djela.

3.2. Zaštićene karakteristike (obilježja) u odredbama KZFBiH, KZRS i KZBDBiH

Zaštićene karakteristike jesu karakteristike uslijed kojih je određena osoba izabrana i postaje objektom napada i koje slijedom odredaba krivičnih propisa upravo i konstituiraju krivično djelo počinjeno iz mržnje. Zaštićena karakteristika odnosno obilježje zapravo je osobina koja definira osobu ili grupu i koja je fundamentalna, nepromjenjiva ili teško promjenjiva, te je kao takva obilježje skupnog identiteta.⁸¹

U odredbama KZFBiH, KZRS i KZBDBiH zaštićene karakteristike propisane su kako slijedi:

ČI. 2. (11) KZFBiH

... rasna pripadnost, boja kože, vjersko uvjerenje, nacionalno ili etničko porijeklo, jezik, invaliditet, spol, seksualna orijentacija ili rojni identitet druge osobe.

⁷⁷ Filipović, LJ. (2019) *Krivična djela iz mržnje i krivična djela izazivanja mržnje: Komentar relevantnih krivično-procesnih odredaba i odredaba odabranog prekršajnog zakonodavstva*. Sarajevo: Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 15.

⁷⁸ Službene novine Federacije BiH, br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/17, 76/14, 46/16 i 75/17.

⁷⁹ Službeni glasnik Republike Srpske, br. 64/17, 104/18 – odluka US, 15/21 i 89/21.

⁸⁰ Službeni glasnik Brčko distrikta BiH, br. 19/20 – prečišćeni tekst.

⁸¹ Manual on Joint Hate Crime Training for Police and Prosecutors, OSCE, ODIHR, 2018, str. 19.

Čl. 123. (21) KZRS

... rasna, nacionalna ili etnička pripadnost, jezik, vjersko uvjerenje, boja kože, pol ili seksualno opredjeljenje, zdravstveni status ili rodni identitet nekog lica.

Čl. 2. (42) KZBDBiH

... stvarno ili pretpostavljeno etničko ili nacionalno porijeklo, jezik ili pismo, vjersko uvjerenje, rasa, boja kože, spol, spolna orijentacija, političko ili drugo uvjerenje, socijalno porijeklo, društveni položaj, dob, zdravstveni status ili druge osobine, ili dovođenje u vezu sa licima koja imaju neku od navedenih različitih osobina.

Kao što se može i uočiti, u načelu, zaštićene karakteristike iz odredbi KZFBiH i KZRS najvećim dijelom korespondiraju, uz izuzetak nekoliko više stilsko-jezičkih negoli stvarnih razlika, kao što je npr. „nacionalno ili etničko porijeklo“ iz odredbi KZFBiH koje KZRS određuje kao „nacionalna i etnička pripadnost“, te „seksualna orijentacija“ u prvom i „seksualno opredjeljenje“ u drugom propisu. Moguća razlika međutim može postojati u tumačenju sadržaja pojmova „invaliditet“ iz KZFBiH i „zdravstveni status“ iz KZRS s obzirom na to da je potonji nesporno šireg značenja od pojma invaliditeta i pored mentalnog ili fizičkog nedostatka može podrazumijevati cijeli niz stanja zdravlja ljudskog organizma. Oba propisa prihvaćaju koncept zatvorene liste zaštićenih karakteristika. Drugim riječima, činjenica da je žrtva odabrana za napad i bila objektom krivičnog djela djelomično ili u potpunosti iz razloga npr. njezine dobi krivično se djelo neće moći kvalificirati kao ono počinjeno iz mržnje. Ovo stoga što dob nije izričito propisana niti jednim od navedena dva zakona kao zaštićena karakteristika.

Za razliku od navedenih zakona, lista zaštićenih karakteristika iz KZBDBiH je bitno šira i pored „jezika“ uključuje npr. „i pismo“, također „političko ili drugo uvjerenje“, „socijalno porijeklo“, „društveni položaj“ i „dob“. Osim toga, za razliku od rješenja u FBiH i RS, lista zaštićenih karakteristika u odredbama KZBDBiH nije zatvorenog karaktera, već zakon izričito ostavlja mogućnost da se zaštićenom karakteristikom u konkretnom predmetu pojavi i neko obilježje ili osobina koji nisu taksativno navedeni. Drugim riječima, moguće je da neko krivično djelo bude okvalificirano krivičnim djelom iz mržnje ako je žrtva napadnuta odnosno bila objektom krivičnog djela zbog nekog obilježja ili osobine koji nisu taksativno navedeni u odredbama KZBDBiH kojima su propisane zaštićene karakteristike.

3.3. Mržnja kao kvalifikatorna okolnost u odredbama KZFBiH, KZRS i KZBDBiH

U teoriji krivičnoga prava o kvalificiranim krivičnim djelima govori se onda kada uz osnovno krivično djelo zakon propisuje i njegov teži oblik koji obuhvata dodatne okolnosti koje imaju rang obilježja djela a da ne modificiraju strukturu osnovnog djela u neko novo djelo, pri čemu te dodatne okolnosti podižu kriminalnu razinu osnovnog djela, pa zakon za to predviđa i težu kaznu od one propisane za osnovno krivično djelo.⁸² Krivična djela kod kojih je u krivičnom zakonodavstvu FBiH, RS i BDBiH mržnja propisana kao kvalifikatorna okolnost jesu:

KZFBiH	KZRS	KZBDBiH
Ubistvo (čl. 166. st. 2. c.) Teška tjelesna ozljeda (čl. 172. st. 4.) Silovanje (čl. 203. st. 4.) Oštećenje tuđe stvari (čl. 293. st. 3.)	Teško ubistvo (čl. 125. st. 2.) Teška tjelesna povreda (čl. 132. st. 2.) Genitalno sakraćenje žena (čl. 133. st. 3.) Silovanje (čl. 165. st. 2.) Obljuba nad nemoćnim licem (čl. 167. st. 2.) Teška krađa (čl. 226. st. 7.) Razbojništvo (čl. 227. st. 2.) Razbojnička krađa (čl. 228. st. 2.) Oštećenje i oduzimanje tuđe stvari (čl. 240. st. 3.) Izazivanje nereda (čl. 358. st. 2.) Povreda groba ili umrlog lica (čl. 369. st. 3.) Izazivanje opšte opasnosti (čl. 394. st. 5.)	Ubistvo (čl. 163. st. 3.) Teška tjelesna ozljeda (čl. 169. st. 4.) Silovanje (čl. 200. st. 4.) Teška krađa (čl. 281. st. 5.) Razbojnička krađa (čl. 282. st. 2.) Razbojništvo (čl. 283. st. 2.) Oštećenje tuđe stvari (čl. 287. st. 3.) Teška krivična djela protiv opće sigurnosti ljudi i imovine (čl. 322. st. 1.)

3.4. Motiv mržnje kao obavezna otežavajuća okolnost

Prema odredbama entitetskih krivičnih zakona i krivičnog zakona BDBiH u okolnostima kada nije propisano teže kažnjavanje za kvalificirani oblik krivičnog djela gdje se kao dopunsko kvalifikatorno obilježje pojavljuje motiv mržnje postojanje ovog motiva prilikom izvršenja krivičnog djela ima se uzeti kao otežavajuća okolnost. Sukladno zakonskim odredbama motiv mržnje kao otežavajuća okolnost predstavljat će i osnovu za teže kažnjavanje počinitelja.

82 V. Bačić, F. (1998) *Kazneno pravo – opći dio*, peto prerađeno i prošireno izdanje, Informator, Zagreb, str. 268-269.

OT
KRI
VA
NJE

4.

OTKRIVANJE, ISTRAŽIVANJE I DOKAZIVANJE KRIVIČNIH DJELA POČINJENIH IZ MRŽNJE

4.1. Procesuiranje krivičnih djela iz mržnje kao zakonska obaveza u BiH

Krivična djela počinjena iz mržnje jesu po svojoj pravnoj prirodi protupravna ponašanja u pogledu kojih zakoni o krivičnom postupku koji su na snazi u BiH, i to Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine (ZKPBiH)⁸³, Zakon o krivičnom postupku Federacije BiH⁸⁴ (ZKPFBiH), Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske⁸⁵ (ZKPRS) i Zakon o krivičnom postupku Brčko distrikta BiH⁸⁶ (ZKPDBBiH), propisuju obavezu otkrivanja, istraživanja, dokazivanja te pravičnog i zakonitog presuđenja. Također, implementacija postulata oficijelnosti i legaliteta krivičnog progona znači da se krivična djela u BiH gone po službenoj dužnosti i da je tužitelj dužan poduzeti krivični progon ako postoje dokazi da je počinjeno krivično djelo.

Zakonski propisi u BiH ne prave razliku između krivičnih djela, te u pogledu ove vrste protupravnih ponašanja vrijedi jednaka dužnost tužitelja na otvaranje i provođenje istrage, kao i u pogledu svih drugih krivičnih djela. Ipak, od navedenih postulata postoje i određeni izuzeci.

Tako sukladno odredbi čl. 17. st. 2. ZKPRS javni tužitelj nema ovlaštenje da vrši krivični progon za krivična djela za koja je po odredbama KZRS propisano gonjenje po prijedlogu oštećenog sve dok takav prijedlog oštećenog i ne uslijedi.⁸⁷ S obzirom na navedeno, nemogućnost krivičnog progona jer nije podnesen prijedlog oštećenog predstavljat će i procesnu zapreku progonu za određena krivična djela čak i onda kada postoje osnove sumnje da su počinjena iz motiva mržnje/predrasude. Krivična djela, odnosno pojedini njihovi oblici, za koja je KZ RS propisao gonjenje po prijedlogu oštećenog jesu: 1. Tjelesna povreda (čl. 131. st. 1.); 2. Ugrožavanje sigurnosti (čl. 150. st. 1.); 3. Povreda tajnosti pisma ili drugih pošiljki (čl. 153. st. 1.); 4. Neovlašteno otkrivanje profesionalne tajne (čl. 154. st. 1.); 5. Spolno uzneniravanje (čl. 170. st. 1.); 6. Zlostavljanje na radu (čl. 210. st. 1.); 7. Krađa (čl. 224. st. 2.); 8. Utaja (čl. 229. st. 1, 2. i 5.); 9. Prevara (čl. 230. st. 2.); 10. Oštećenje tuđih prava (čl. 242. st. 1.); 11. Samovlašće (čl. 314); i 12. Neovlašteno korištenje kompjutera ili kompjuterske mreže (čl. 413). Kao krivično djelo za čiji progon je potreban prethodni prijedlog oštećenog KZRS propisuje i krivično djelo Oštećenje i oduzimanje tuđe stvari (čl. 240. st. 1. i 2.), međutim istim zakonom je propisan i kvalificirani oblik ovog krivičnog djela ako je ono počinjeno iz mržnje ili obijesti ili je time prouzrokovana znatna šteta (st. 3.), u kojem slučaju će se progon provesti po službenoj dužnosti.

Sukladno čl. 247. KZRS po prijedlogu oštećenog vršit će se progon i za krivična djela: 1. Krađa (čl. 224. stav 2. – ukoliko vrijednost oduzete stvari ne prelazi iznos od 300 KM, a počinitelj je imao namjeru da prisvoji stvar takve vrijednosti);

⁸³ Službeni glasnik BiH, br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13 i 65/18.

⁸⁴ Službene novine FBiH, br. 35/03, 56/03 - ispr., 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 9/09, 12/10, 8/13, 59/14 i 74/20.

⁸⁵ Službeni glasnik RS, br. 53/12, 91/17, 66/18 i 15/21.

⁸⁶ Službeni glasnik BDBiH, br. 34/13 – prečišćeni tekst, 27/14, 3/19 i 16/20.

⁸⁷ Smatrać će se da takav prijedlog postoji i ukoliko je oštećeni podnio prijavu ili prijedlog za ostvarivanje imovinskopopravnog zahtjeva u krivičnom postupku (čl. 46g st. 3. ZKPRS).

2. Utaja (čl. 229.); 3. Prevara (čl. 230.); 4. Prikrivanje (čl. 236.); 5. Protuzakonito useljenje (čl. 237.); 6. Oštećenje i oduzimanje tuđe stvari (čl. 240.); 7. Oštećenje stambenih i poslovnih zgrada i posebnih dijelova zgrade (čl. 241.); i 8. Oštećenje tuđih prava (čl. 242.) ako su ova krivična djela počinjena prema bračnom drugu, srodniku po krvi u pravoj liniji, bratu ili sestri, usvojiocu ili usvojeniku, ili prema drugim licima sa kojima učinilac živi u zajedničkom domaćinstvu.

Osim navedenog, u određenim okolnostima tužitelj nije dužan da poduzme krivični progon iako postoje osnovi sumnje na počinjenje krivičnog djela uključujući tu i krivična djela počinjena iz mržnje i krivična djela izazivanja mržnje, ukoliko je na to ovlašten zakonom. Ti slučajevi su slijedeći:

- Pravo svjedoka da ne odgovara na pojedina pitanja – dodjeljivanje imuniteta svjedoku.⁸⁸
- Odobrenje za krivični progon – kada je zakonom o krivičnom postupku, odnosno drugim općim aktom donesenim na osnovu Ustava ili zakona određeno da je za progon pojedinih krivičnih djela potrebno prethodno odobrenje nadležnog državnog organa, tužitelj ne može pokrenuti odnosno nastaviti istragu niti podići optužnicu ako ne podnese dokaz da je odobrenje dato.⁸⁹
- Krivična djela izvršena izvan teritorije BiH – kada se zahtijeva ispunjenje posebnih uvjeta.⁹⁰
- Postupak protiv pravnih osoba – tužitelj može odlučiti da protiv pravne osobe ne zahtijeva pokretanje krivičnog postupka kada okolnosti slučaja ukazuju da to ne bi bilo svrshodno jer je doprinos pravne osobe izvršenju krivičnog djela bio neznatan ili pravna osoba nema imovine ili ima tako malo imovine da ne bi bila dovoljna ni za pokriće troškova postupka ili ako je protiv pravne osobe počeo stečajni postupak ili kada je počinitelj krivičnog djela jedini vlasnik pravne osobe protiv koje bi se krivični postupak inače pokrenuo.⁹¹
- U postupku prema maloljetnim počiniteljima krivičnih djela koji se vodi prema odredbama posebnih zakona.⁹²
- U skladu s odredbama posebnog zakona prilikom ustupanja krivičnog progona.⁹³

Ako ne postoji niti jedan od navedenih izuzetaka koji bi ulazio u domen odlučivanja po principu svrshodnosti, tužitelj je dužan sukladno svojim pravima i dužnostima propisanim zakonom krivični progon i poduzeti.

Posebno treba naglasiti da iako je pravilo da mehanizam Evropske konvencije o ljudskim pravima zahtijeva od države uzdržavanje od zadiranja u prava i slobode pojedinaca, ESLJP je u mnogim svojim odlukama razmatrajući moguće povrede prava i sloboda zagarantiranih Konvencijom ustanovio obaveze državama članicama na činjenje, a kako bi se efektivno ostvarila prava i sloboda zagarantirane Konvencijom. Na području suprotstavljanja krivičnim djelima počinjenim iz mržnje i krivičnim djelima izazivanja mržnje pozitivne obaveze za državu BiH proizlaze iz niza odluka ESLJP-a koje smo imali priliku predstaviti u drugom poglavljiju ovog priručnika.

Dakle, i neovisno o postojanju zakonske obaveze na progon ovih krivičnih djela u nacionalnim pravima, uključujući i BiH, postoji pozitivna obaveza ustanovljena judikaturom ESLJP-a da se ova krivična djela efektivno istraže u slučaju postojanja osnova sumnje na motiv mržnje/predrasude.

4.2. Istraga krivičnih djela iz mržnje

Sukladno pozitivnom krivičnoprocесном zakonodavstvu u BiH u slučaju postojanja osnova sumnje na počinjenje krivičnog djela, pa tako i krivičnih djela počinjenih iz mržnje, tužitelj donosi naredbu o provođenju istrage ako ne postoji neki od zakonskih razloga koji to onemogućavaju odnosno postoje zakonski razlozi koji tužitelja ovlašćuju da odluči drugačije.

Osim toga što donosi naredbu o provođenju istrage, te je kao takav i jedini ovlašteni subjekt za pokretanje krivičnog postupka, tužitelj je također i procesni subjekt koji rukovodi istragom te vrši nadzor nad njezinim provođenjem. U tom smislu tužitelj ne samo da je ovlašten provoditi sve procesne radnje iz domena istrage već i u cilju njezinog efikasnog vođenja, sukladno zakonskim odredbama u BiH, može zahtijevati dostavljanje informacija od državnih organa, poduzeća, te pravnih i fizičkih osoba. Također, položaj tužitelja kao centralnog subjekta u ovoj fazi krivičnog postupka odražava i činjenica da su sva

⁸⁸ Čl. 84. ZKPBiH i BDBiH; čl. 98. ZKPFBiH i čl. 149. ZKPRS.

⁸⁹ Čl. 209. ZKPBiH i BDBiH; čl. 223. ZKPFBiH i čl. 213. ZKPRS.

⁹⁰ Čl. 210. ZKPBiH i BDBiH; čl. 224. ZKPFBiH i čl. 214. ZKPRS.

⁹¹ Čl. 376. ZKPBiH i BDBiH; čl. 397. ZKPFBiH i čl. 365. ZKPRS.

⁹² V. odredbe zakona o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku FBiH, RS i BD BiH.

⁹³ V. odredbe Zakona o međunarodnoj pravnoj pomoći u krivičnim stvarima BiH.

tijela koja učestvuju u istrazi dužna o svakoj poduzetoj radnji obavijestiti tužitelja i postupiti po svakom njegovom zahtjevu.⁹⁴

Naravno da ovakva zakonska rješenja nameću i prvenstvenu odgovornost tužitelja za ishode istrage, iako značajnu odgovornost imaju i ovlaštene službene osobe kao subjekti koji su obavezni da postupaju sukladno tužiteljevim zahtjevima i posredstvom kojih tužitelj može poduzimati radnje na koje je ovlašten,⁹⁵ što u praksi najčešće i čini. Ovakav procesni mehanizam, kada je riječ o efikasnosti istrage, pa i u slučaju krivičnih djela iz mržnje, kao ništa manje važno ističe i pitanje uloge ali i odgovornosti ovlaštenih službenih osoba za provođenje efektivne istrage.⁹⁶ Navedeno tim više kada se ima na umu da krivičnoprocesna rješenja u BiH posebno propisuju dužnost ovlaštenih službenih osoba da poduzimaju radnje potrebne da se pronađe izvršilac krivičnog djela, da se spriječi skrivanje ili bjekstvo osumnjičenog ili saučesnika, da se otkriju i sačuvaju tragovi krivičnog djela i predmeti koji mogu poslužiti kao dokazi, kao i da se prikupe sve informacije koje mogu biti korisne u krivičnom postupku, pritom ih oslobođajući potpunog nadzora tužitelja u određenim okolnostima. Te okolnosti jesu opasnost od odgađanja u slučaju krivičnih djela za koja se može izreći kazna zatvora u trajanju od pet godina ili veća kada su ovlaštene službene osobe dužne poduzeti sve neophodne radnje radi ostvarivanja prethodno navedenih ciljeva i prije obavještavanja tužitelja, a ako postoje osnove sumnje da je počinjeno krivično djelo za koje je propisana kazna zatvora u trajanju do pet godina iste obavještavaju tužitelja o svim raspoloživim informacijama i istražnim radnjama koje su poduzele u roku najkasnije sedam dana od dana saznanja o postojanju osnova sumnje da je krivično djelo počinjeno.⁹⁷

U vezi s navedenim, dakle u postupku otkrivanja, istraživanja i dokazivanja krivičnih djela iz mržnje, pored tužitelja ništa manje značajna nije niti uloga ovlaštenih službenih osoba, koje osim provođenja radnji dokazivanja i posebnih istražnih radnji provode i širok spektar neformalnih radnji i mjera koje u pravnom smislu ne rezultiraju dokazima ali u operativno-spoznajnom smislu mogu biti smjerokazom u kojem pravcu voditi istragu i koje istražne radnje poduzimati.

4.3. Prethodno znanje i educiranost

Adekvatno otkrivanje i istraživanje svakog konkretnog krivičnog djela zahtijeva od tužitelja i ovlaštenih službenih osoba i adekvatno znanje kao i iskustvo o najboljim načinima i specifičnostima njegovog otkrivanja i istraživanja. Kod krivičnih djela počinjenih iz mržnje to znanje mora biti nadograđeno i znanjima o tome:

- šta su mržnja i predrasude, kako se one ispoljavaju i po čemu ih prepoznati
- zbog čega istraga protupravnih ponašanja s elementom mržnje odnosno predrasude treba biti od posebnog interesa za tužitelja odnosno ovlaštene službene osobe
- po čemu se razlikuju krivična djela iz mržnje od krivičnih djela izazivanja mržnje
- na koji način zakon propisuje teže kažnjavanje za krivična djela s motivom mržnje odnosno predrasude
- u kriminološkom smislu ko su počinitelji takvih krivičnih djela, s naglaskom i na tzv. hate grupe, kao i mehanizme njihova organiziranja i funkcioniranja te
- u viktimoškom smislu ko su najčešće žrtve takvih krivičnih djela, koje su najbolje prakse u postupanju sa žrtvama ovakvih krivičnih djela i kako im pružiti adekvatnu zaštitu.

Bez navedenih znanja, sasvim sigurno, subjekti zaduženi za provođenje istrage neće biti u stanju izvršiti inicijalnu verifikaciju da se u konkretnom slučaju radi o krivičnom djelu iz mržnje, što će se u konačnici kao domino efekt odraziti i na okončanje istrage jer neće rezultirati optužnicom za navedeno krivično djelo. Nepotrebno je i govoriti da će uslijed svega doći do dodatne viktimizacije žrtve, gubitka povjerenja u institucije pravosuđa i vladavine prava, kako od same nje tako i grupa s kojom dijeli zaštićena obilježja. Konačno, neuspjeh na strani subjekata koji provode istragu dat će dodatni vjetar u leđa i počiniteljima da mogu nekažnjeno nastaviti s činjenjem takvih krivičnih djela, odnosno potencijalnim počiniteljima da mogu činiti ovakva krivična djela a da neće uslijediti nikakav vid pravosudne reakcije.

⁹⁴ Čl. 35. st. 3. ZKPBiH i BDBiH; čl. 45. st. 3. ZKPFBiH i čl. 43. st. 3. ZKPRS.

⁹⁵ Čl. 36. ZKPBiH i BDBiH; čl. 47. ZKPFBiH i čl. 44. ZKPRS.

⁹⁶ Više o ulozi ovlaštenih službenih osoba u krivičnom postupku u: Halilović, H. (2019) Krivično procesno pravo, knjiga prva: uvod i temeljni pojmovi, Fakultet za kriminalistiku kriminologiju i sigurnosne studije, Sarajevo, str. 123-126; također i u: Karović, S., Orlić, S. (2020), Otkrivačka, istražna i dokazna uloga ovlaštenih službenih osoba u kaznenom postupku u Bosni i Hercegovini, Policija i sigurnost, god. 29. (2020) br. 1-2, str. 120-122.

⁹⁷ Čl. 218. ZKPBiH i BDBiH; čl. 233 ZKPFBiH i čl. 226. ZKPRS.

4.4. Indikatori i inicijalna verifikacija

Kako bi se olakšalo otkrivanje ove vrste krivičnih djela i prikupljanje dokaza o postojanju motiva mržnje odnosno predrasude, posebno imajući u vidu da se radi činjenici subjektivne naravi, činjenici koja stoji u vezi s osobom počinitelja i čije dokazivanje u pravilu iziskuje veći napor nego što je to slučaj s činjenicama objektivne naravi, uporedna praksa, posebno ona zemalja *common lawa*, razvila je niz indikatora koji trebaju pomoći subjektima istrage u ocjeni radi li se u konkretnim okolnostima o mogućem počinjenju krivičnog djela iz mržnje.

Navedeni su indikatori uz manje ili veće korekcije sastavnim dijelom materijala za obuku tužitelja i pripadnika policijskih agencija i u Evropi. Važno je međutim naglasiti da postojanje nekog od navedenih indikatora ne mora značiti da se u konkretnom slučaju i radi o postojanju predrasude kod počinitelja, no činjenica da se steklo više njih može govoriti u prilog verziji da postoji motiv mržnje odnosno predrasude.

Ti indikatori su sljedeći:⁹⁸

1. počinitelj i žrtva pripadaju različitim grupama s obzirom na rasu, religiju, seksualnu orientaciju, gender i dr.
2. mržnja odnosno predrasude mogu se dovesti u vezu s oralnim ili pisanim izjavama te gestama počinitelja na način da predstavljaju indikaciju za postojanje navedenog motiva
3. simboli, grafiti, oznake koje su zatečene na licu mesta krivičnog događaja mogu ukazivati na postojanje motiva mržnje odnosno predrasude
4. postojanje određenih predmeta ili stvari koje mogu ukazivati na motiv mržnje odnosno predrasude
5. oštećeni odnosno žrtva pripada grupi koja predstavlja manjinu u okruženju u kojem živi i gdje se dogodio incident
6. oštećeni odnosno žrtva je bila u posjeti okruženju gdje su se ranije događali zločini iz mržnje i gdje i dalje postoje jake tenzije prema grupi kojoj žrtva pripada
7. više sličnih incidenata dogodilo se na istoj lokaciji u približno isto vrijeme, a žrtve su pripadale grupi s istim zaštićenim obilježjima
8. značajan dio zajednice doživljava navedeni incident kao incident motiviran mržnjom odnosno predrasudom
9. oštećeni odnosno žrtva je bila angažirana na aktivnostima u vezi sa zaštićenim obilježjima
10. incident koincidira s praznikom ili značajnim datumom u vezi s religijom, rasom, seksualnom orientacijom i dr.
11. počinitelj je od ranije involviran u zločin iz mržnje ili je član neke *hate* grupe
12. postoje indicije da je određena *hate* grupa involvirana u incident
13. postoji od ranije animozitet, moguće i historijski uvjetovan, između grupa kojim pripadaju počinitelj i žrtva
14. oštećeni odnosno žrtva, premda ne pripada grupi sa zaštićenim obilježjem, zagovornik je prava i podržava navedenu grupu

⁹⁸ FBI Bias Indicators: Objective Evidence That the Crime was Motivated by Bias, 2017.

Važno je isto tako:⁹⁹

- *Činjenice i dokaze procjenjivati pojedinačno, od slučaja do slučaja:* prethodno navedeni indikatori ne uključuju svaku osnovu za sumnju da se radi o krivičnom djelu iz mržnje. Iz navedenog razloga svakom događaju iz kojeg proizlaze jasni dokazi da je počinitelj moguće bio motiviran mržnjom odnosno predrasudom treba pristupati pojedinačno.
- *Imati u vidu da činjenice mogu zavarati:* Uključeni u istragu moraju biti upoznati s mogućnošću da ih činjenice katkada mogu odvesti u pogrešnom pravcu. Npr. počinitelj koristi uvredljive epitete u pogledu rase kojoj pripada žrtva, no i jedno i drugo su iste rasne pripadnosti.
- *Voditi računa da činjenice mogu biti fingirane:* U određenim okolnostima počinitelji iza sebe ostavljaju dokaze koji mogu stvoriti lažnu impresiju da je incident motiviran mržnjom ili predrasudom. Npr. polaznici vjerske škole iscrtaju na zidu vlastite školu različite antireligiozne izjave i simbole kako bi izbjegli pohađanje nastave.
- *Znati da počinitelj može imati pogrešnu percepciju ali da će se i u takvim okolnostima raditi o krivičnom djelu iz mržnje:* Naime, krivično djelo iz mržnje će postojati i onda kada je počinitelj bio u zabludi u pogledu neke od zaštićenih karakteristika žrtve, njegove rase, religijske pripadnosti, etničkog porijekla, invalidnosti, seksualne orientacije i dr. Važno je da je unatoč zabludi djelo u cijelosti ili djelomično motivirano predrasudom prema određenoj grupi. Npr. sredovječan heteroseksualni muškarac za vrijeme šetnje pored bara koji posjećuju homoseksualci biva napadnut od strane šestorice tinejdžera koji su pogrešno držali da je on upravo napustio bar i da je homoseksualac.
- *Znati da i napad na osobu za koju počinitelj zna da ne dijeli zaštićene karakteristike, ali je dovodi u vezu s grupama koje dijele zaštićene karakteristike jeste zločin iz mržnje.* Tako će se npr. raditi o krivičnom djelu iz mržnje u situaciji kada nepoznati počinitelji kamenjem polupaju prozore kuće i ispišu grafite predrasudnog sadržaja protiv Roma aktivistice koja se javno bori za zaštitu njihovih prava iako i sama nije Romkinja (ne dijeli navedene zaštićene karakteristike i počinitelji su to i znali).
- *Obavijestiti nadležne o naknadnim nalazima:* U određenim okolnostima, prilikom provođenja istrage, nakon što inicijalni izvještaj bude podnesen može doći do naknadnog ustanovljenja da u konkretnom slučaju ipak postoji motiv mržnje odnosno predrasude koji ranije nije bio detektiran, ili da se umjesto ranije utvrđene npr. religijske predrasude ipak radi o predrasudi s obzirom na npr. etničko porijeklo. U takvim okolnostima o navedenom je potrebno izvijestiti nadležne subjekte odnosno tijela.

4.5. Specifičnosti istrage krivičnih djela iz mržnje

Mnogi autori opravdano ukazuju na činjenicu da se uobičajeni format istrage krivičnih djela u pravilu ne bavi motivom zbog kojeg je djelo počinjeno jer je motiv počinjenja element bića krivičnog djela kod malog broja inkriminacija u krivičnim zakonima. Upravo u tome počiva i najznačajniji problem koji se javlja kod istraživanja i dokazivanja zločina iz mržnje s obzirom na to da je ispitivanje (i dokazivanje) razloga zbog kojeg se nešto dogodilo neophodno u istragama krivičnih djela počinjenih iz mržnje.¹⁰⁰

S obzirom na to da upravo motiv počinjenja predstavlja jedan od dva osnovna elementa krivičnog djela počinjenog iz mržnje, kao što je to ranije naglašeno, isti je neophodno tokom istrage identificirati, ispitati i prikupiti dokaze o njemu. Mnogi su načini za postizanje navedenog, no kao najsvrsishodniji se nameće vođenje istrage na „dva kolosijeka“.¹⁰¹ Dakle, neophodno je paralelno vođenje istrage za osnovno krivično djelo i istrage za ispitivanje i dokazivanje predrasudnog motiva. Stoga je, pored ispitivanja i prikupljanja dokaza o osnovnom krivičnom djelu, nužno ispitati i prikupiti dokaze o predrasudi odnosno mržnji kao motivu za izvršenje konkretnog krivičnog djela.¹⁰²

⁹⁹ V. Hate Crime Data Collecting Guidelines And Training Manual (2015) Criminal Justice Information Services (CJIS) Division, Uniform Crime reporting Program (UCR) Program, FBI, str. 7-8.

¹⁰⁰ Levin, J. i McDevitt, J. (1993) *Hate Crime: the Rising Tide of Bigotry and Bloodshed*. New York: Plenum, str. 165-173; Bajraktarević Pajević, D. (2016) *Istraživanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje: Priručnik za policiju*. Sarajevo: SOC; OSCE/ODIHR (2012) *TAHCLE: Training against hate crime for law enforcement (Curriculum for Trainers)*. Warsaw: OSCE/ODIHR.

¹⁰¹ Jozić, K. et al. (2020) *Priručnik o postupanju policijskih službenika/ca u slučajevima nasilja nad LGBTI osobama*. Sarajevo: Udruženje Mreža policijskih službenica.

¹⁰² Bajraktarević Pajević, D. (2016) *Istraživanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje: Priručnik za policiju*. Sarajevo: SOC.

Kada govorimo o ispitivanju i dokazivanju samog motiva, isti možemo dokazivati na dva načina:

- direktnim priznanjem (priznanje dano policijskim službenicima ili tužitelju) i/ili
- posrednim dokazima

U situacijama kada nemamo izjavu direktnog priznanja o predrasudnom motivu neophodno je osloniti se na posredne dokaze glede razloga zbog kojih je djelo počinjeno.¹⁰³ U svrhu dokazivanja predrasudnog motiva posrednim dokazima tužitelji se trebaju fokusirati na osobnosti počinitelja, njegove aktivnosti i izjave. Također je moguće ispitati i njegova uvjerenja, publikacije koje čita, muziku koju sluša, web stranice i blogove koje često posjećuje, njegovo članstvo u određenim grupama (pa i grupama koje imaju elemente mrzilačkih grupa) te osobnosti prijatelja s kojim se druži. Svakako je bitno ispitati i da li je ranije presuđivan za zločine iz mržnje (ili prijavljivan za iste), te da li je ranije kažnjavan za govor mržnje ili diskriminaciju (potrebno je provjeriti i prekršajne evidencije). Naime, identificiranje ranije povijesti predrasudnog ponašanja može pomoći pri obaranju teze da počinitelj nije postupao iz predrasude ili da je ovaj slučaj izolirani akt.¹⁰⁴

Dakle, istraživanje i dokazivanje motiva predstavlja složen i iscrpan posao. Dokaze je potrebno prikupljati putem razgovora (informativnih razgovora, kriminalističkih intervjuja, saslušanja na zapisnik) s prijateljima počinitelja, članovima njegove obitelji, susjedima i poslovnim suradnicima. Ako je to neophodno, moguće je, uz poštivanje postupovnih propisa, izvršiti pretres objekta u kojem počinitelj živi, pratiti njegove aktivnosti na internetu te članstvo u različitim grupama.¹⁰⁵

Problem dokazivanja predrasudnog motiva se dodatno usložnjava kada isti nije jedini motiv počinjenja djela. Mnogi slučajevi krivičnih djela iz mržnje imaju dvostrukе pa i višestruke mješovite motive. Tako je npr. moguće da je ipak riječ o krivičnom djelu iz mržnje ako je osoba koja je žrtva krivičnog djela razbojništva odabrana temeljem njezine zaštićene karakteristike.¹⁰⁶ Ovdje je svakako bitno napomenuti da veliki broj istraživanja ukazuje na činjenicu da većina krivičnih djela iz mržnje ima višestruke motive te da su počinitelji često vođeni situacijskim faktorima poput socijalnih normi koje identificiraju određene grupe kao slabe i pogodne žrtve, nego vlastitim uvjerenjima glede ciljane grupe.¹⁰⁷

Stoga utvrđivanje motiva iz kojeg je počinitelj izvršio djelo načelno može biti iznimno problematično. U mnogim slučajevima, predrasuda je mogla igrati malu ili nikakvu ulogu na samom početku djela, no tokom samog izvršenja je mogla dodatno doći do izražaja i odigrati značajniju ulogu. Utvrđivanje tačne mjere koju je predrasudni motiv imao u izvršenju višestruko motiviranih djela je iznimno izazovno i nerijetko predstavlja ključnu prepreku u određivanju da li je u konkretnom slučaju riječ o krivičnom djelu iz mržnje. Naime, neophodno je odgovoriti na pitanje u kojoj mjeri je predrasuda igrala ulogu u počinjenju djela gdje se ako nema neposrednog priznanja treba osloniti upravo na neposredne dokaze.¹⁰⁸

Na koncu, moguće je istaći da iako postoje brojne smjernice i naputci za prikupljanje dokaza glede predrasude kao motiva svaki slučaj je jedinstven i treba mu prići individualno cijeneći situaciju u okviru konteksta i pojedinačnih okolnosti koje je karakteriziraju.¹⁰⁹

Pored navedenog, istraga i dokazivanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje ima i niz drugih specifičnosti, poput onih u vezi s mjerama prvog zahvata, postupanja sa žrtvama djela, saslušanja žrtve, osumnjičenih i svjedoka te same suradnje sa zajednicom u kojoj se djelo dogodilo.

¹⁰³ OSCE/ODIHR (2009) *Hate Crime Laws: A Practical Guide*. Varšava: OSCE/ODIHR.

¹⁰⁴ American Prosecutor's Research Institute (APRI) (2000) *A Local Prosecutors Guide for Responding to Hate Crimes*. USA: APRI.

¹⁰⁵ OSCE/ODIHR (2009) *Hate Crime Laws: A Practical Guide*. Varšava: OSCE/ODIHR.

¹⁰⁶ OSCE/ODIHR (2009) *Preventing and responding to hate crimes: A resource guide for NGOs in the OSCE region*. Varšava: OSCE/ODIHR.

¹⁰⁷ Lu-in Wang, The Complexities of Hate, *Ohio State Law Journal*, Vol. 60, 1999, str. 807 u: OSCE/ODIHR. *Hate Crime Laws: A Practical Guide*. Varšava: OSCE/ODIHR, 2009, str. 54.

¹⁰⁸ Morsch, J. (1991) The Problem of Motive in Hate Crimes: The Argument against Presumptions of Racial Motivation, *Journal of Criminal Law and Criminology*, Vol. 82, No.3, str. 659-689.

¹⁰⁹ Detaljnije naputke za prikupljanje dokaza moguće je pronaći u sljedećim publikacijama: *Criminal Justice Information Services (CJIS) & Division Uniform Crime Reporting (UCR) Program* (2015); *Hate Crime Data Collection Guidelines And Training Manual* na: <https://ucr.fbi.gov/hate-crime-data-collection-guidelines-and-training-manual.pdf> (pristupljeno 27. 2. 2018); Maljević, A. i Vujović, S. (2013) *Vodič za procesuiranje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Centar za društvena istraživanja Analitika; *Home Office Police Standards Unit/Association of Chief Police Officers* (2005) na: <http://www.bedfordshire.police.uk/pdf/tacticalguidance.pdf> (pristupljeno 27. 2. 2018); Pezzella, F. S. (2017) *Hate Crime Statutes: A Public Policy and Law Enforcement Dilemma*. Springer.

4.5.1. Specifičnosti kriminalističkog intervjuja sa žrtvama zločina iz mržnje

Specifičnosti koje su svojstvene za zločine iz mržnje uvjetuju načine vođenja kriminalističkog intervjuja i policijski službenici i tužitelji ih uvijek moraju biti svjesni neovisno o tome radi li se o informativnom razgovoru, intervjuu ili saslušanju na zapisnik. Te specifičnosti su sljedeće:

- Specifičnosti utjecaja zločina iz mržnje na žrtvu, grupu čije zaštićene karakteristike dijeli i društvo u cjelini
- Odabir žrtve temeljem onoga što ona jeste (temeljem nepromjenjivih ili teško promjenjivih karakteristika)
- Pojačan osjećaj ugroženosti žrtve za samu sebe i za bližnje koji dijele istu zaštićenu karakteristiku uslijed nemogućnosti promjene zaštićene karakteristike
- Žrtve zločina iz mržnje spadaju u grupu tzv. posebno osjetljivih kategorija, što iziskuje osobito obazrivo postupanje
- Žrtve zločina iz mržnje mogu iskusiti različite emotivne reakcije
- Žrtve zločina iz mržnje mogu razviti i određene psihološke poteškoće
- Ova djela nerijetko prati iznimno visoka stopa sekundarne viktimizacije¹¹⁰

Temeljem navedenih specifičnosti i općih preporuka za provođenje kriminalističkog intervjuja moguće je kreirati opće preporuke za vršenje kriminalističkog intervjuja u slučajevima zločina iz mržnje.

- Prvenstveno je neophodno da policijski službenici i tužitelji poznaju adekvatnu terminologiju koja se tiče svih zaštićenih karakteristika. Nedopustivo je koristiti se kolokvijalnim nazivima za pojedine grupe te je neophodno blagovremeno se upoznati s adekvatnom terminologijom glede svih zaštićenih grupa.

PRIMJER:¹¹¹

Ako si peder, budi to da niko ne zna i nemoj da se tako ponašaš.

- Nadalje, veoma je bitno da policijski službenici i tužitelji prilikom vršenja kriminalističkog intervjuja budu svjesni osjetljivosti žrtava zločina iz mržnje.
- Neophodno je biti svjestan i mogućnost da su žrtve zločina iz mržnje (koji se često manifestira u određenim vidovima nasilja) najčešće u stanju šoka. To stanje može biti različitog intenziteta koji nije lako odrediti, no treba biti svjestan da se gotovo sve žrtve nalaze u stanju blažeg ili težeg šoka, pa sukladno tome treba i postupati sa žrtvom.¹¹²
- Stoga je i prije samog započinjanja kriminalističkog intervjuja potrebno poduzeti niz koraka poput procjene psihofizičkog stanja žrtve, osiguranja medicinske pomoći ako je potrebno, pružanja objektivne i subjektivne (osjećaja) sigurnosti žrtvi i sl.
- Glede samog provođenja kriminalističkog intervjuja potrebno je voditi računa o sljedećem:¹¹³
- *Vrijeme uzimanja izjave – lako bi intervju trebalo obaviti što je prije moguće, neophodno je imati na umu da se žrtve nerijetko nalaze u stanju šoka koji može utjecati na sposobnost davanja izjave.*
- *Mjesto gdje se vrši kriminalistički intervju – Odabir mesta na kojem će se vršiti intervjuiranje ovisi o svakoj*

¹¹⁰ McLaughlin, K. A., Malloy, S. M., Brilliant, K. J. & Lang, C. (2000) *Responding to Hate Crime: A Multidisciplinary Curriculum for Law Enforcement and Victim Assistance Professionals*. Newton, MA: National Center for Hate Crime Prevention, Education Development Center, Inc. str. 33 i OSCE/ODIHR (2012); *TAHCLE: Training against hate crime for law enforcement (Curriculum for Trainers)*. Varšava: OSCE/ODIHR, str. 78.

¹¹¹ Primjer je preuzet iz istraživanja postupanja policijskih službenika prilikom provođenja kriminalističkog intervjuja sa LGBTI žrtvama zločina iz mržnje. Vidjeti više u: Lučić-Čatić, M., Bajraktarević Pajević, D. (2021); Specifičnosti kriminalističkog intervjuja sa žrtvama kaznenih djela počinjenih iz mržnje temeljem seksualne orientacije i/ili rodnog identiteta. Zagreb: *Kriminalistička teorija i praksa*, god. 8, br. 15, str. 25-40.

¹¹² Popov, M., Jurčić, M., Bandalo, A., Labavić, N. (2011) *Priručnik o suzbijanju nasilja protiv LGBT osoba za policijske djelatnike/ice*. Zagreb: Zagreb Pride i Centar za LGBT ravnopravnost u: Lučić-Čatić, M., Bajraktarević Pajević, D. (2021).

¹¹³ U ovom dijelu je pružena modificirana inačica smjernica utvrđena u Lučić-Čatić, M., Bajraktarević Pajević, D. (2021).

konkretnoj situaciji. Međutim, neovisno o tome opće smjernice koje treba slijediti tiču se poštivanja dostojanstva žrtve, zaštite njene anonimnosti glede zaštićenih karakteristika, pružanja objektivne sigurnosti te osjećaja sigurnosti žrtvi. Nadalje, u situacijama kada se intervjuiranje obavlja u službenim prostorijama bitno je odvojiti prostorije u kojima se primaju žrtve od onih u kojima se primaju osumnjičene osobe, te ne obavljati razgovor sa žrtvom u prostorijama u kojima se nalazi veći broj službenika i stranaka ili u prostorijama u kojima se obavljaju druge aktivnosti.

- *Broj osoba koje vrše intervjuiranje i ponavljanje izjave* – Neophodno je da intervju vrši samo jedan policijski službenik (tužitelj), te je potrebno izbjegići naknadna intervjuiranja od drugih policijskih službenika, čime se direktno umanjuje daljnja viktimizacija. Također, ako to situacija dozvoljava ili zahtijeva, neophodno je prilagoditi izbor policijskog službenika prema rodu i drugim zaštićenim karakteristikama kako bi se žrtva osjećala ugodnije, ali i kako bi se postigli bolji rezultati.
- *Osiguranje anonimnosti* – Zločini iz mržnje mogu biti počinjeni temeljem zaštićenih karakteristika koje su jasno vidljive, ali i onih koje to nisu a za koje žrtve nisu spremne da ih objelodane, poput seksualne orijentacije. U svakoj situaciji potrebno je osigurati anonimnost žrtve glede objelodanjivanja njezinih zaštićenih karakteristika ako to ona ne želi te ne postavljati direktna pitanja o istim.
- *Osuda i okrivljavanje* – Svakako je neophodno da policijski službenici u kontaktu sa žrtvama zločina iz mržnje imaju neosuđujući pristup, pokazujući empatiju i pružajući žrtvi podršku kako bi se osjećala sigurno. Veoma je bitno nikada ne okrivljavati žrtvu za ono što joj se desilo niti okrivljavanje treba biti vidljivo iz pitanja i postupanja službenika.

PRIMJER:¹¹⁴

Upitani o tome jesu li policijski službenici prilikom vršenja intervjeta iskazivali bilo koju vrstu osude i jesu li ih na bilo koji način okrivljavalci za događaj koji im se desio, deset ispitanika je potvrđeno odgovorilo na isto navodeći sljedeće primjere:

„Da li sam ja provocirao? Zašto sam izlazio tako kasno?“

„Sam si svojim ponašanjem izazvao.“

„U više momenata su predlagali da promijenim svoj fizički izgled i način svog ponašanja da bih smanjio rizik od sljedećih napada. Jedan policijac je rekao: ‘Kada tako izgledaš, teško je za očekivati da ti se ništa loše ne desi.’“

„Jesu, govorili su da moram razumjeti da moja vidljivost nekad tjera druge na nasilje.“

- *Tempo intervjeta* – Prilikom intervjuiranja osjetljivih žrtava poželjno je usporiti dinamiku intervjeta zbog ograničenja kognitivnih i komunikacijskih funkcija uslijed akutnog stresa. Žrtvi treba dopustiti da ispriča cijelu priču vlastitim riječima i ne prekidati tok priče, odnosno da iznese svoje viđenje događaja te iskaže sve osjećaje o njemu.
- U konačnici, potrebno je žrtvi pružiti informacije o vjerojatnim koracima koji će biti poduzeti u istrazi te mogućoj potrebi za ponovnim kontaktom s policijskim službenicima i/ili tužiteljem u svrhu uzimanja/produbljivanja izjava.

¹¹⁴ Primjer je preuzet iz istraživanja postupanja policijskih službenika prilikom provođenja kriminalističkog intervjeta sa LGBTI žrtvama zločina iz mržnje. Vidjeti više u: Lučić-Ćatić, M., Bajraktarević Pajević, D. (2021).

4.5.2. Specifičnosti kriminalističkog intervjuja sa osumnjičenim¹¹⁵

Opće smjernice za postupanje:

- Nikada ne treba izražavati osudu za postupke osumnjičenog te tokom cijelog saslušanja policijski službenik i/ili tužitelj treba ostati ravnodušan.
- Osumnjičenoj osobi treba dozvoliti da ispriča svoju verziju događaja, pri čemu je ne treba prekidati postavljanjem pitanja i potpitana.
- Neophodno je dozvoliti počinitelju da iskaže svoja osjećanja prema žrtvi, odnosno grupi čije zaštićene karakteristike dijeli.
- Prilikom ispitivanja treba obratiti pažnju na svaku riječ i rečenicu osumnjičene osobe i svaku gestikulaciju tražeći u njima elemente predrasuda.
- Misionarski tipovi počinitelja nerijetko su spremni priznati počinjenje djela s obzirom na to da ga smatraju opravdanim.
- Neophodno je voditi računa o načinu na koji počinitelj oslovljava žrtvu i o terminologiji koju koristi, poput perperi, trandže, cigani, crnčuge, vlasti, šokci, balije itd.

4.5.3. Specifičnosti kriminalističkog intervjuja sa svjedocima¹¹⁶

Saslušanje svjedoka i potencijalnih svjedoka bitno je iz više razloga:

- Moguće je da su svjedočili djelu ili da su čuli počinitelja kako se hvali počinjenjem djela ili kako priča o planu da počini takvo djelo, te su stoga valjan izvor informacija.
- Potrebno je obratiti pozornost na vjerodostojnost iskaza svjedoka.
- Treba imati na umu i da osobni vrijednosni stavovi svjedoka, predrasude koje baštine, kao i stereotipi koje su usvojili mogu utjecati na njihovu percepciju.

4.6. Potrebe žrtava zločina iz mržnje

I na koncu, kada govorimo o specifičnostima istrage krivičnih djela počinjenih iz mržnje te težinu posljedica ovih djela, iznimno je bitno naglasiti potrebe žrtava ovih djela. Naime, prije, tokom, ali i nakon istrage, a u svrhu zaštite žrtava od dodatne viktimizacije i narušavanja psihosocijalnog zdravlja, iznimno je bitno zadovoljiti njezine kompleksne potrebe. navedeno zahtijeva intenzivnu suradnju između institucija za provedbu zakona, tužiteljstva, suda, organizacija za podršku žrtvama i nevladinih organizacija. Svaka od ovih institucija ima značajnu ulogu u adresiranju fizičkih, psiholoških i drugih potreba žrtava zločina iz mržnje. Veliki broj znanstvenih istraživanja, priručnika i radova¹¹⁷ identificirao je ključne potrebe žrtava zločina iz mržnje i korespondirajuće intervencije:

¹¹⁵ Bajraktarević Pajević, D. (2016) *Istraživanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje: Priručnik za policiju*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar; Maljević, A. i Vujović, S. (2013) *Vodič za procesuiranje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Centar za društvena istraživanja Analitika i College of Policing Limited (2014); *Hate Crime Operational Guidance*. Coventry: College of Policing Limited. Dostupno na: http://www.report-it.org.uk/files/hate_crime_operational_guidance.pdf

¹¹⁶ OSCE/ODIHR (2012) *TAHCLE: Training against hate crime for law enforcement (Curriculum for Trainers)*. Varšava: OSCE/ODIHR.

¹¹⁷ OSCE/ODIHR (2020) Žrtve krivičnih djela iz mržnje u sistemu krivičnog pravosuđa. Praktični vodič. Varšava: OSCE/ODIHR; United States of America/Department of Justice/Community Research Associates (1999); *National Hate Crimes Training Curricula: Student Manual*. Dostupno na: <https://www.ncjrs.gov/App/publications/abstract.aspx?ID=186784>; ACPOS (2010) *Hate Crime Guidance Manual*. Inverness: ACPOS; Bajraktarević Pajević, D. (2016) *Istraživanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje: Priručnik za policiju*. Sarajevski otvoreni centar; Maljević, A. i Vujović, S. (2013) *Vodič za procesuiranje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Centar za društvena istraživanja Analitika; College of Policing Limited (2014) *Hate Crime Operational Guidance*. Coventry: College of Policing Limited. Dostupno na: http://www.report-it.org.uk/files/hate_crime_operational_guidance.pdf; OSCE/ODIHR (2012) *TAHCLE: Training against hate crime for law enforcement (Curriculum for Trainers)*. Varšava: OSCE/ODIHR

Community Research Associates, *National Hate Crimes Training Curricula: Student Manual*.

POTREBE	INTERVENCIJE
Lična sigurnost i sigurnost bližnjih	Žrtve zločina iz mržnje osjećaju nesigurnost i strah kako za sebe tako i za svoje bližnje. Stoga je neophodno da se već prilikom mjera prvog zahvata, ali i kasnije tokom postupka osigura tjelesna sigurnost samih žrtava te njihovih bližnjih. U navedeno pored sudionika lanca krivičnog progona mogu biti uključeni i drugi akteri koji mogu pružiti adekvatnu pomoć, te je stoga neophodno osigurati multisektorski pristup.
Praktična pomoć	Pružanje praktične pomoći nameće se kao imperativ kada govorimo o adekvatnoj skrbi za žrtve zločina iz mržnje. Naime, praktična pomoć obuhvata kako pružanje pomoći kod mjera prvog zahvata tako i pružanje pomoći u vezi s nadolazećim potrebama. Tako je ponekad neophodno osigurati blagovremenu medicinsku intervenciju, privremenu relokaciju i pomoći u saniranju štete, popravku oštećene imovine, pružanje pravne pomoći i sl. I ova, kao i prethodna intervencija počiva na multisektorskem pristupu.
Emocionalna i/ili psihološka podrška	Naime, žrtve zločina iz mržnje imaju izraženu potrebu da ih se sasluša i čuje, da im se ukaže povjerenje, da ih se shvati ozbiljno, da ih se razumije i zaštiti. Navedenu potrebu moguće je adresirati već kod mjera prvog zahvata, ali i tokom cijelog postupka. Pored navedenog, bitno je istaći da u pojedinim situacijama žrtve imaju potrebu i za specijaliziranom i kontinuiranom psihološkom podrškom kako bi se nosile s posljedicama ove vrste zločina te kako bi se njihovi negativni efekti minimizirali. Osim žrtvama, ovu pomoć treba ponuditi i drugim pogodenim osobama kao što su članovi njihove obitelji.
Jezičke potrebe žrtava	Neophodno je ispuniti jezičke potrebe žrtava, uključujući korištenje prevoditelja, jednostavne terminologije i posrednika ili prijevoda bitnih dokumenata na jezik kojim žrtve govore i koji razumiju.
Povjerenje i povjerljivost	Doživljeno iskustvo može narušiti povjerenje žrtava u cijelokupnu zajednicu i pravosudni sustav te je stoga neophodno uspostavljanje odnosa povjerenja i povjerljivosti. Naime, kreiranje atmosfere u kojoj se žrtva osjeća sigurno, gdje može otvoreno razgovarati o svom iskustvu i brigama, tražiti pomoći i odlučiti koje korake da poduzme veoma je značajno. Neophodno je da se odnos žrtve, istražitelja, osoba koje su im dodijeljene za pružanje podrške i drugih predstavnika pravosudnih institucija temelji na načelima povjerenja i povjerljivosti. Naime, svi sudionici lanca krivičnog progona trebaju poduzeti sve neophodne mјere kako bi se privatnost žrtve (glede zaštićenih karakteristika) u cijelosti osigurala.
Informiranje i savjeti	Žrtvama je neophodno osigurati potrebne informacije i savjete o procedurama koje se mogu poduzeti u ovim slučajevima, o njihovim pravima i očekivanjima, kao i informacije o dostupnoj podršci. Informacije bi trebale biti dostupne u različitim oblicima, (poput <i>online</i> portala, društvenih mreža, telefonskih linija pomoći, brošura, pamfleta i postera), na različitim pismima i jezicima.
Smjernice za prolazak kroz pravosudni sustav	Žrtve nerijetko nisu upoznate s tokom krivičnog postupka, njihovim pravima i obavezama tokom istog, kao i mogućnošću da će biti upućene na privatnu parnicu glede nadoknade štete. Stoga je neophodno osigurati žrtvama pristup smjernicama za prolazak kroz pravosudni sustav koje će biti jasne, razumljive i nedvosmislene, te koje će omogućiti žrtvi da donese valjanu odluku.
Tretman s poštovanjem i dostojanstvom	Imajući u vidu prethodno elaborirane posljedice koje zločini iz mržnje imaju na žrtve, posebno apostrofirajući sekundarnu i tercijarnu viktimizaciju, neophodno je u svim fazama istrage i postupka osigurati postupanje sa žrtvama uz puno poštovanje njihovog dostojanstva.

4.7. Optužnica i njezino zastupanje u predmetima krivičnih djela iz mržnje

Kako se krivična djela počinjena iz mržnje u Bosni i Hercegovini tretiraju na dva načina, sasvim je očigledno da obaveza optuživanja postoji u slučajevima kada se radi o kvalificiranom obliku krivičnog djela. Međutim, iako to nije očigledno kao u prvom slučaju, tužitelj je dužan krivično goniti počinitelja krivičnog djela iz mržnje i u slučaju kada motiv mržnje nije zakonski element krivičnog djela nego samo obavezna otežavajuća okolnost.¹¹⁸

Sukladno zakonskim odredbama, optužnica, između ostalog, mora sadržavati opis djela iz kojeg proizlaze zakonska obilježja krivičnog djela, vrijeme i mjesto počinjenja krivičnog djela, predmet na kome i sredstvo kojim je izvršeno krivično djelo, kao i ostale okolnosti potrebne da se krivično djelo što preciznije odredi te zakonski naziv krivičnog djela s navođenjem odredbe krivičnog zakona.¹¹⁹ U slučaju kvalificiranih oblika krivičnih djela kod kojih je zakonom određena kvalifikatorna okolnost – počinjenje osnovnog oblika krivičnog djela iz mržnje, činjenični opis djela u optužnici mora sadržavati činjenice i okolnosti iz kojih proizlazi ta kvalifikatorna okolnost jer je ona zakonsko obilježje kvalificiranog oblika krivičnog djela za koje se određena osoba optužuje. Međutim, kod krivičnih djela počinjenih iz mržnje kod kojih ta pobuda nije zakonom propisana kvalifikatorna okolnost, počinjenje krivičnog djela iz mržnje nije zakonsko obilježje krivičnog djela. Iz tog razloga, obaveza da se u činjeničnom opisu djela u optužnici navedu i činjenice i okolnosti iz kojih proizlazi takva pobuda osumnjičenog odnosno optuženog proizlazi iz drugog dijela te odredbe, koji propisuje da optužnica mora sadržavati i ostale okolnosti potrebne da se krivično djelo što preciznije odredi, kao i iz procesne svrhe optužnice i krivičnopopravnog značaja mržnje kao pobude za počinjenje krivičnog djela¹²⁰

Naime, kao što je već rečeno, optužnicom se određuje predmet suđenja i predmet presude. Počinjenje djela zbog rasne pripadnosti, boje kože, vjerskog uvjerenja, nacionalnog ili etničkog porijekla, jezika, invaliditeta, spola, seksualne orientacije ili rodnog identiteta druge osobe je, prema KZFBiH, KZRS i KZBDBiH, obavezna otežavajuća okolnost i, s obzirom na takav krivičnopopravni značaj pobude za počinjenje krivičnog djela, tu okolnost je nužno unijeti u činjenični opis djela u optužnici. Time za sud nastaje i obaveza da se u svojoj presudi izjasni o tvrdnji tužitelja da je krivično djelo za koje se tereti optuženi počinjeno iz mržnje.¹²¹

Tužitelji bi trebali u svakom slučaju gdje je motiv za počinjenje bila mržnja procesuirati to djelo kao teži oblik djela. Kako bi dokazali postojanje ovakvog motiva, tužitelji, u odsustvu priznanja za počinjeno krivično djelo, mogu uzeti u obzir druge dokaze, pa tako:

- krivična djela počinjena iz mržnje često prate vrijeđanja ili grafiti na mjestu izvršenja – ključni dokaz motiva
- ukoliko muzika, literatura, internetske stranice ili poruke na internetu, odjeća, nakit ili tetovaže počinitelja ukazuju na članstvo u ekstremističkim grupama ili podršku takvim grupama, to je relevantan dokaz općih stavova počinitelja
- možda se počinitelj ranije ponašao na sličan način, prema samoj žrtvi ili drugima¹²²

Da bi donio odluku o podizanju optužnice za krivično djelo počinjeno iz mržnje, tužitelj će konsultirati zakonsko određenje tog krivičnog djela i izvršiti uvid u prikupljene dokaze koje će temeljito i kritički analizirati. Da li su dokazi dovoljno jaki, zaključit će se na temelju procjene više pokazatelja, među kojima se ističu oni o:

- prošlosti osumnjičenog
- uvjerljivosti svjedoka
- historiji odnosa između počinitelja i žrtve
- snazi drugih dokaza (kvalitet i kvantitet) koji se mogu vezati za bilo koji od indikatora¹²³

¹¹⁸ Maljević, A., Vujović, S. (2013) *Vodič za procesuiranje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Bosni i Hercegovini*, Analitika – Centar za društvena istraživanja i Udruženje tužilaca/tužitelja Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, str. 60.

¹¹⁹ Član 242. ZKPFBiH; Član 227. ZKPBiH; Član 227. ZKPBDBiH; Član 242. ZKPRS.

¹²⁰ Filipović, Lj. (2019) *Krivična djela iz mržnje i krivična djela izazivanja mržnje: Komentar relevantnih krivično-procesnih odredaba i odredaba odabranog prekršajnog zakonodavstva*. Sarajevo: Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 156.

¹²¹ Ibidem, str. 156.

¹²² OSCE, *Razumijevanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje – Priručnik za Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo, 2010, str. 11.

¹²³ Maljević, A., Vujović, S. (2013) *Vodič za procesuiranje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Bosni i Hercegovini*, Analitika – Centar za društvena istraživanja i Udruženje tužilaca/tužitelja Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, str. 59.

Prilikom zastupanja optužnice za krivična djela počinjena iz mržnje tužitelji se trebaju koristiti prethodno osmisljenim strategijama koje će ovisiti o prikupljenim dokazima, ali i o karakteru samog krivičnog djela iz mržnje. U svakom slučaju, tužitelj treba:

- iznijeti sve relevantne informacije pred sudom
- predočiti detalje o efektima krivičnog djela, kako na žrtvu (npr. vještačenje psihijatra i slični nalazi) tako i na zajednicu (npr. mišljenje sociologa)
- osigurati prisustvo žrtve – strateški je opravdano da na kraju žrtva (ili njena porodica) neposredno iskaže svoja osjećanja, ukaže na stepen povrede i ugroženosti krivičnim djelom iz mržnje, što će svakako ostaviti utisak na sudije
- osigurati prisustvo svjedoka koji mogu potvrditi neke indikatore mržnje (predrasude)
- izvesti sve relevantne materijalne dokaze
- ispraviti sve eventualne pogrešne i netačne informacije koje iznosi odbrana
- iznijeti sve otežavajuće okolnosti koje sud treba uzeti u obzir, a posebno motiv iz kojeg je djelo počinjeno¹²⁴

U slučaju da se radi o krivičnom djelu iz mržnje kao otežavajućoj okolnosti, prije svega je potrebno dokazati postojanje krivičnog djela, a nakon toga dokazivati predrasudu kao motiv za izvršenje krivičnog djela.¹²⁵

Tužitelj će u okviru završne riječi za ovu vrstu krivičnih djela istaći sljedeće:¹²⁶

- navesti sve izvedene dokaze koji potvrđuju predrasudu kao motiv za izvršenje krivičnog djela i podsjetiti na stav zakonodavca o takvim djelima
- ukazati na efekte konkretnog krivičnog djela počinjenog iz mržnje, ali i na efekte krivičnih djela počinjenih iz mržnje uopće (uključujući efekte djela na žrtvu/žrtve i na zajednicu), što će u smislu težine povrede zaštićenog dobra utjecati na odmjeravanje krivičnopravne sankcije
- ocijeniti odbranu optuženih, s posebnim naglaskom na djelomično ili potpuno odbacivanje njihove odbrane
- iznijeti sve druge otežavajuće okolnosti koje sud treba uzeti u obzir prilikom odmjeravanja kazne (raniji život optuženog, stepen krivice, ponašanje nakon počinjenja krivičnog djela i sl.).

Posebno je važno da tužitelji zatraže izricanje mjera sigurnosti uz glavnu kaznu ukoliko to smatraju opravdanim u konkretnom slučaju.

4.8. Presude u predmetima krivičnih djela iz mržnje

Sud je dužan da u izreci presude, prilikom oglašavanja optuženog krivim za krivično djelo počinjeno iz mržnje, osim zakonskog naziva krivičnog djela čija su obilježja sadržana u činjeničnom opisu djela i odredbe zakona kojom je propisano to krivično djelo, navede i odredbe zakona kojima je definirano krivično djelo počinjeno iz mržnje i propisana obaveza da se ta okolnost cijeni optuženom kao otežavajuća okolnost prilikom odmjeravanja kazne.¹²⁷

Obrazloženje presude, donesene povodom optužnice za krivično djelo počinjeno iz mržnje, mora sadržavati, između ostalog, i potpuno i određeno izjašnjenje suda da li uzima dokazanim ili nedokazanim da je optuženi određeno krivično djelo počinio iz mržnje, te iz kojih razloga. Ako je sud našao dokazanim činjenice i okolnosti iz kojih proizlaze zakonska obilježja određenog krivičnog djela propisanog u zakonu, a nedokazanim da je optuženi to krivično djelo počinio iz mržnje, sud će odnosni navod iz optužnice izostaviti iz činjeničnog opisa djela u izreci presude, a u obrazloženju presude dati razloge zašto te činjenice smatra nedokazanim.¹²⁸

¹²⁴ Ibidem, str. 61.

¹²⁵ Ibidem, str. 61.

¹²⁶ Ibidem, str. 63.

¹²⁷ Filipović, Lj. (2019) *Krivična djela iz mržnje i krivična djela izazivanja mržnje: Komentar relevantnih krivično-procesnih odredaba i odredaba odabranog prekršajnog zakonodavstva*. Sarajevo: Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 159.

¹²⁸ Ibidem, str. 161.

Ako bi sud utvrdio da izvedenih dokaza proizlazi da je optuženi krivično djelo za koje se tereti počinio zbog rasne pripadnosti, boje kože, vjerskog uvjerenja, nacionalnog ili etničkog porijekla, jezika, invaliditeta, spola, seksualne orientacije ili rodnog identiteta druge osobe, sud ne bi mogao optuženog oglasiti kriminom za krivično djelo učinjeno iz mržnje ili za kvalificirani oblik određenog krivičnog djela zbog toga što je ono počinjeno iz mržnje, ukoliko činjenična osnova optužnice nije sadržavala te navode, jer bi time povrijedio odredbu o identitetu presude i optužbe i načela na kojima se zasniva to pravilo (načelo akuzatornosti, pravo optuženog na odbranu i objektivni položaj suda).¹²⁹ S druge strane, ako bi sud našao nedokazanim postojanje osnovnog krivičnog djela, te, slijedom toga, optuženog oslobođio od optužbe za to krivično djelo, ne postoji obaveza suda da navodi razloge koji se odnose na pobudu za počinjenje osnovnog krivičnog djela za koje je optuženi bio terećen, jer počinjenje krivičnog djela iz mržnje pretpostavlja počinjenje osnovnog krivičnog djela i, tek uz to, mržnju kao pobudu za njegovo počinjenje.¹³⁰

Kada govorimo o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje i adekvatnom sankcioniranju istih, potrebno je naglasiti da je posebno bitna generalna prevencija upravo zbog posljedica koje krivična djela počinjena iz mržnje ostavljaju na zajednicu, kao i činjenice da su ovim djelima pogodene i žrtve koje su direktno pogodene, ali i drugi pripadnici određene grupe koja posjeduje zaštićene karakteristike. Upravo iz navedenih razloga kao i stvaranja povjerenja u pravosudni sustav i vjerovanje da štiti prava žrtava, potrebno je da izrečene sankcije budu adekvatne i detaljno obrazložene. U ovim slučajevima izrečena kazna trebala bi biti strožija zbog motiva i eventualnog utjecaja koji je krivično djelo imalo ne samo na žrtvu nego i na zajednicu. Kako bi se povećao učinak ovakvog pristupa, sudija bi, kod javnog objavljivanja presude, a i u samoj presudi, trebao navesti da je motiv doveo do izricanja strožije kazne.¹³¹

Sud treba što preciznije ocijeniti subjektivni element kod počinitelja kako bi izabrao adekvatnu krivičnopravnu sankciju koja će ispuniti svrhu kažnjavanja u smislu specijalne prevencije (kako bi ocijenio kojom će sankcijom odvratiti počinitelja od ponovnog počinjenja krivičnog djela).¹³²

Osim kazni, sud počinitelju ovih krivičnih djela može izreći i druge krivičnopravne sankcije, pa tako:¹³³

- sudska opomena – može se izreći počiniteljima najlakših krivičnih djela, i to u slučaju kada postoje posebno olakšavajuće okolnosti i dobranamjeran stav počinitelja nakon počinjenog krivičnog djela
- uvjetna osuda – za najlakše oblike krivičnih djela počinjenih iz mržnje, sadrži i već odmjerenu zatvorsku kaznu, u slučaju opoziva uvjetne osude
- rad za opće dobro na slobodi – svrha rada za opće dobro na slobodi je, između ostalog, razvijanje odgovornosti počinitelja, a upravo je to ono što najčešće nedostaje počiniteljima ovih krivičnih djela, doprinosi izgradnji vrijednosti tolerancije i međusobnog poštovanja, koje se i štite propisivanjem krivičnih djela iz mržnje
- kućni zatvor s elektronskim nadzorom

Prilikom razmatranja opravdanosti izricanja alternativne sankcije za počinitelje krivičnih djela iz mržnje, pored odredbi materijalnog krivičnog prava, u svakom konkretnom slučaju potrebno je uzeti u obzir i sljedeće:¹³⁴

- je li djelo počinjeno prvi put
- ima li krivično djelo za posljedicu teške fizičke ili psihičke posljedice za žrtvu
- je li izazvana teška povreda prava ciljane grupe
- je li uzrokovana ozbiljna finansijska/materijalna šteta

¹²⁹ Ibidem, str. 162.

¹³⁰ Ibidem, str. 162.

¹³¹ OSCE, Razumijevanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje – Priručnik za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2010, str. 11.

¹³² Maljević, A., Vujović, S. (2013) Vodič za procesuiranje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Bosni i Hercegovini, Analitika – Centar za društvena istraživanja i Udruženje tužilaca/tužitelja Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, str. 65.

¹³³ Ibidem, str. 66.

¹³⁴ Ibidem, str. 67.

4.9. Preporuke

Temeljem svega navedenog moguće je kreirati preporuke za unapređenje rada u oblasti procesuiranja krivičnih djela počinjenih iz mržnje odnosno predrasude kao motiva, i to kako slijedi:

- Postojeća zakonska rješenja u vezi s krivičnim djelima iz mržnje i krivičnim djelima izazivanja mržnje, na razini materijalnog krivičnog prava u BiH, kako u kontekstu pojma zaštićenog obilježja tako i u pogledu inkriminacija, ali i krivičnih sankcija, nisu unificirana. Disharmonija u izvoru, u normi materijalnog krivičnog prava, neupitno će generirati probleme u njezinoj primjeni na konkretna životna zbivanja, pa dovesti i do situacija da činjenično identična protupravna ponašanja u nekim bosanskohercegovačkim (bh.) jurisdikcijama budu kvalificirana kao krivična djela iz mržnje ili izazivanja mržnje, dok će u drugima takva kvalifikacija izostati jer činjenično stanje neće moći biti podvedeno pod neku od inkriminacija. Mišljenja smo stoga da je odredbe materijalnog krivičnog prava u dijelu koji se odnosi na ova krivična djela potrebno harmonizirati, što bi dovelo do većeg povjerenja građana u vladavinu prava i njezine institucije u BiH.
- Sve izneseno u odnosu na potrebu harmonizacije na području materijalnog krivičnog prava vrijedi i za mehanizme procesnog krivičnog prava u BiH. Istina, razlicitosti u odredbama procesnih krivičnih zakona koji su na snazi u BiH manje su izražene negoli u odredbama materijalnih krivičnih zakona, ali ipak postoje, i kako vrijeme protjeće one postaju sve izraženije. To se posebno može primijetiti na području zaštite prava oštećenog/žrtve i njegova procesnog položaja s mogućnošću stjecanja statusa i ovlaštenog tužitelja, što je obilježje posljednjih izmjena i dopuna krivičnoprocesnog zakonodavstva u Republici Srpskoj, a nije slučaj s drugim bh. jurisdikcijama.
- U cilju kreiranja efikasnog odgovora na ova krivična djela potrebno je uvesti poseban registar ili evidenciju krivičnih djela počinjenih iz mržnje odnosno izazivanja mržnje kojim bi bila obuhvaćena sva krivična djela ove vrste za promatrani period (npr. jednogodišnji), s posebnim naznakama o tome o kojoj vrsti motiva/pobude se radi; kojoj vrsti krivičnog djela (da li kvalificirani oblik ili je motiv otežavajuća okolnost, zatim da li je objektom povrede ili ugrožavanja osoba ili imovina); te tipu oštećenog (da li je djelo počinjeno prema pojedincu ili grupi i sl.).
- Također, potrebno je implementirati kontinuirane edukativne procese nositelja pravosudnih funkcija i drugih subjekata uključenih u krivični postupak o pravnoj prirodi krivičnih djela iz mržnje u BiH i opasnostima koje ova krivična djela predstavljaju za pravni poredak i jedno društvo, najpodesnijim metodama njihovog otkrivanja i dokazivanja, te specifičnim vještinama sastavljanja pojedinih akata iz okvira krivičnog postupka (izvještaj o počinjenom krivičnom djelu ovlaštenih službenih osoba, naredba o provođenju istrage, optužnica, presuda).
- Jedan od imperativa je i upoznavanje prvenstveno tužitelja i ovlaštenih službenih osoba kao subjekata koji poduzimaju radnje istrage da specifična priroda ovih krivičnih djela i način njihova zakonskog uređenja bez sveobuhvatnog aktivnog postupanja u toku istrage može za rezultat imati propuste u detektiranju mržnje/ predrasude kao bitnog obilježja krivičnog djela koje je predmetom istrage (istražno-dokazni fokus samo na osnovno krivično djelo), što će u konačnici dovesti i do nemogućnosti optuživanja za ovu vrstu krivičnih djela.
- U cilju adekvatnog progona za ova krivična djela bilo bi od značaja donijeti i odgovarajuće protokole postupanja kao i izvještavanja nadležnih tijela u okolnostima kada postoji sumnja na njihovo počinjenje. Jasni i precizni hodogrami nesumnjivo bi doprinijeli ujednačenijem pristupu istrazi i otklonili moguće dileme u procesu donošenja odluka.
- Da li u okvirima protokola koji bi obuhvatili pravila postupanja i izvještavanja nadležnih tijela ili u zasebnom dokumentu takve prirode, smatramo također da bi bilo potrebno uspostaviti i odgovarajuće smjernice komuniciranja tužiteljstva i policijskih agencija sa zajednicom. Krivična djela iz mržnje i krivična djela izazivanja mržnje nisu usmjerena samo prema oštećenom/žrtvi, nego ciljano prema manjinskoj grupi kojoj oštećeni/žrtva pripada, ili čija prava i slobode oni promoviraju i u tom smislu neizostavnim se pretpostavlja uspostava komunikacije nadležnih tijela sa zajednicom i manjinskom grupom kako bi se otklonili strah i neizvjesnost i istovremeno razvilo povjerenje u pravosudna tijela i sustav vladavine prava koji će im pružiti adekvatnu zaštitu.

GO
V
O
R

5.

GOVOR MRŽNJE: DEFINIRANJE I RAZLIKOVANJE OD SLOBODE GOVORA, UTJECAJ I POSLJEDICE GOVORA MRŽNJE

5.1. Govor mržnje

Govor mržnje je i dalje, na razne načine, prisutan u bh. društvenoj zbilji, a čini se da se situacija s vremenom pogoršava. Nažalost, jedan od glavnih problema je nespremnost da se dosljedno provodi načelo vladavine prava, odnosno da se dosljedno primjenjuju zakoni i afirmiraju standardi ljudskih prava, te da se suzbija diskriminacija u svakom obliku i na svaki mogući način.¹³⁵ Naime, govor mržnje je iznimno štetan za osjetljive odnose između zajednica u BiH jer ima značajan potencijal da ometa proces pomirenja i multiplicira postojeće konflikte. Naslijede ratnog sukoba, podijeljenost društva, dominacija kolektivnih identiteta, naslijede patrijarhata i rigidnih rodnih uloga, svakodnevno medijsko propagiranje netrpeljivosti, pa čak i mržnje, dovode do percepcije sveprisutnosti, ali i općeprihvaćenosti i „normalnosti“ govora mržnje u bh. društvu.¹³⁶

Manifestacija mržnje temeljem različitih osnova evidentna je u svim segmentima bh. realnosti. Različite manifestacije mržnje i poruke mržnje prisutne su na internetu, u kulturnom pejzažu kao specifičnom medijskom prostoru za poruke netolerancije, diskriminacije i mržnje, ali i samim medijima. Ove poruke javljaju se i u urbanim i u ruralnim, nacionalno homogenim i heterogenim sredinama.¹³⁷ Prezentiranje mržnje i nasilja prisutno je i u sportu, gdje razne utakmice predstavljaju svojevrsnu arenu za prezentiranje animoziteta.¹³⁸ Različita nacionalistička retorika te pogledi i stavovi predstavnika političkih elita dodatno stvaraju klimu netolerancije i netrpeljivosti čineći naš društveni ambijent pogodnim za eskalaciju govora mržnje, ali i drugih predrasudno motiviranih djela.¹³⁹

Nadalje, govor mržnje i jezičke manipulacije iznimna su opasnost po dijalog i toleranciju. Budući da se nerijetko koriste za sotoniziranje određene etničke, nacionalne, rasne, konfesionalne, socijalne ili političke grupe, mogu imati dalekosežne posljedice po mir i sigurnost određenog društva.¹⁴⁰ Govor mržnje nerijetko je kontinuirani pratitelj svih oblika kako narodnosne tako i globalne suvremene krajnje desničarske politike.¹⁴¹ Njime se produbljuju postojeće etničke i vjerske

135 Sali-Terzić, S. (2013) *Govor mržnje: međunarodni standardi ljudskih prava i pravni okvir u Bosni i Hercegovini*. Dostupno na: https://bhnovinari.ba/wp-content/uploads/2013/01/govor_mrznje_ljudskopravaski_aspekt_sevima_sali_terzic.pdf

136 Lučić-Čatić, M. i Bajrić, A. (2013) *Procesuiranje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Centar za društvena istraživanja Analitika.

137 Blagojević, B. (2010) Kultурно-geografski aspekt istraživanja govora mržnje na javnim površinama. U: Duško Vejnović (ur.) *Govor mržnje*, Banja Luka: Defendologija, centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja. str. 377-387.

138 Palmiotto, M. J., Vejnović, D. i Lalić, V. (2012) Rad policije na sprječavanju etnički motivisanog nasilja na fudbalskim utakmicama u Bosni i Hercegovini, *Defendologija* 15, br 32, str. 19-32.

139 Lalić, V. (2014) Sociološki aspekti zločina iz mržnje u Bosni i Hercegovini, u: *Krivična djela počinjena iz mržnje: Izazovi reguliranja i procesuiranja u BiH*. Sarajevo: Analitika – Centar za društvena istraživanja, str. 17-35.

140 Županović, B. (2014) Govor mržnje i jezičke manipulacije u Bosni i Hercegovini. U: *Kako prevazići govor mržnje: Zbornik radova*, Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomска, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, str. 114-123.

141 Vejnović, D. (2007) *Ugrožavanje bezbjednosti sa težištem na govor mržnje*. Defendologija centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja. Dostupno na: http://www.defendologija.com/latinica/materijali/ugrozavanje_bezbjednosti_23-05-07.htm

distance i blokira demokraciju i pozitivne promjene.

Dakle, može se konstatirati da je govor mržnje kontinuirani pratilac svih oblika suvremene politike u BiH te, kako Županović ističe, on u BiH produbljuju postojeće etničke i vjerske distance i blokira demokraciju i pozitivne promjene.¹⁴² Imajući na umu ulogu koju je govor mržnje odigrao u stvaranju uvjeta za izbijanje sukoba u bivšoj Jugoslaviji, ne smije se potcijeniti ozbiljnost prijetnje koju agresivni nacionalizam i etnocentrična retorika predstavljaju za sigurnost i miran suživot. Međunarodna zajednica je u više navrata upozoravala na povišene tenzije koje izaziva ekstremno nacionalistička politička retorika,¹⁴³ kao što je to slučaj u BiH, za koju se ukazuje kako postoji realan rizik da se trenutno napeta politička klima u BiH pretvori u etnički motivirano nasilje uzrokovano govorom mržnje.¹⁴⁴

Nadalje, s povećanom vidljivošću LGBTI osoba u bh. društvenoj zbilji govor mržnje usmjeren prema ovoj društvenoj grupi multiplicira se krećući se od izražavanja netačnih tvrdnji i proglašavanja LGBTI osoba bolesnim i devijantnim, pa do pozivanja na diskriminaciju i nasilje direktno doprinoseći netolerantnom stavu bh. društva i marginalizaciji LGBTI osoba.

Pored navedenog, neophodno je osvrnuti se i na govor mržnje usmjeren prema ženama i djevojkama. Naime, mizogini govor je sveprisutna pojava u bh. zbilji kako u javnom tako i u privatnom diskursu. Odsustvo prepoznavanja a potom i adekvatne reakcije na ovu pojavu dovodi do njezinog normaliziranja, a potom i neprepoznavanja drugih protupravnih djela kojima je govor mržnje nerijetko prethodnica i ili pratitelj. Tako npr. govor mržnje temeljem rodnog identiteta može prethoditi krivičnom djelu nasilja u obitelji gdje bi blagovremeno prepoznavanje navedenoga i adekvatna reakcija mogla prevenirati samu pojavu krivičnog djela. Također, govor mržnje može biti i način počinjenja nasilja u obitelji u obliku psihološkog nasilja ili pratitelj drugih oblika nasilja u obitelji. Ponekad prethodi kaznenim djelima silovanja ili diskriminacije i slično, te je njegovo prepoznavanje i blagovremeno reagiranje snažan alat u prevenciji niza protupravnih djela usmjerenih ka djevojkama i ženama.

Sve navedeno ukazuje na iznimnu opasnost koju ignoriranje, pogrešno percipiranje i neadekvatno procesuiranje govora mržnje predstavlja u bh. kontekstu.¹⁴⁵ Naime, propust da se poduzmu energičniji koraci u suzbijanju govora mržnje produbljuje podijeljenost društva i olakšava formiranje društvenih grupa koje smatraju da su bolje od ostalih ili da imaju pravo da nameću svoju volju ostalima, dok pravovremena reakcija na govor mržnje daje priliku tijelima za provođenje zakona da predvide i preduprijede izbijanje ozbiljnih incidenta.¹⁴⁶

5.1.1. Šta je govor mržnje?

Uobičajeno polazište svih rasprava i diskusija o govoru mržnje je konstatacija o nepostojanju općeprihvачene definicije tog pojma u međunarodnom pravu. Razlog ovakvom stanju može počivati i u činjenici da govor mržnje nije lako definirati a da se pritom ne dovede u opasnost sloboda izražavanja s obzirom na to da govor koji ima za cilj da povrijedi nekog pojedinca ili grupu ljudi nije nužno govor mržnje.

Jedna od najrasprostranjениjih definicija govora mržnje koja se koristi u Evropi je ona koju je Odbor ministara Vijeća Europe definirao u okviru Preporuke 97(20).¹⁴⁷ U tom dokumentu Vijeća Europe izraz „govor mržnje“ definira se kao svi oblici izražavanja koji šire, raspiruju, potiču ili opravdavaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam ili druge oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući tu i netoleranciju izraženu u formi agresivnog nacionalizma i etnocentrizma, dis-

142 Županović, B. (2014) Govor mržnje i jezičke manipulacije u Bosni i Hercegovini, str. 114-123. U: *Kako prevazići govor mržnje: Zbornik radova*, Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomска, socijalna, bezbjednosna, socioološka i kriminološka istraživanja.

143 NATO (2010) EU concerned about mounting tensions in BiH, str. 107-128, u: De Sanctis, F. (2014) *Značaj procesuiranja govora mržnje u postkonfliktnim državama: lekcije iz Bosne i Hercegovine i lekcije za Bosnu i Hercegovinu*, u: *Krivična djela počinjena iz mržnje: Izazovi reguliranja i procesuiranja u BiH*. Sarajevo: Analitika – Centar za društvena istraživanja.

144 Kivimäki, T., Kramer, M. i Pasch, P. (2012) *The Dynamics of Conflict in the Multi-ethnic State of Bosnia and Herzegovina: Country Conflict-Analysis Study*, str. 107-128. U: De Sanctis, F. (2014) *Značaj procesuiranja govora mržnje u postkonfliktnim državama: lekcije iz Bosne i Hercegovine i lekcije za Bosnu i Hercegovinu*. U: *Krivična djela počinjena iz mržnje: Izazovi reguliranja i procesuiranja u BiH*. Sarajevo: Analitika – Centar za društvena istraživanja.

145 Lučić-Čatić, M., Bajraktarević Pajević, D. i Kavazović, M. (2017), Criminal Sanctions and Hate Crime in Bosnia and Herzegovina, Proceedings of the 8th International Scientific Conference Security Concepts and Policies – New Generation of Risks and Threats, Vol III, 294-301.

146 Radosavljević, P. (2015) *Gовор mržnje u Bosni i Hercegovini: unapređenje regulative u BiH u skladu sa međunarodnim standardima*. Dostupno na: <http://univerzitetpm.com/wp-content/uploads/2019/07/Govor-mrznje-u-Bosni-i-Hercegovini.pdf>

147 Preporuka Vijeća Europe br. R (97)20, dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/other_committees/dhlgbt_docs/CM_Rec%2897%2920_en.pdf

kriminacije i neprijateljstva prema manjinama, migrantima i ljudima imigrantskog porijekla. U definiciji je uočljiv ograničen broj izričito navedenih oblika „mržnje“ iako se u njoj naglašava da „govor mržnje“ obuhvata, osim izričito navedenih, i druge oblike mržnje zasnovane na netoleranciji.¹⁴⁸

Na razini Evropske unije govor mržnje definiran je i Okvirnom odlukom o suzbijanju određenih oblika i načina izražavanja rasizma i ksenofobije krivičnopravnim sredstvima na način da isto uključuje javno poticanje na nasilje ili mržnju temeljem određenih karakteristika, uključujući rasu, boju kože, vjeru ili uvjerenje, porijeklo ili nacionalno ili etničko porijeklo. Ovo djelo može biti počinjeno širenjem ili distribucijom letaka, slika ili ostalih materijala u javnosti. Nadalje, krivično djelo je, prema Okvirnoj odluci, i javno oprštanje, poricanje ili grubo umanjenje zločina genocida, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina kako je definirano Statutom stalnog Međunarodnog krivičnog suda.¹⁴⁹

Pored navedenih, postoje i druge definicije govora mržnje, no većini je zajedničko identificiranje dvaju elemenata koji čine njegove distinkтивne odrednice. Oni moraju biti kumulativno ispunjeni da bi se određeni govor mogao i pravno takvim okarakterizirati. Radi se o sljedećim elementima:

- izražavanje određenih mrzilačkih i uvredljivih sadržaja/poruka (tj. sadržaja kojima se izražava, zagovara ili potiče mržnja, diskriminacija ili nasilje, ili koji izruguju, omalovažavaju, ponižavaju, dehumaniziraju ili obezvredjuju)
- takav mrzilački govor mora biti usmjeren protiv određenih ciljanih društvenih grupa i njihovih pripadnika koji se mogu identificirati po određenim zajedničkim objektivnim značajkama¹⁵⁰
- Pored navedene dvoelementne strukture, pojedini teoretičari i praktičari smatraju da je o definiciji govora mržnje moguće govoriti i kroz tri temeljna elementa:¹⁵¹
- javnost govora (riječ je o javnom govoru, javnom iskazivanju netrpeljivosti, nečemu što ima određenu širu publiku; o porukama koje šire i promiču netrpeljivost, netoleranciju ili mržnju; te koje vode ili mogu voditi nasilju i diskriminaciji osobe ili grupe na temelju njihovih askriptivnih karakteristika)
- sadržaj govora (sadržaj govoru mržnje, koji može biti eksplisitne ili implicitne prirode, može se odnositi na uvredljivu i ponižavajuću poruku, na klevetanje i izricanje namjernih laži, na prijetnju, na poziv na diskriminaciju, na poziv na nasilje i sl.)
- društvenu grupu koja se njime cilja (bitno je znati ko se govorom mržnje štiti, koje su to grupe koje uživaju javnopravnu zaštitu države, zašto se baš te karakteristike uzimaju u obzir, a ne neke druge i sl.)

Govoreći o elementu društvenih grupa navedenih definicija, bitno je istaći da taj element obuhvata terminološku odrednicu pojma zaštićena karakteristika, koja se ima tumačiti kao temeljna ili glavna karakteristika koju dijele članovi grupe i koja je po svojoj prirodi nepromjenjiva ili teško promjenjiva, poput:¹⁵²

- rase (bijelci, crnci, osobe azijskog porijekla, Indijanci, miješane rase i sl.)
- religije (katolici, muslimani, pravoslavci, protestanti, budisti itd.)
- etničke pripadnosti (Hrvati, Bošnjaci, Srbi, Kinezi, Rusi itd.)
- starosne dobi (različite starosne kategorije)
- seksualne orientacije (lezbijke, gej muškarci, biseksualne osobe, heteroseksualne osobe itd.)
- rodnog identiteta
- onesposobljenja (osobe s fizičkim ili mentalnim onesposobljenjem)

¹⁴⁸ Filipović, Lj. (2019) Krivičnopravni aspekti govora mržnje na elektronskim medijima i na Internetu. Fondacija Centar za javno pravo: Sveske za javno pravo, str. 3-16, dostupno na: http://www.fcjp.ba/analize/Sveske_za_javno_pravo_broj-37.pdf

¹⁴⁹ Okvirna odluka Vijeća 2008/913/PUP od 28. 11. 2008. o suzbijanju određenih oblika i načina izražavanja rasizma i ksenofobije krivičnopravnim sredstvima, Sl. I. EU L 328/55.

¹⁵⁰ Alaburić, V. (2003) Ograničavanje ‘govora mržnje’ u demokratskom društvu

– teorijski, zakonodavni i praktični aspekti. I. dio, Hrvatska pravna revija, i Cvjanović, H. (2016) Govor kao verbalni i simbolički prostor slobode i političkog: američki poučak i govor mržnje u EU i Hrvatskoj, u: Kulenović, E. (ur.), (2016) Govor mržnje u Hrvatskoj. Zagreb: Fakultet političkih znanosti, str. 67.

¹⁵¹ Kulenović, E. (ur.) (2016) Govor mržnje u Hrvatskoj. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

¹⁵² OSCE/ODIHR (2009) Preventing and Responding Hate Crimes: A resource Guide for NGOs in the OSCE Region. Varšava: OSCE/ODIHR, str. 15; Law Enforcement Support Section (LESS) i Crime Statistics Management Unit (CESMU) (2012) Hate Crime Data Collection Guidelines and Training Manual. Dostupno na: file:///C:/Users/Dina/Downloads/Hate%20Crime%20Data%20Collection%20Guidelines%20and%20Training%20Manual%20-Version%20 2.0.pdf

- jezika (srpski, hrvatski, bosanski, engleski itd.)
- pisma (ćirilica, latinica i sl.)
- spola (muškarci, žene, interpolne osobe)
- socijalnog statusa (bogati, siromašni, obrazovani, neobrazovani i sl.)
- zdravstvenog stanje (npr. osobe oboljele od HIV-a i sl.) itd.¹⁵³

Koje će društvene grupe spadati u grupe koje dijele zaštićene karakteristike određuju tekovine svakog pojedinačnog društva, što je vidljivo i iz određenih nacionalnih propisa, pa i naših, o čemu će biti više riječi u dijelu nacionalnog pravnog okvira.

5.2. Utjecaj/posljedice govora mržnje

Utjecaj govora mržnje u svim njegovim pojavnim oblicima nerijetko je u cijelosti potcijenjen i smatra se uobičajenim pratiteljem postkonfliktnih društava kao što je BiH. Naime, manifestne forme govora mržnje pogađaju ne samo grupe ka kojima je govor usmjeren već mogu predstavljati i veliku opasnost za samu potku od koje je sačinjeno društvo, kao i njegovu koheziju.¹⁵⁴ Samo simbolično značenje govora mržnje seže iznimno duboko zbog osobne prirode koja čini njihovu okosnicu.¹⁵⁵ Govor mržnje ima iznimno snažan i višestruk utjecaj kako na samu žrtvu i zajednicu čije zaštićene karakteristike ta žrtva dijeli tako i na društvo u cjelini.¹⁵⁶ Efekti govora mržnje slični su efektima koje uzrokuju krivična djela počinjena iz mržnje o kojim je već ranije bilo riječi, te čemo ih stoga ovdje samo pobrojati ukazujući na određene specifičnosti.

Govor mržnje ima višestruke efekte koje je moguće kategorizirati na sljedeći način:

- Utjecaj na pojedinca i grupu koji dijele zaštićene karakteristike
- Utjecaj na društvo:¹⁵⁷
 - Normalizacija govora mržnje (Nereagiranje sudionika lanca krivičnog progona dovodi do percipirane normalizacije govora mržnje, pa i njegovog multipliciranja.)
 - Gubitak povjerenja/klima nepovjerenja (Stvara se klima nepovjerenja i dovodi se u pitanje demokratičnost samog društva.)
 - Trajno narušavanje socijalnih odnosa (Polariziranje zajednice – „mi protiv njih“, i krug napada i odmazda s mogućnošću eskalacije.)
 - Eskalacija (Kako Kulenović ističe: „Nesankcioniranje govora mržnje danas može dovesti do diskriminacije, zločina iz mržnje i, na koncu, totalitarne i genocidne politike sutra.“)¹⁵⁸

Sličan prikaz utjecaja govora mržnje (ali i zločina iz mržnje koji se nerijetko preklapaju u svojim pojavnim formama ili predstavljaju prirodni nastavak jednog oblika djelovanja na drugi) prezentiran je i u tzv. piramidi mržnje,¹⁵⁹ u kojoj je prikazana postupna evolucija društva i njegovo kretanje kroz negativne (a potom i protupravne) društvene pojave uslijed normalizacije negativnih fenomena koji čine gradivne elemente govora mržnje, ali i samog govora mržnje.¹⁶⁰

¹⁵³ Maljević, A. i Vujović, S. (2013) *Vodič za procesuiranje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Centar za društvena istraživanja Analitika.

¹⁵⁴ Lučić-Čatić, M., Bajraktarević Pajević, D. (2017) Nedostaci kaznene politike Tužiteljstva BiH i Suda BiH u slučajevima zločina iz mržnje i govora mržnje. *Kriminalističke teme – Časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije*, br. 5 (2017), str. 351-368.

¹⁵⁵ Lučić-Čatić, M. i Bajić, A. (2013) *Procesuiranje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Centar za društvena istraživanja Analitika.

¹⁵⁶ OSCE/ODIHR (2010) *Hate Crimes in the OSCE Region – Incidents and Responses: Annual Report for 2009*. Varšava: OSCE/ODIHR, str. 9.

¹⁵⁷ Calvert, C. (1997) Hate Speech and Its Harms: A Communication Theory Perspective. *Journal of Communication*, Volume 47, Issue 1, mart 1997, str. 4-19.

¹⁵⁸ Kulenović, E. (ur.) (2016) *Govor mržnje u Hrvatskoj*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti, str. 40.

¹⁵⁹ Anti-Defamation League (2018) *Pyramid of hate*. Dostupno na: <https://www.adl.org/sites/default/files/documents/pyramid-of-hate.pdf>

¹⁶⁰ U navedenoj piramidi su pozicionirani i uobičajeni pratitelji govora mržnje poput diskriminacije i zločina iz mržnje.

5.3. Govor mržnje vs. sloboda izražavanja

Uzveši u obzir činjenicu da je pravo na slobodu izražavanja jedno od temeljnih ljudskih prava koje čini okosnicu svakog demokratskog i pluralističkog društva,¹⁶¹ nije iznenadujuće što je isto apostrofirano u svim međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima, počevši od Opće deklaracije o ljudskim pravima iz 1948. (čl. 19), preko Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima iz 1966. (čl. 19. st. 2), do Povelje Evropske unije o temeljnim pravima iz 2000/2009. godine (čl. 11. st. 1).

Garantira ga¹⁶² i čl. II, par. 3, alineja h) Ustava BiH koji glasi: „Sva lica na teritoriji Bosne i Hercegovine uživaju ludska prava i osnovne slobode iz stava 2. ovog člana, a ona obuhvaćaju: ... h) Slobodu izražavanja“ kao i Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava (EKLJP).¹⁶³

Član 10. Konvencije je strukturiran u dva stava:

- u prvom stavku definirane su zaštićene slobode
- u drugom stavu su utvrđene okolnosti u kojima država može legitimno da se miješa u ostvarivanje slobode izražavanja¹⁶⁴

Sukladno prvom stavu svako ima pravo na slobodu izražavanja, pravo koje uključuje slobodu mišljenja i slobodu primanja i širenja informacija i ideja bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice.

U svjetlu navedene odredbe bitno je istaći praksu ESLJP-a prema kojoj se pravo na slobodu izražavanja odnosi na informacije i izjave koje se primaju blagonaklono ili se smatraju neškodljivima ili nevažnim, ali i na one koje „vrijedaju, šokiraju ili uznemiruju“. ¹⁶⁵ Upravo ovaj potonji testira pluralizam, toleranciju i slobodoumnost, značajke „bez kojih nema demokratskog društva“. ¹⁶⁶

Ipak, sukladno odredbama člana 10. stava 2., to pravo nije apsolutno, već je ostvarivanje slobode izražavanja vezano uz dužnosti i odgovornosti, te je podložno zakonski propisanim i nužnim ograničenjima iz niza legitimnih ciljeva.¹⁶⁷ Tako stav 2. propisuje kako korištenje sloboda iz stava 1. povlači za sobom dužnosti i odgovornosti, ono se može podvrgnuti formalnostima, uvjetima, ograničenjima ili kaznama propisanim zakonom i neophodnim u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti, teritorijalnog integriteta ili javne sigurnosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, zaštite ugleda ili prava drugih, sprečavanja otkrivanja obavještenja dobivenih u povjerenju, ili radi očuvanja autoriteta i nepristranosti sudstva. Dakle, evidentno je da sloboda govora ipak ima određena ograničenja te da njena primjena iako imanentna demokratskim i pluralističkim društvima ne može biti zloupotrijebljena, što nas dovodi do veoma kompleksnog pitanja legitimnog upliva države u ostvarivanje slobode izražavanja i razlikovanja zajamčenog prava na slobodu govora od govora mržnje.

¹⁶¹ ESLJP, Handyside v. the United Kingdom, 5493/72, 7. 12. 1976, str. 49.

¹⁶² U okviru vlastitog ustavnopravnog uredenja, BiH ima četnaest ustava na različitim nivoima teritorijalne organizacije, i to: Ustav BiH, dva ustava na nivou entiteta, Statut BDBiH te deset ustava na nivou kantona unutar FBiH. Svi četnaest ustava garantiraju zaštitu ljudskih prava, pa sukladno tome i slobodu izražavanja.

¹⁶³ Ovdje je svakako bitno istaći i činjenicu da EKLJP ima specifičan položaj u pravnom sustavu BiH. Naime, odredba čl. II 2. Ustava BiH predviđa da se sva „prava i slobode predviđeni u EKLJP-u i njenim protokolima direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Ovi akti imaju prioritet nad svim ostalim zakonima“ (Ustav BiH, čl. II 2, neslužbeni prijevod). Ova odredba znači da će u slučaju drugačijeg normiranja unutar domaćeg prava u BiH prvenstvo imati EKLJP, uz izravnu primjenu ovog mnogostranog međunarodnog ugovora. Sukladno tome, sloboda izražavanja u BiH normativno uživa isti stepen zaštite kao i prema EKLJP (Ademović, N., Marko, J., Marković, G. (2012) *Ustavno pravo BiH*. Sarajevo: Konrad Adenauer Stiftung; Trnka, K. (2006) *Ustavno pravo*, 2. izd., Sarajevo: Univerzitetska knjiga.

¹⁶⁴ Bychawska-Siniarska, D. (2017) *Zaštita prava na slobodu izražavanja po Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima: Priručnik za pravnike*. Vijeće Europe, str. 14.

¹⁶⁵ ESLJP, Handyside v. the United Kingdom, 5493/72, 7. 12. 1976, str. 49.

¹⁶⁶ ESLJP, Lindon, Otchakovsky-Laurens i July v. France, 21279/02 i 36448/02, 22. 10. 2007, [GC], str. 45.

¹⁶⁷ O tumačenju pojmova „dužnost i odgovornost“ od strane ESLJP-a vidjeti više u: Hadjianastassiou protiv Grčke, 16. 12. 1992, stav 46; Vereinigung demokratischer Soldaten Österreichs i Gubi protiv Austrije, 19. 12. 1994, stav 38; Rommelfanger protiv Savezne Republike Njemačke, 6. 9. 1989. (odлуka); Vogt protiv Njemačke, 26. 9. 1995, stav 53. i Engel i drugi protiv Holandije, 8. 6. 1976, stav 101.

Naime, u predmetima u kojima je govor mržnje potrebno razgraničiti od zajamčenog prava na slobodu govora ESLJP za tumačenje EKLJP-a koristi dva pristupa:

- Prvi pristup isključuje govor mržnje od zaštite temeljem člana 17. EKLJP-a koji propisuje zabranu zloupotrebe prava, kada se sporne izjave odnose na govor mržnje kojima se negiraju temeljne vrijednosti EKLJP-a, npr. promiče nacistička ideologija, negira holokaust¹⁶⁸ i poziva na mržnju i rasnu diskriminaciju.¹⁶⁹
- Drugi pristup se odnosi na tumačenje ograničenja u zaštiti koja su propisana članom 10. stav 2. EKLJP-a. Ovaj pristup se koristi u slučaju kada sporni govor, iako se može raditi o govoru mržnje, izravno ne negira temeljne vrijednosti EKLJP-a. U takvim predmetima polazi se od trodijelnog testa zakonitosti, legitimnosti i nužnosti u demokratskom društvu. ESLJP razmatra sporno uplitane u pravo na slobodu izražavanja u svjetlu ukupnosti predmeta, uključujući i sadržaj spornog izražavanja i konteksta u kojem je izneseno.

Dakle, prilikom ocjenjivanja miješanja u slobodu izražavanja, Sud koristi ovaj test u vezi s predmetom koji se odnose na čl. 8, 9. i 11. Konvencije. Sukladno članu 10. stav 2. domaći nadležni organi u svakoj državi ugovornici mogu se miješati u ostvarivanje slobode izražavanja ako su ispunjena sljedeća tri kumulativna uvjeta:

- miješanje je propisano zakonom
- miješanje ima za cilj da zaštitи jedan ili više sljedećih interesa ili vrijednosti: nacionalnu sigurnost, teritorijalni integritet, javnu sigurnost, sprečavanje nereda ili kriminala, zaštitu zdravlja, moral, ugled ili prava drugih, sprečavanje otkrivanja obavještenja dobivenih u povjerenju i očuvanje autoriteta i nepristranosti sudstva;
- miješanje je neophodno u demokratskom društvu

U situacijama kada ESLJP utvrdi da su ispunjena sva tri uvjeta miješanje države u slobodu izražavanja smatra se opravdanim. Teret dokazivanja da su sva tri uvjeta ispunjena je na državi. Sud ispituje ova tri uvjeta po prethodno navedenom redoslijedu. U situacijama kada ESLJP utvrdi da država nije dokazala da je ispunjen jedan od ta tri uvjeta neće dalje ispitivati predmet, te će donijeti odluku da je konkretno miješanje u slobodu izražavanja bilo neopravdano i da je stoga sloboda izražavanja povrijeđena, i obrnuto.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Vidjeti više u: PETA Deutschland protiv Njemačke, 8. 11. 2012.

¹⁶⁹ Vidjeti više u: Seurot protiv Francuske od 18. 5. 2004, zahtjev br. 57383/00.

¹⁷⁰ Bychawska-Siniarska, D. (2017) *Zaštita prava na slobodu izražavanja po vuropskoj konvenciji o ljudskim pravima: Priučnik za pravnike*. Vijeće Europe, str. 35.

ME
HĀ
NIZ
MI

6.

GOVOR MRŽNJE: MEĐUNARODNI PRAVNI DOKUMENTI I INSTITUCIONALNI MEHANIZMI, EVROPSKI SUD ZA LJUDSKA PRAVA

6.1. Međunarodnopravni okvir

Međunarodnopravni okvir koji regulira govor mržnje čini veliki broj konvencija, deklaracija, povelja, protokola i drugih dokumenta koji na različite načine reguliraju govor mržnje na globalnom planu te propisuju obaveze država koje ih ratificiraju.

Vodeći se pregleđnošću, odnosni dokumenti će biti prezentirani prema organizacijama koje su ih i donijele. Tako će se prezentiranje međunarodnopravne regulative izvršiti u okviru dokumenata koje je donijelo Vijeće Evrope, Evropska unija i Ujedinjeni narodi.

6.1.1. Vijeće Evrope

- Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, uključujući i protokol br. 12 (2000)

Diskusiju o međunarodnopravnom okviru koji regulira govor mržnje u kontekstu BiH je najsrvhovitije započeti isticanjem člana 10. EKLJP-a koji je detaljno prezentiran u tački 1.3. prethodnog poglavlja.

Za potpunije razumijevanje međunarodnopravne regulative, pored odredbi člana 10. EKLJP-a bitno je istaći i Protokol br. 12 uz EKLJP iz 2000. godine koji regulira uživanje svih prava koja su određena zakonom bez diskriminacije temeljem bilo koje osnove poput spola, rase, boje kože, jezika, vjere, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, pripadnosti nacionalnoj manjini, imovine, rođenja ili nekog drugog statusa.

- Okvirna konvencija Vijeća Evrope za zaštitu nacionalnih manjina

Revidirana inačica ove povelje¹⁷¹ zabranjuje bilo kakvu diskriminaciju temeljem rase, boje kože, vjere ili nacionalnog porijekla prilikom ostvarivanja prava koja su priznata Poveljom. Svim državama koje su potpisnice Okvirne konvencije zabranjuje se bilo kakva diskriminacija temeljem pripadnosti nacionalnoj manjini te se nalaže usvajanje adekvatnih mjera s ciljem promoviranja pune i efektivne jednakosti između osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama s jedne i osoba koje pripadaju većinskom stanovništvu s druge strane.

171 Navedenu povelju BiH je ratificirala 24. 2. 2015.

- **Konvencija o kibernetičkom kriminalu (23. 11. 2001) i Dopunski protokol uz Konvenciju o kibernetičkom kriminalu o inkriminiranju djela rasističke i ksenofobne naravi počinjenih pomoću kompjuterskih sustava (2003)**¹⁷²

Kao što je to već obrazloženo u dijelu međunarodnopravnog okvira za reguliranje zločina iz mržnje, Dodatni protokol zahtjeva da se na nacionalnoj razini usvoje zakonodavne i druge potrebne mjere kako bi se određene radnje počinjenja koje su izvršene pomoću računarskog sustava definirale kao krivična djela.

U samom protokolu „rasni i ksenofobni materijal“ definiran je kao svaki pisani materijal, svaka slika ili bilo kakav drugi prikaz ideja ili teorija koje zagovaraju, promiču ili potiču mržnju, diskriminaciju ili nasilje bilo prema pojedincu ili grupi pojedinaca, a temelje se na rasi, boji kože, porijeklu ili nacionalnom ili etničkom porijeklu te vjeri, ako se ona koristi kao povod za bilo koje od spomenutoga (čl. 2.1).

- **Preporuka CM/Rec 97/20 o govoru mržnje, Odbor ministara Vijeća Evrope (30. 12. 1997)**

Ovom preporukom se prilikom definiranja govora mržnje ističe da različiti oblici izražavanja prouzrokuju veće i štetnije posljedice kada se manifestiraju putem medija te navodi da domaći zakoni i praksa treba da naprave jasnu razliku između odgovornosti autora „govora mržnje“ i odgovornosti medija za objavljivanje.

- **Deklaracija o slobodi političke debate u medijima Odbora ministara Vijeća Evrope (12. 2. 2004)**

- **Preporuka CM/Rec (2011) Odbora ministara Vijeća Evrope državama članicama o zaštiti i promociji univerzalne prirode, integriteta i otvorenosti interneta**

- **Preporuka CM/Rec (2018)⁷ Odbora ministara Vijeća Evrope državama članicama o Smjernicama za poštivanje, zaštitu i ostvarivanje prava djeteta u digitalnom okruženju (4. 7. 2018)**

- **Preporuka CM/Rec (2019)¹ Odbora ministara Vijeća Evrope državama članicama o prevenciji i suzbijanju seksizma (27. 3. 2019)**

- **ECRI-jeva Opća preporuka broj 15 o suzbijanju govora mržnje (8. 12. 2015)**

6.1.2. Evropska unija

- **Okvirna odluka Vijeća EU 2008/913/JHA. o suzbijanju određenih oblika i načina izražavanja**¹⁷³

Ova odluka obavezuje države članice da osiguravaju kažnjavanje za:

- javno poticanje na nasilje ili mržnju usmjereni protiv grupe osoba ili nekog člana takve grupe određene temeljem rase, boje, vjeroispovijesti, porijekla ili nacionalnog ili etničkog porijekla
- počinjenje navedenog djela širenjem ili distribucijom letaka, slike ili drugih materijala u javnosti
- javno opruštanje, poricanje ili grubo umanjenje zločina genocida, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina iz članova 6, 7. i 8. Statuta stalnog Međunarodnog krivičnog suda, usmjereni protiv grupe osoba ili nekog člana takve grupe određene temeljem rase, boje, vjeroispovijesti, porijekla ili nacionalnog ili etničkog porijekla, u slučaju kad je počinjenje izvršeno na način koji će vjerojatno poticati na nasilje ili mržnju protiv takve grupe ili nekog člana takve grupe
- javno prihvatanje, poricanje ili grubo umanjenje zločina iz člana 6. Povelje Međunarodnog vojnog suda pridružene Londonskom sporazumu od 8. kolovoza 1945. usmjereni protiv grupe osoba ili nekog člana takve grupe određene temeljem rase, boje, vjeroispovijesti, porijekla ili nacionalnog ili etničkog porijekla, u slučaju kad je počinjenje izvršeno na način koji će vjerojatno poticati na nasilje ili mržnju protiv takve grupe ili nekog člana takve grupe.

¹⁷² Konvencija o kibernetičkom kriminalu od 23. 11. 2001. i Dodatni protokol uz tu Konvenciju o inkriminiranju djela rasističke i ksenofobne naravi od 28. 1. 2003, stupili su na snagu u odnosu na BiH 1. 9. 2006, *Službeni glasnik BiH – Međunarodni ugovori* 6/06.

¹⁷³ Okvirna odluka Vijeća 2008/913/PUP od 28. 11. 2008. o suzbijanju određenih oblika i načina izražavanja rasizma i ksenofobije krivičnopravnim sredstvima, Sl. I. EU L 328/55.

Okvirna odluka obavezuje države članice da osiguraju da poticanje i pomaganje prethodno spomenutim djelima bude kažnjivo.

- ***Preporuka za suzbijanje diskriminacije i govora mržnje u predizbornim kampanjama diljem Evrope***
- ***Evropska mreža tijela za jednakost (EQUINET) (20. 3. 2019)***

6.1.3. Ujedinjeni narodi

- ***Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966)***¹⁷⁴

Ovaj akt odredio je da se garantirana sloboda izražavanja može podvrći određenim ograničenjima, ali da ona moraju biti utvrđena zakonom i biti neophodna za:

- poštovanje prava drugoga ili ugleda drugih osoba
- za zaštitu državne sigurnosti ili javnog reda ili javnog zdravlja ili morala.

Paktom je nadalje propisano i da svako pozivanje na nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju koje predstavlja poticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje treba biti zabranjeno zakonom.

- ***Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (1965)***¹⁷⁵

Ova konvencija zahtijeva od država članica da kao krivično djelo proglose sljedeće:

- svako širenje ideja zasnovanih na rasnoj superiornosti ili mržnji
- svako poticanje na rasnu diskriminaciju
- sva djela nasilja ili pozivanja na takva nasilja usmjereni protiv bilo koje rase ili grupe osoba druge boje ili drugog etničkog porijekla
- pružanje pomoći rasističkim aktivnostima, uključujući tu i njihovo finansiranje
- Potom da:
- proglose kao nezakonite i da zabrane organizacije kao i organiziranje i sve druge propagandne djelatnosti koje potiču na rasnu diskriminaciju i koje je ohrabruju
- da proglose da je sudjelovanje u tim organizacijama ili u tim djelatnostima zakonom kažnjivo djelo
- da ne dozvole javnim vlastima ni javnim, državnim ili lokalnim ustanovama da potiču na rasnu diskriminaciju ili da je pomažu

- ***Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW)***

- ***Rezolucija UN-ovog Vijeća za ljudska prava o promoviranju, zaštiti i ostvarivanju ljudskih prava na internetu***

¹⁷⁴ Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima od 16. 12. 1966, Sl. I. SFRJ 7/71. BiH je članica ovog Pakta na osnovu sukcesije, Sl. I. RBiH 25/93.

¹⁷⁵ Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije od 7. 3. 1966, Sl. I. SFRJ 31/67. BiH je članica ove konvencije na osnovu sukcesije, Sl. I. RBiH 25/93.

1.4. Relevantna praksa Evropskog suda za ljudska prava i pozitivne obaveze država u predmetima govora mržnje

PRIMJERI:

Bodrožić protiv Srbije

U predmetu „Bodrožić protiv Srbije“¹⁷⁶ iz 2009. godine urednik lokalnih kikindskih novina Željko Bodrožić objavio je članak o povjesničaru Dž. P. pod nazivom „Podijum je dat fašizmu“, u kojem je komentirao nedavni nastup Dž. P. u jednoj televizijskoj emisiji u kojoj se razgovaralo o etničkim i nacionalnim tenzijama na Balkanu. U svom članku Bodrožić je, između ostalog, nazvao Dž. P. idiotom i rekao da je on ovu priliku iskoristio kako bi raširio svoje fašističke ideje. Nakon što je članak objavljen, Dž. P. podnosi krivičnu prijavu zbog uvrede protiv Bodrožića. Na prvom ročištu Bodrožić je izjavio da ne želi da prihvati poravnanje jer je smatrao da je Dž. P. član fašističkog pokreta u Srbiji. Na osnovu ove izjave Dž. P. je podnio još jednu krivičnu prijavu protiv Bodrožića, ali ovaj put za klevetu. Sud je proglašio Bodrožića krivim za obje optužbe, smatrajući da je nazivanje Dž. P. fašistom bilo uvredljivo i odbacio je argumente Bodrožića da je on samo izrazio svoje političke stavove. Nakon neuspješnih žalbi Bodrožić je 2005. godine iznio svoj slučaj pred ESLJP-om na osnovu povrede svojih prava na slobodu izražavanja i na pravično suđenje.

Sud je utvrdio da je povrijeđeno Bodrožićev pravo na slobodu izražavanja obuhvaćeno čl. 10. Konvencije navodeći da krivična osuda novinara predstavlja ograničavanje slobode izražavanja, ali je istovremeno ukazao da je u ovom slučaju ograničenje propisano zakonom, i to Krivičnim zakonom Republike Srbije, s legitimnim ciljem – zaštitom drugih. U razmatranjima da li je ovo ograničenje bilo neophodno u demokratskom društvu Sud je utvrdio da su se domaći sudovi fokusirali samo na ispitivanje činjeničnih osnova i nisu analizirali da li je Bodrožićev tekst mogao predstavljati razmišljanje o vrijednosnim sudovima, niti su sproveli analizu proporcionalnosti. Prema tome, obrazloženje domaćih sudova nije bilo relevantno niti dovoljno da se opravda ograničenje Bodrožićevih prava. Na kraju, Sud je naveo da krivična sankcija nije bila proporcionalna, osobito što bi se ista mogla transformirati u zatvorsku kaznu.

Feret protiv Belgije

U predmetu „Feret protiv Belgije“¹⁷⁷ iz 2009. godine apelaciju je podnio belgijski političar i poslanik koji je bio osuđen zbog distribuiranja izbornih letaka s parolama „Ustani protiv islamizacije Belgije“, „Stop lažnoj integracionoj politici“ i „Pošaljite nazad kući neevropljane koji traže posao“. U domaćem pravnom sustavu osuđen je na društveno koristan rad i oduzeto mu je pravo na članstvo u parlamentu na deset godina.

Odlučujući o apelaciji, Sud je zaključio da izrečena kazna nije prekršila njegovo pravo na slobodu izražavanja s obzirom na to da je jasno da su komentari mogli potaći mržnju prema strancima, posebno u uvjetima zagrijane političke situacije uoči izbora, zbog čega se njegova osuda i smatrala neophodnom u cilju sprečavanja javnih nereda i očuvanja prava drugih, tj. imigranata. Sud je u ovom predmetu ustvrdio da poticanje mržnje protiv imigranata i vjerske mržnje nije zaštićeno pravom na slobodu izražavanja.

¹⁷⁶ ESLJP, Bodrožić v. Serbia, No. 32550/05, 23. 6. 2009.

¹⁷⁷ ESLJP, Feret v. Belgium 15615/07, 16. 7. 2009.

Smajić protiv Bosne i Hercegovine

U predmetu „Smajić protiv Bosne i Hercegovine“ 178 iz 2016. godine podnositelj predstavke je osuđen zbog krivičnog djela izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti jer je na internet forumu Bosnahistorija, koristeći se pseudonomom, objavio komentare o načinu na koji bi Bošnjaci trebali da postupe u slučaju rata i secesije Republike Srpske. Opisao je vojnu akciju koju bi trebalo preduzeti protiv srpskih sela i naselja u regiji Brčko distrikta. Nakon što je presuda potvrđena od Apelacionog suda, podnositelj predstavke podnio je apelaciju Ustavnog suda BiH pozivajući se na povredu prava na slobodu izražavanja. Ustavni sud BiH je pošavši od odredbe člana 17. Konvencije, pozvavši se i na predmet „Ivanov protiv Rusije“, zaključio da pozivanje na pravo na slobodu izražavanja u situaciji kada je pisanje podnosioca predstavke na forumu pravno kvalificirano kao krivično djelo izazivanja nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti, predstavlja zloupotrebu prava na slobodu izražavanja jer je suprotno osnovnim vrijednostima Konvencije, naročito toleranciji, socijalnom miru i nediskriminaciji.

U razmatranju ovog predmeta ESLJP je primijenio drugačiji pristup te je predmetno ograničenje prava na slobodu izražavanja promatrao kroz stav 2. člana 10. Konvencije te utvrdio da je ograničenje propisano zakonom, da je težilo legitimnom cilju, zaštiti ugleda i prava drugih, te da je ograničenje proporcionalno legitimnom cilju i kao takvo neophodno u demokratском društvu. ESLJP je ponovio zaključke Ustavnog suda BiH da sadržaj spornih objava ne predstavlja izražavanje misli o aktualnim pitanjima od općeg interesa, već veoma neprimjeren oblik dijaloga kojim se zagovara strategija ponašanja prema jednoj etničkoj grupi s obzirom na to da je koristio izraze koji su veoma uvredljivi za pripadnike jedne etničke grupe kao što su „taj smrdski Božić“, „centar grada bi onda trebao biti polako iščišćen“, „tu žive Srbi naseljeni iz raznih vukojebina“. Iako su ove objave hipotetičkog karaktera, po mišljenju Suda podnositelj predstavke dirnuo je u veoma osjetljivu materiju etničkih odnosa u poslijeratnom bh. društvu, zbog čega je i našao da nije prekršeno pravo na slobodu izražavanja.

ZAKONODAVSTVO

7.

GOVOR MRŽNJE U ZAKONODAVSTVU BOSNE I HERCEGOVINE: PRAVNI I INSTITUCIONALNI OKVIR

7.1. Nacionalni pravni okvir

Nacionalni pravni okvir predviđa različite kako preventivne tako i represivne propise za zaštitu od govora mržnje koje je načelno moguće kategorizirati u tri grupe:

- Krivičnopravno reguliranje
- Drugi zakoni kojima se regulira govor mržnje
- Dokumenti kojima se regulira govor mržnje u medijima

Svaku od navedenih grupa propisa prate i odnosni institucionalni mehanizmi koji su zaduženi za njihovu provedbu. Međutim, usprkos navedenome postojeći nacionalni pravni okvir i dalje ima određene manjkavosti o kojima će biti više riječi u narednim tačkama.

7.2. Krivičnopravno reguliranje

Krivični zakoni BiH ne kriminaliziraju osnovni oblik govora mržnje, već kao krivično djelo propisuju isključivo pogoršanu formu govora mržnje – izazivanje mržnje. Ove odredbe suštinski ne predstavljaju osnovni oblik govora mržnje, već pogoršanu formu, tzv. poticanje/agitiranje na mržnju.¹⁷⁹ Tako su u sva četiri krivična zakona u BiH integrirane odredbe o izazivanju mržnje.

Odredba o izazivanju mržnje u formi izazivanja narodnosne, vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti bile su propisane na sličan način u svim krivičnim zakonima u BiH do 2017. godine kada je izmjenama KZ RS ovo djelo brisano, a uvedeno je krivično djelo Javno izazivanje i poticanje nasilja i mržnje.

Glede odredbe izazivanja narodnosne, vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti trenutni krivični zakoni BiH, FBiH i BDBBiH ovo krivično djelo propisuju na sličan način pod nazivom izazivanje narodnosne, vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti. Ova je odredba propisana u KZBiH (čl. 145a) u glavi XV – Krivična djela protiv slobode i prava čovjeka i građanina; u KZ FBiH (čl. 163) u glavi XV – Krivična djela protiv ustavnog poretka FBiH; te u KZBDBBiH (čl. 160) također u glavi XV – Krivična djela protiv države. Ovakvo postupanje zakonodavca jasno poentira usklađenost zaštitnog objekta kod ove vrste krivičnih djela koji je sukladan odredbama Rabatskog akcionog plana, o čemu će kasnije biti više riječi.¹⁸⁰

KZBiH članom 145a) stav 1. propisuje:¹⁸¹

179 Vidjeti više u: Smith, A. (2013) s, str. 81-103. U: E. Hodžić i A. Mehmedić: s. Sarajevo. Centar za društvena istraživanja Analitika; i De Sanctis, F. (2013) s, str. 107-128. U: E. Hodžić i A. Mehmedić: s. Sarajevo. Centar za društvena istraživanja Analitika.

180 Vidjeti više u: Rabatski akcioni plan o zabrani javnog zagovaranja nacionalne, rasne ili verske mržnje koja predstavlja podsticanje na diskriminaciju, netrpeljivost ili nasilje: Zaključci i preporuke koji proističu iz četiri regionalne ekspertske radionice koje je organizovao OHCHR 2011. godine i koje su usvojili eksperți u Rabatu (Maroko), (2012). Dostupno na: https://ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/rabatski_acioni_plan.pdf

181 Krivični zakon Bosne i Hercegovine, s s s, br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15 i 35/18.

(1) Ko javno izaziva ili raspiruje nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju, razdor ili netrpeljivost među konstitutivnim narodima i ostalima, kao i drugima koji žive ili borave u Bosni i Hercegovini, kaznit će se kaznom zatvora od tri mjeseca do tri godine.

Navedeni član je do 2021. godine predviđao samo jedan kvalificirani oblik djela u formi počinjenja zloupotrebotom položaja ili ovlaštenja. Stupanjem na snagu Odluke Visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu donesen je Zakon o dopuni Krivičnog zakona BiH, br. 26/21 od 23. 7. 2021. godine kojim je izvršena dopuna člana 145a na način da su pored inkriminiranja javnog poticanja na nasilje ili mržnju usmjerenu protiv grupe osoba ili člana grupe određene s obzirom na rasu, boju kože, vjeroispovijest, porijeklo ili nacionalnu ili etničku pripadnost, ukoliko ono nije obuhvaćeno osnovnim oblikom djela (st. 2), uvedeni i teži oblici ovog krivičnog djela. Kao teži oblici su predviđeni:

- Javno odobravanje, poricanje, grubo umanjivanje ili pokušaj opravdavanja zločina genocida, zločina protiv čovječnosti ili ratnih zločina koji su utvrđeni pravomoćnom presudom sukladno Povelji Međunarodnog vojnog suda pridruženoj uz Londonski sporazum od 8. kolovoza 1945. ili Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju ili Međunarodnog krivičnog suda ili suda u Bosni i Hercegovini, a koje je usmjereno protiv grupe osoba ili člana grupe određene s obzirom na rasu, boju kože, vjeroispovijest, porijeklo ili nacionalnu ili etničku pripadnost, i to na način koji bi mogao potaknuti na nasilje ili mržnju usmjerenu protiv takve grupe osoba ili člana takve grupe (st. 3)
- Vršenje krivičnog djela izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti na način da se javnosti učini dostupnim ili joj se distribuira letke, slike ili druge materijale (st. 4)
- Vršenje ovog krivičnog djela na način kojim se može poremetiti javni red i mir ili ako je ono prijeteće, zlostavljuće ili uvredljivo (st. 5)
- Dodjeljivanje priznanja, nagrada, spomenica, bilo kakvih podsjetnika ili bilo kakvih privilegija ili slično osobi koja je osuđena pravomoćnom presudom za genocid, zločin protiv čovječnosti ili ratni zločin, ili imenovanje javnih objekata poput ulica, trgova, parkova, mostova, institucija, ustanova, općina ili gradova, naselja i naseljenih mjesta, ili slično, ili registriranje naziva po ili prema osobi osuđenoj pravomoćnom presudom za genocid, zločin protiv čovječnosti ili ratni zločin, ili veličanje, na bilo koji način, osoba osuđenih pravomoćnom presudom za genocid, zločin protiv čovječnosti ili ratni zločin (st. 6)
- Vršenje ovog krivičnog djela od strane dužnosnika ili odgovorne osobe ili uposlenika u instituciji vlasti ili bilo kojem organu koji se finansira putem javnog proračuna (st. 7), čime je izvršena izmjena i ranije propisanog stava 2. navedenog člana

U FBiH osnovni oblik krivičnog djela Izazivanje narodnosne, rasne i vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti iz člana 163.¹⁸² čini onaj tko javno izaziva ili raspaljuje narodnosnu, rasnu ili vjersku mržnju, razdor ili netrpeljivost među konstitutivnim narodima i ostalima koji žive u Federaciji, za što je propisana kazna zatvora od tri mjeseca do tri godine (st. 1).

Kao kvalificirani oblici predviđeni su sljedeći:

- Ukoliko je ovo krivično djelo učinjeno prisilom, zlostavljanjem, ugrožavanjem sigurnosti, izlaganjem poruzi narodnosnih, etničkih ili vjerskih simbola, oštećenjem tuđih simbola, skrnavljenjem spomenika, spomen-obježja ili grobova, za koje je propisana kazna zatvora od jedne do osam godina (st. 2)
- Ukoliko je ovo krivično djelo počinjeno zloupotrebotom položaja ili ovlaštenja za koje je propisana kazna zatvora od jedne do deset godina (st. 3)
- Ukoliko krivično djelo iz st. 2. bude učinjeno zloupotrebotom položaja ili ovlasti, ili ako je zbog tog djela došlo do nereda, nasilja ili drugih teških posljedica za zajednički život konstitutivnih naroda i ostalih koji žive u Federaciji, za koje je propisana kazna zatvora u trajanju od jedne do deset godina (st. 4)
- Kada se ovo krivično djelo učini javnim poricanjem ili opravdanjem genocida, zločina protiv čovječnosti ili počinjenih ratnih zločina utvrđenih pravosnažnom odlukom Međunarodnog suda pravde, Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju ili domaćeg suda, za koje je propisana kazna zatvora u trajanju od tri mjeseca do tri godine

U BDBiH krivično djelo Izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti iz člana 160. KZBD-

¹⁸² Krivični zakon FBiH, s s s, br. 36/2003, 21/2004 – ispr., 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 46/2016 i 75/2017.

BiH¹⁸³ čini onaj tko sizaziva ili raspiruje nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju, razdor ili netrpeljivost među konstitutivnim narodima i ostalima koji žive u Brčko distriktu, za što je propisana kazna zatvora u trajanju od jedne do pet godina (st. 1). Kvalificirani oblici ovog krivičnog djela će postojati:

- Ukoliko je ovo krivično djelo počinjeno prinudom, zlostavljanjem, ugrožavanjem sigurnosti, izlaganjem poruzi nacionalnih, etničkih ili vjerskih simbola, oštećenjem tuđih stvari, skrnavljenjem spomenika, spomen-obilježja ili grobova, za što je propisana kazna zatvora od jedne do osam godina (st. 2)
- Ukoliko je djelo učinjeno zloupotrebom položaja ili ovlaštenja, ili ako je zbog tog djela došlo do nereda, nasilja ili drugih teških posljedica za zajednički život konstitutivnih naroda i ostalih koji žive u Brčko distriktu, za što je propisana kazna zatvora od jedne do deset godina (st. 3)

Nadalje u stavu (4) ovog člana propisuje se i obaveza oduzimanja materijala i predmeta koji nose poruke iz stava 1, kao i sredstava za njihovu izradu, umnožavanje ili rasturanje.

Izmjenom KZRS iz 2017. godine odredba o izazivanju mržnje u ranije postojećem obliku je izbrisana, a uvedena je odredba s koja se nalazi u glavi XXVIII krivičnog zakona u grupi krivičnih djela protiv javnog reda i mira, čime je značajno izmijenjen i zaštitni objekt djela. U isto vrijeme, popis zaštićenih karakteristika je proširen i na rod, seksualnu orijentaciju i invaliditet, čime je omogućena i njegova šira primjena.

Iako zakonski opis osnovnog oblika ovog djela ne sadrži zahtjev da se mora raditi o javnom izazivanju ili poticanju na nasilje i mržnju koje će vjerojatno poremetiti javni red i mir, svakako je bitno napomenuti da je prilikom tumačenja i primjene ove odredbe nužno voditi računa o zaštitnom objektu ovog krivičnog djela, tj. o pogodnosti poduzete radnje da poremeti javni red i mir.¹⁸⁴

Tako djelo iz člana 359. KZRS¹⁸⁵ čini ko putem štampe, radija, televizije, kompjuterskog sustava ili društvene mreže, na javnom skupu ili javnom mjestu ili na drugi način javno poziva, izaziva ili potiče ili učini dostupnim javnosti letke, slike ili neke druge materijale kojima se poziva na nasilje ili mržnju usmjerenu prema određenom licu ili grupama zbog njihove nacionalne, rasne, vjerske ili etničke pripadnosti, boje kože, pola, seksualnog opredjeljenja, invaliditeta, rodnog identiteta, porijekla ili kakvih drugih osobina, za što će se kazniti novčanom kaznom ili kaznom zatvora do tri godine (st. 1). Kvalificirani oblici ovog krivičnog djela će postojati:

- Ako je ovo djelo učinjeno prinudom, zlostavljanjem, ugrožavanjem sigurnosti, izlaganjem poruzi nacionalnih, etničkih ili vjerskih simbola, oštećenjem tuđih stvari, skrnavljenjem spomenika, spomen-obilježja ili grobova, s propisanom kaznom zatvora od jedne do pet godina (st. 2)
- Ako je uslijed djela iz st. 1. i 2. došlo do nereda, nasilja ili drugih teških posljedica za zajednički život naroda i ostalih koji žive u Republici Srpskoj, kaznit će se kaznom zatvora od dvije do dvanaest godina (st. 3)

Kao i KZBDBiH, i KZRS propisuje u stavu 4. istog člana da će se materijali i predmeti koji nose poruke iz stava 1, kao i sredstva za njihovu izradu, umnožavanje ili rasturanje, oduzeti.

U konačnici, glede osnovnih značajki ovih krivičnih djela, moguće je istaći sljedeće:

- Radnja izvršenja djela je postavljena alternativno i sastoje se u izazivanju i/ili raspirivanju (raspaljivanju) mržnje razdora ili netrpeljivosti. I dodaci koji određuju predmet izvršenja postavljeni su alternativno. Svakako je bitno napomenuti da radnje počinjenja nisu ograničene na govor ili druge vrste izražavanja, već i na druga djela kao što su oštećenje tuđih stvari, skrnavljenje spomenika, spomen-obilježja ili grobova, ugrožavanje sigurnosti, izlaganje poruzi narodnosnih, vjerskih ili etničkih simbola i slično, od kojih neka predstavljaju samostalna krivična djela koja kada su učinjena iz predrasude kao motiva čine zločin iz mržnje. Navedeno preklapanje načina počinjenja ova dva srođna ali ne i jednakaka koncepta stvara velike poteškoće u praksi, o čemu će kasnije biti više riječi.
- Pojam „mržnja“ u smislu navedenih krivičnih djela mogao bi se definirati kao neprijateljsko osjećanje prema nekome čiji je intenzitet takav da se ne isključuje spremnost da se nanese neko zlo.¹⁸⁶
- Pojam „razdor“ obuhvatio bi teško stanje antagonizma ili suprotstavljenosti između pripadnika nacionalnih,

¹⁸³ Krivični zakon BDBiH, s glasnik s s s, br. 19/2020.

¹⁸⁴ Filipović, L.J. (2019) s Sarajevo: Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 83. i 84.

¹⁸⁵ KZRS, s s s, br. 64/2017, 104/2018 - odluka US, 15/2021 i 89/2021.

¹⁸⁶ Tomić, V. Z. (2007) s, Drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, str. 57.

- rasnih ili vjerskih grupa, bez spremnosti na dijalog, uz latentnu opasnost da dođe do otvorenih sukoba.¹⁸⁷
- Pojam „netrpeljivost“ označava stanje nepovjerenja u odnosu na pripadnike druge nacionalne, rasne ili vjerske grupe, osjećaj odbojnosti ili netolerancije prema drugima.¹⁸⁸
 - U smislu ove odredbe, izazivanje treba tumačiti na način da se u situacijama kada ne postoji mržnja ona različitim sredstvima ili načinima izaziva. Raspaljivanje prepostavlja da mržnja već postoji u manjem intenzitetu u vidu prikrivenog stanja te se ona dalje razvija.
 - Počinitelj može biti svaka osoba.¹⁸⁹
 - Za postojanje djela nužno je da se izazivanje ili raspaljivanje navedene mržnje ili razdora vrši u odnosu na konstitutivne narode i ostale koji žive ili borave u BiH.
 - Djelo je svršeno poduzimanjem radnji kojima se izaziva ili raspaljuje navedena mržnja ili razdor. Posljedica djela je ugrožavanje zajedničkog života građana. Stoga, za njegovo postojanje nije nužno da su navedena mržnja ili razdor i izazvani, niti je od značaja koji su se daljnji ciljevi time željeli postići i jesu li realizirani (vidjeti potonji primjer).
 - Subjektivnu stranu djela čini umišljaj.¹⁹⁰

PRIMJER:

Apelacioni sud Brčko distrikta BiH je u presudi broj 96 O K 006861 12 Kž od 28. 11. 2012. godine zauzeo stav da nije nužno da je poduzeta radnja stvarno proizvela konkretnе negativne posljedice u smislu izazivanja rasne, vjerske ili nacionalne mržnje ili netrpeljivosti da bi imala karakter krivičnog djela izazivanja nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti, nego je dovoljno da je sadržaj poduzete radnje, u ovom slučaju objavljenih komentara na internetu, objektivno podoban da proizvede takav efekt. Sud je zaključio da su komentari optuženog postavljeni na internet pogodni da proizvedu takav efekt i pored toga što su bili hipotetička projekcija za slučaj vojnog scenarija, jer se time ne umanjuje njihova podobnost da se izazove željeni efekti bez obzira na to koliko je realna mogućnost da se realizira ono što je izneseno u tekstu.

Svakako je bitno istaći da navedenim odredbama u KZBiH, KZFBiH i KZBDBiH nisu obuhvaćene zaštićene karakteristike koje su često predmetom počinjenja ovih krivičnih djela, poput rodnog identiteta, seksualne orientacije, invaliditeta i slično, te da one ne pružaju zaštitu od pozivanja na mržnju usmjerenu na ove grupe. Kao što je vidljivo iz samog naziva odredbi, ali i iz njihovog sadržaja, zaštićene karakteristike su nacionalnost, vjeroispovijest i rasa, dok seksualna orientacija, invaliditet i rodni identitet nisu štićeni od pogoršanog oblika govora mržnje. Sveobuhvatna krivičnopravna zaštita prisutna je samo u rješenju KZRS, što predstavlja ogroman propust u krivičnom zakonodavstvu FBiH, BDBiH i same državne razine.

Pored navedenih odredbi svakako je bitno spomenuti i odredbe člana 363. KZFBiH¹⁹¹ i člana 357. KZBDBiH¹⁹² – Neovlašteno posjedovanje ili ugrožavanje javnoga reda putem radio ili televizijske stanice koji u stavu 2. propisuju da će se onaj ko grubo kršeći standarde profesionalnog ponašanja medija i novinara, koristi se huškačkim ili govorom mržnje ili govorom koji očito poziva ili potiče na nasilje, narodnosne ili etničke sukobe i time dovede do ugrožavanja javnog reda ili mira kazniti novčanom kaznom ili kaznom zatvora do tri godine.

U oba zakona djelo se nalazi u glavama XXX, u grupama krivičnih djela protiv javnog reda i pravnog prometa, sukladno čemu im je kao zaštitni objekt određen javni red i pravni promet.

Glede radnje počinjenja bitno je istaći da je ona alternativno određena jer se krivično djelo može učiniti korištenjem huškačkog govora ili korištenjem govora mržnje ili korištenjem govora koji poziva ili potiče na nasilje, narodne ili etničke

187 s, str. 57.

188 s, str. 57.

189 s, str. 57, i Filipović, Lj. s Sarajevo: Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 64. i 97.

190 s, str. 64.

191 Krivični zakon FBiH, s s s, br. 36/2003, 21/2004 – ispr., 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 46/2016 i 75/17.

192 Krivični zakon BDBiH, s s s, br. 19/2020.

sukobe. Za postojanje krivičnog djela neophodno je da je radnja počinjenja poduzeta grubim kršenjem standarda profesionalnog ponašanja medija i novinara te da je istom narušen javni red i mir.

Počinitelj ovog krivičnog djela može biti novinar, urednik, izdavač ili vlasnik radio ili televizijske stanice, a subjektivnu stranu djela čini umišljaj.¹⁹³

7.2.1. Izazivanje mržnje vs zločini iz mržnje

U provođenju istraga, dokazivanju i procesuiranju govora mržnje (bio inkriminiran u osnovnom obliku ili se radi o izazivanju mržnje) najveći problem predstavlja razgraničenje govora čija je sloboda izražavanja zakonom zajamčena i zaštićena od govora koji zbog svog sadržaja ulazi u kažnjivu sferu, o čemu je ranije već bilo riječi. Međutim, problem, u kontekstu zakonskih rješenja u BiH, ne ostaje samo na tome. S obzirom na to da se, sukladno zakonskim rješenjima u svim četirima jurisdikcijama ovo djelo može izvršiti i nekim drugim radnjama, a ne samo govorom, koje predstavljaju samostalna krivična djela uz predrasudu kao motiv, razlikovanje govora mržnje u formi izazivanja mržnje i krivičnih djela počinjenih iz mržnje predstavlja osobit problem.¹⁹⁴

Primjerice, ako razmotrimo odredbu člana 163. – Izazivanje narodnosne, rasne i vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti KZFBiH, jasno je da je djelo moguće počiniti i ugrožavanjem sigurnosti, oštećenjem tuđih stvari, skrnavljenjem spomenika, spomen-obilježja ili grobova.¹⁹⁵

Navedeni načini počinjenja istovremeno predstavljaju samostalna krivična djela zapriječena KZFBiH. Ako su ista počinjena iz mržnje kao motiva, motiv se ima tumačiti kao otežavajuća okolnost ukoliko mržnja nije kvalifikatorna okolnost tog krivičnog djela. Stoga se s pravom nameće pitanje kada će neko od ovih načina počinjenja predstavljati krivično djelo izazivanja, a kada zločin iz mržnje.

Tako je sukladno odredbama KZFBiH moguće da je počinitelj koji je polupao prozore na nekom vjerskom objektu počinio krivično djelo izazivanja narodnosne, rasne i vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti iz člana 163. stav 2. KZFBiH, gdje je kao jedna od mogućih radnji počinjenja propisano i oštećenje tuđe stvari, čime bi u biti počinio krivično djelo pozivanja na mržnju kao pogoršanu formu govora mržnje. Istovremeno je moguće navedenu radnju podvesti pod krivično djelo iz člana 293. – Oštećenje tuđe stvari, gdje je mržnja propisana kao kvalifikatorna okolnost, što bi dovelo do toga da bi djelo bilo tretirano kao krivično djelo iz mržnje.

Navedena dvojba prisutna je i u sudskoj praksi u BiH. Naime, iz jedinog istraživanja koje se bavilo navedenom problematikom a koje je provedeno u BiH vidljivo je da praktičari ne razumiju dovoljno same koncepte zločina iz mržnje i govora mržnje u formi izazivanja mržnje, te da ne poznaju dostupne alate za njihovo razlikovanje.¹⁹⁶ U spomenutom istraživanju izvršena je analiza apsolutnog uzorka presuda u sve četiri jurisdikcije za razdoblje od 2012. do 2014. godine. Nakon iscrpne analize šesnaest pravomoćnih presuda utvrđeno je kako je preko 50 posto presuda pogrešno kvalificirano kao izazivanje mržnje, jer se zapravo radilo o krivičnim djelima iz mržnje. Naime, od 16 presuda tri su kvalificirane kao krivična djela iz mržnje, a 13 kao izazivanje mržnje. Od navedenih 13 presuda samo njih pet predstavlja izazivanje mržnje, dok se u čak osam presuda u biti radi o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje, a ne o govoru mržnje.¹⁹⁷ Važno je napomenuti da greške u kvalificirajućem djelu nisu problematične samo s gledišta konceptualnog razlikovanja, već i zbog činjenice da, ako je djelo pogrešno podvedeno pod odredbu o izazivanju mržnje, a element predrasude ne bude dokazan, abolirat će se i osnovno krivično djelo.

Primjerice, ako bi počinitelj koji je polupao nadgrobne spomenike na groblju bio procesuiran za krivično djelo izazivanja narodnosne, rasne i vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti iz člana 163. stav 2. KZFBiH (ili odnosnih krivičnih djela iz KZ-ova BiH, RS-a i BDBiH), a ne za djelo iz člana 379. – Povreda mira pokojnika KZFBiH (ili odnosnih djela iz drugih

¹⁹³ Filipović, Lj. s Sarajevo: Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 102. i 103.

¹⁹⁴ Bajraktarević Pajević, D. (2016) s. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, str. 14.

¹⁹⁵ Krivični zakon FBiH, s s s, br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/17, 76/14, 46/16, 75/17.

¹⁹⁶ Lučić-Ćatić, M., Bajraktarević Pajević, D., Kavazović, M. i Bojanić, N. (2016) Hate Crime or Hate Speech: Judiciary Practice in Bosnia and Herzegovina, s, str. 421-433.

¹⁹⁷ Autori i autorice su u istraživanju za testiranje govora mržnje vsszločina iz mržnje koristili odredbe Rabatskog akcionog plana i Policy rada Article 19.

Riječ je o istraživanju iz perioda 2012-2014. godine, no u navedenoj oblasti nema recentnijih istraživanja. Autorski tim je i nakon odnosnog perioda vršio analizu dostupnih presuda i evidentirani problem je i dalje prisutan.

KZ-ova), gdje bi se mržnja tumačila kao otežavajuća okolnost te predrasudni element ne bude dokazan, počinitelj bi bio aboliran krivnje i za krivično djelo povrede mira pokojnika.

Polemiku o tome radi li se o izazivanju mržnje ili krivičnom djelu počinjenom iz mržnje moguće je riješiti primjenom Policy rada Article 19 ili Rabatskog akcionog plana.¹⁹⁸ Ovaj alat, načelno namijenjen diferenciranju slobode govora od zabranjenog govora, iznimno je koristan i za rješavanje dvojbe da li je određeno ponašanje zločin iz mržnje ili poticanje na mržnju. Sukladno ovom alatu sve potencijalne slučajevе pozivanja na mržnju trebalo bi sagledati kroz prizmu šestodijelnog testa s osnovnim elementima i podelementima.

Elementi i podelementi šestodijelnog testa su:¹⁹⁹

- Prisutnost sukoba u društvu
 - Prisutnost i povijest institucionalne diskriminacije
 - Povijest sukoba ili konflikata
 - Medijski izričaj
- Službeni položaj govornika
 - Razina utjecaja koji govornik ima na auditorij
 - Političari / istaknuti članovi političkih stranaka
 - Javni dužnosnik ili osoba sličnog statusa
- Član 20. ICCPR-a zahtjeva postojanje namjere govornika/ce. Naime, nehat i nemar nisu dovoljni za postojanje situacije predviđene članom 20. koji prije zahtjeva „zagovaranje“ i „poticanje“ nego širenje ili opticaj izjava. U ovom pogledu potrebno je aktiviranje trokutnog odnosa između objekta i subjekta govora, kao i publike. Potrebno je dokazati volju (namjerno nastojanja) da se zagovarane aktivnosti usmjere prema grupi na temelju zabranjenih osnova (zaštićenih karakteristika), postojanje znanja i svijesti o posljedicama poduzetih radnji te znanja da će posljedice nastupiti ili da mogu nastupiti uobičajenim slijedom događaja. Sukladno navedenome potrebno je sagledati:
 - Jezik/izričaj govornika
 - Ciljeve kojim se vodio govornik
 - Razinu ponavljanja izričaja
- Šta je rečeno?
 - Kome je izrečeno (auditorij)?
 - Ko je bio ciljan tim izričajem (potencijalne žrtve nasilja, netrpeljivosti i diskriminacije)?
 - Kako je rečeno (ton izričaja)?
 - U kojoj formi/obliku je izričaj manifestiran (umjetnički, religijski izričaji, diskurs od javnog interesa, akademска istraživanja ili diskursi i sl.)?
- Sjajna priroda izričaja
 - Načini prenošenja izričaja
 - Opseg izričaja
- Je li ciljani auditorij izričaj shvatio kao poziv na nasilje, netrpeljivost ili diskriminaciju?
- Je li govornik mogao utjecati na auditorij?

¹⁹⁸ Responding to Hate Speech against LGBT people (2013): London: Article 19. Dostupno na: <https://www.article19.org/data/files/mediabinary/37343/LGBT-Incitement-Paper-30-Sept-AS-FINAL.pdf>; Prohibiting incitement to discrimination, hostility or violence – Policy brief (2012), Article 19; Rabatski akcioni plan o zabrani javnog zagovaranja nacionalne, rasne ili verske mržnje koja predstavlja podsticanje na diskriminaciju, netrpeljivost ili nasilje: Zaključci i preporuke koji proističu iz četiri regionalne ekspertske radionice koje je organizovala OHCHR 2011. godine i koje su usvojili ekspertri u Rabatu (Maroko), (2012). Dostupno na: https://judskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/rabatski_aktioni_plan.pdf

¹⁹⁹ Svi elementi i podelementi preuzeti su iz analize Rabatskog akcionog plana i Policy rada Article 19.

- Ima li auditorij sredstva i načine za počinjenje zagovaranih aktivnosti?
- Je li grupa koja je meta ovog izričaja bila predmetom nasilja, netrpeljivosti ili diskriminacije?

Kritički sagledavši bilo koji konkretan slučaj kroz prizmu šestodijelnog testa, moguće je zaključiti da li navedeni izričaj doseže razinu krivične odgovornosti potrebnu za postojanje djela izazivanja mržnje (poticanja drugih na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje) koji je zabranjen članom 20(2) ICCPR-a i članom 4(a) Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (ICERD). Naime, u Policy radu Article 19 ističe se da je ključni razlikovni element poticanja namjera govornika da potiče druge na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje. Naime iako mnogi oblici govora mogu biti uvredljivi i šokantni, odlučujući čimbenik bi trebao biti da govornik ne želi samo podijeliti svoje mišljenje s drugima, nego želi da potakne druge da poduzmu određene radnje temeljem njegovih uvjerenja, mišljenja ili stajališta.²⁰⁰

U nastavku su prezentirani primjeri analize činjeničnih osnova kroz šestodijelni test.²⁰¹

Primjer A²⁰²

Optužnica: Počinitelj je optužen da je sa svog osobnog računala i e-mail adrese na stranici www.depo.ba javno objavio poruku sljedećeg sadržaja: „U idućem sukobu na prostoru BiH ubijaćemo, klaćemo i nabijati na kolac sve srpsko što bude micalo bez obzira na spol i dob...jedva čekam da srpsko dijete okrenem na ražnju...srbi su proglašili u BiH svoju republiku dva mjeseca prije referendumu 1. Marta... SKINULI PETOKRAKE S GLAVA 21. 11. 1991... šta ste mislili da ćemo živjeti u velikoj Srbiji...e nećemo... mi ćemo klati i ubijati srbe i srpsku djecu...“ te se potpisao vlastitim imenom i prezimenom i matičnim brojem.

Zbog navedenih radnji optužen je za počinjenje krivičnog djela s prema članu 145a(1) KZBiH.

Postupajući u ovom predmetu, sud je donio osuđujuću presudu tvrdeći da je navedenim radnjama počinitelj izazvao uznenirenje kod osobe A. M. i drugih koji su pročitali sadržaj navedene poruke.

Primjenom elemenata i podelementa šestodijelnog testa na okolnosti primjera A vidljivo je sljedeće:

- Sukobi među nacionalnim grupama su i dalje prisutni u bh. društву.
 - Sukobi među nacionalnim grupama su povijesna konstanta u BiH.
 - Medijski izričaj nerijetko podržava navedene sukobe.
- Počinitelj je po zanimanju diplomirani ekonomist i u vrijeme izvršenja djela je bio neuposlen, neoženjen, bez djece i stopostotni invalid. Dakle, riječ je o osobi koja nema službeni položaj, nije političar ni istaknuti član političkih stranaka, niti javni dužnosnik ili osoba sličnog statusa. U konačnici je moguće zaključiti da počinitelj ima zanemariv utjecaj na auditorij.
- Jezik/izričaj govornika je prijetećeg sadržaja, ali *pro futuro*.
 - Ciljevi kojim se vodio govornik su nepoznati.
 - Razina ponavljanja izričaja – premda je pisani izričaj prezentiran na javnoj platformi samo jednom, moguće ga je opetovano čitati.
- Šta je rečeno – namjera koja proizlazi iz poruke počinitelja/autora iskaza je da napadne članove/ice jednog od konstitutivnih naroda BiH u slučaju sljedećeg sukoba te da ih optuži za postupanje tokom raspadanja Jugoslavije i rata u BiH
 - Kome je izrečeno (auditorij) – svim čitateljima portala www.depo.ba

²⁰⁰ Lučić-Ćatić, M., Bajraktarević Pajević, D., Kavazović, M. i Bojanić, N. (2016). Hate Crime or Hate Speech: Judiciary Practice in Bosnia and Herzegovina, s, str. 421-433.

²⁰¹ Primjeri i prezentirana analiza u cijelosti su preuzeti iz: Lučić-Ćatić, M., Bajraktarević Pajević, D. (2017) Nedostaci kaznene politike Tužiteljstva BiH i Suda BiH u slučajevima zločina iz mržnje i govora mržnje. s, br. 5 (2017), str. 351-368.

²⁰² T200KT0008640 14 od 8. 10. 2014. i S13K015904 14 Kps od 21. 10. 2014.

- Ko je bio ciljan tim izričajem – jedan od konstitutivnih naroda u BiH
- Kako je rečeno (ton izričaja) – huškački
- U kojoj formi/obliku je izričaj manifestiran – iznesen je osobni vrijednosni stav u javno objavljenoj pisanoj formi
- Javna priroda izričaja – poruka je postavljena na javnoj internetskoj platformi
 - Načini prenošenja izričaja – dostupan je čitateljima, ali nema izravne linije prijenosa
 - Opseg izričaja – malog razmjera (mišljenje/vrijednosni stav pojedinca bez mogućnosti utjecanja na druge ili s iznimno ograničenim utjecajem)
- Je li ciljani auditorij izričaj shvatio kao poziv na nasilje, netrpeljivost ili diskriminaciju?
 - Tokom suđenja saslušana su tri svjedoka, od kojih dva pripadnika ciljane zaštićene grupe, i iz njihovog svjedočenja nije jasno je li ciljani auditorij izričaj shvatio kao poziv na nasilje, netrpeljivost ili diskriminaciju.
 - Je li govornik mogao utjecati na auditorij?
 - Ne.
- Imala li auditorij sredstva i načine za počinjenje zagovaranih aktivnosti?
 - Za počinjenje zagovaranih aktivnosti je preduvjet „idući sukob“.

Sagledavši navedeni slučaj kroz prizmu šestodijelnog testa, moguće je zaključiti da navedeni izričaj ne doseže razinu krivične odgovornosti potrebnu za postojanje djela izazivanja mržnje (poticanja drugih na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje) koje je zabranjeno članom 20(2) ICCPR-a i članom 4(a) ICERD-a.

Naime, Policy rad Article 19 ističe da je ključni razlikovni element poticanja, zabranjen članom 20(2) ICCPR-a i članom 4(a) ICERD-a, namjera govornika da potiče druge na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje. Iako je prezentirani izričaj uvredljiv, odlučujući čimbenici bi trebali biti da govornik koji potiče druge na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje ne želi samo podijeliti svoje mišljenje s drugima, nego i potaci druge da poduzmu određene radnje na temelju njegovih uvjerenja, mišljenja ili stajališta. Ništa prezentirano u ovom slučaju ne ukazuje na to da je počinitelj želio/namjeravao potaknuti druge na aktivnosti usmjerene protiv grupe koja je bila predmetom „napada“ u njegovom izričaju. Naime, u primjeru A nije dokazano da je počinitelj svojim izričajem djelovao znajući kako će se zagovarane posljedice i dogoditi ili kako postoji velika vjerojatnoća da će se dogoditi u redovitom toku događaja.

Pored navedenog, od iznimnog je značaja i činjenica da je počinitelj osoba bez stvarnog utjecaja na auditorij. Naime, počiniteljev društveni položaj je takav da svojim izjavama ne može utjecati i potaknuti druge na djelovanje. I u konačnici, svakako je od značaja ukazati i na činjenicu da aktivnosti koje počinitelj zagovara zahtijevaju postojanje „idućeg sukoba“ i da se one kao takve, sukladno izričaju počinitelja, ne mogu realizirati u redovitom toku događaja.

Dakle, možemo zaključiti da navedeni predmet suštinski ne predstavlja pogoršani oblik govora mržnje te ostaje otvoreno pitanje bi li isti mogao ostvariti obilježja nekog krivičnog ili prekršajnog djela počinjenog iz predrasude kao motiva. Da bi se donio zaključak o intenzitetu povrede i vrsti odgovornosti, potrebno je izvršiti uvid u sve okolnosti predmeta koje autoricama analize nisu bile dostupne.

Primjer B²⁰³

Optužnica: Tri optužene osobe su u neutvrđenom razdoblju, na određenom lokalitetu, pojedinačno i zajedno u više navrata verbalno i fizički napadale pripadnike druge nacionalnosti te javno vrijeđale svoje sunarodnjake koji su u dobrim odnosima s pripadnicima drugih nacionalnosti, i to nazivajući ih „četnicima“, govoreći im da se moraju seliti i da nemaju tu šta tražiti, te da „ovo nije njihovo“, da su svi Srbi zločinci i da Srbima treba zabraniti dolazak na taj lokalitet, nazivanjem nazočnih Bošnjaka „muslimanskim četnicima“, psujući četničku majku, govoreći oštećenom da nemaju tu šta da traže jer je ovo „Alijina zemlja“, tokom čega je jedan od optuženih držeći automatsku pušku u rukama govorio da će prisutne poubijati. Nadalje, ponašanje optuženih je obuhvaćalo i prijetnje da četnici nemaju šta da traže na tom lokalitetu te da će pobiti sve Srbe, kao i vrijeđanje oštećenih psujući im „četničku majku“, pri čemu je jedan od optuženih pucao u smjeru jednog od oštećenih.

Zbog počinjenja navedenih radnji optuženi su za počinjenje krivičnih djela s iz člana 145a(1) KZBiH i s iz člana 371. KZFBiH u vezi s članom 29. KZBiH, sve primjenom člana 53. KZBiH.

Postupajući u ovom predmetu, sud je donio osuđujući presudu u odnosu na krivično djelo s iz člana 371. KZFBiH koje nije predmet analize te oslobađajući presudu za krivično djelo s iz člana 145a(1) KZBiH. Primjena elemenata i podelementa šestodijelnog testa na okolnosti iz primjera B upućuje na sljedeće zaključke:

- Sukobi među nacionalnim grupama su povjesna konstanta u BiH te su i daje prisutni u bh. društvenoj zbilji.
 - Medijski izričaj nerijetko podržava navedene sukobe.
- Počinitelji su po zanimanju aviolimar, dipl. ing. agronomije i umirovljenik. Svi govornici su ranije osuđivani ili su sudski postupci u toku (ne radi se o djelima u vezi s govorom mržnje ili zločinima iz mržnje). Govornici nemaju službeni položaj, nisu političari ni istaknuti članovi političkih stranaka, niti javni dužnosnici ili osobe sličnog statusa. Počinitelji/govornici imaju zanemariv utjecaj na auditorij.
- U vezi s namjerom govornika da izazove diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje iz okolnosti izvršenja protupravnog ponašanja nije dokazana volja (namjerno nastojanja) počinitelja da se ciljna grupa ugrozi na temelju zabranjenih osnova niti postojanje znanja i svijesti o posljedicama poduzetih radnji, kao ni znanja da će posljedice nastupiti ili da mogu nastupiti uobičajenim slijedom događaja. Dakle, okolnosti iz predmeta ne ukazuju na to da su počinitelji imali svijest o tome da svojim riječima i drugim napadima mogu rasipiti nacionalnu netrpeljivost. Sukladno navedenome, potrebno je naglasiti i sljedeće:
 - Jezik/izričaj govornika je prijeteći.
 - Ciljevi kojima su se rukovodili počinitelji – napadi su poduzeti uslijed spora imovinske prirode.
 - Razina ponavljanja izričaja – počinitelji su u više navrata vrijeđali i verbalno napadali pripadnike druge nacionalnosti.
- Šta je rečeno – uvrede i verbalni napadi
 - Kome je izrečeno (auditorij) – pripadnicima druge nacionalnosti i svojim sunarodnjacima koji su u dobrim odnosima s pripadnicima druge nacionalnosti, a koji su se u vrijeme počinjenja djela nalazili na obradivom zemljишtu
 - Kako je rečeno (ton izričaja) – prijeteći
 - U kojoj formi/obliku je izričaj manifestiran – verbalni izričaj.
- Javna priroda izričaja – izostaje element javnosti. Iz okolnosti predmeta je nesporno da je mjesto navodnog izvršenja krivičnog djela lokalitet koji očigledno nije izložen široj javnosti. Naime, radi se o mjestu na koje dolazi samo ograničen, mali broj ljudi, koji obrađuju zemlju i koji se poznaju kao susjedi, a ne mjestu koje ima obilježje javnosti i u kojem je prisutna javnost.
- Je li ciljani auditorij izričaj shvatio kao poziv na nasilje, netrpeljivost ili diskriminaciju?

²⁰³ T200KT0005156 13 od 28. 11. 2013. i S13K012995 14 Kod 16. 7. 2014.

Iz svjedočenja je jasno da ciljani auditorij napade i uvrede nije doživio kao izraz nacionalne mržnje, već da su isti nastali zbog imovine. Pored toga je jasno iz svjedočenja da navedene prijetnje nisu ozbiljno shvaćene. Optuženi su vrijedali osobe srpske nacionalnosti, ali i svoje sunarodnjake, pripadnike bošnjačke nacionalnosti koji su se u vrijeme počinjenja djela nalazili na obradivom zemljištu.

- Je li govornik mogao utjecati na auditorij?
 - Ne.
- Ima li auditorij sredstva i načine za počinjenje zagovaranih aktivnosti?
 - Ne.

U konačnici, sud je zauzeo stajalište da „namjera optuženih u svakoj konkretnoj situaciji nije bila da izgovaranjem navedenih riječi izazovu ili raspire nacionalnu netrpeljivost, već se radi o odgovoru i reakciji na sukob koji je potpuno drugačije prirode, tako da se ne može smatrati iskazivanjem (izazivanjem ili raspirivanjem) netrpeljivosti prema jednoj naciji“.

Sagledavajući ključne okolnosti primjera B kroz prizmu šestodijelnog testa, dolazimo do zaključka da i u ovom predmetu navedeni činjenični osnovi ne dosežu razinu krivične odgovornosti potrebne za postojanje djela s (poticanja drugih na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje) koje je zabranjeno članom 20(2)ICCPP-a i članom 4(a) ICERD-a. Iako je u ovom predmetu sud to ispravno i apostrofirao, nužno je primijetiti propust Tužiteljstva BiH koje je na temelju naznačene činjenične osnove podiglo optužnicu, kao i činjenicu da je ista sa svim evidentiranim manjkavostima i potvrđena.

Nadalje, s obzirom na to da se u navedenom predmetu ne radi o pogoršanom obliku govora mržnje, ispravno postupanje bi zahtjevalo sagledavanje svih okolnosti djela kroz prizmu zločina iz mržnje. Konkretno, navedeni slučaj²⁰⁴ upućuje na mogući zaključak da se pored krivičnog djela s iz člana 371. KZFBiH radi i o počinjenju krivičnog djela s iz člana 183. KZFBiH. U tom slučaju bi se predrasuda kao motiv, sukladno odredbama KZFBiH, imala cijeniti kao otežavajuća okolnost.

Iz navedenih primjera je moguće vidjeti način na koji je šestodijelni test korišten za kvalitativnu analizu i određivanje da li se u konkretnim primjerima radi o pogoršanom obliku govora mržnje – izazivanju, ili o krivičnom djelu počinjenom iz predrasude kao motiva, čime bi se postupanje u ovim oblastima znatno unaprijedilo.

7. 3. Drugi zakoni kojima se regulira govor mržnje

Pored krivičnopravnog reguliranja, govor mržnje je, kao što je to već istaknuto, zapriječen i drugim zakonima, i to kako slijedi:

- Zakonom o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine (čl. 2, 3. i 4)²⁰⁵
- Izbornim zakonom Bosne i Hercegovine (čl. 7.3)²⁰⁶
- Zakonom o ravнопрavnosti spolova u Bosni i Hercegovini (čl. 3)²⁰⁷ i
- Zakonom o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini (čl. 5)²⁰⁸

- Zakon o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine

Naime, Zakon o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine u članu 2. ističe da se diskriminacijom ima smatrati svako različito postupanje, uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojoj osobi ili grupi osoba i onima koji su s njima u rodbinskoj ili drugoj vezi temeljem njihove rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, invaliditeta, starosne dobi, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju,

²⁰⁴ Djelo je počinjeno na lokalitetu koji se nalazi na teritoriju FBiH.

²⁰⁵ Zakon o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik BiH, br. 59/09, 66/16.

²⁰⁶ Izborni zakon Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik BiH, br. 23/01, 7/02, 9/02, 20/02, 25/02 4/04, 20/04, 25/05, 52/05, 65/05, 77/05, 11/06, 24/06, 32/07, 33/08, 37/08, 32/10, 18/13, 7/14 i 31/16.

²⁰⁷ Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini, Službeni glasnik BiH, br. 16/03, 102/09, 32/10.

²⁰⁸ Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini, Službeni glasnik BiH, br. 5/04.

obrazovanja, društvenog položaja i spola, seksualne orientacije, rodnog identiteta, spolnih karakteristika, kao i svaka druga okolnost koja ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojoj osobi onemogući ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje na ravnopravnoj osnovi, prava i sloboda u svim oblastima života. U stavu 2. navedenog člana ističe se da se zabrana diskriminacije primjenjuje na sve javne organe, kao i na sva fizička ili pravna lica, i u javnom i u privatnom sektoru, u svim oblastima, a naročito oblastima zaposlenja, članstva u profesionalnim organizacijama, obrazovanja, obuke, stanovanja, zdravstva, socijalne zaštite, dobara i usluga namijenjenih javnosti i javnim mjestima te obavljanja privrednih aktivnosti i javnih usluga.

Nadalje, navedeni zakon u članovima 3. i 4. propisuje dodatne oblike diskriminacije, uključujući posrednu i ne-posrednu diskriminaciju, uzneniravanje, seksualno uzneniravanje, mobing, segregaciju i izdavanje naloga drugima za vršenje diskriminacije.

Iako sama diskriminacija ne predstavlja govor mržnje, pozivanje i poticanje drugih na diskriminaciju se ima tumačiti kao oblik govora mržnje koji je zapriječen navedenim Zakonom.

Interesantan primjer navedenog predstavlja za sada nepravomoćna prvostupanska presuda Općinskog suda u Sarajevu od 4. 4. 2022. godine kojom je prvi put u BiH sudski potvrđena diskriminacija prema LGBTI osobama.²⁰⁹

Presuda se odnosi na javni istup koji je putem svog Facebook profila uputila tadašnja zastupnica u Skupštini Kantona Sarajevo Samra Čosović Hajdarević, koja je sljedećim statusom reagirala na najavu organizatora Prve bh. povorke ponosa:

Državo nemaš pravo da se žališ, sve dok stanje naroda ne popraviš. Veliku važnost i značaj je dobila jedna mala grupa od 15 aktivista i aktivistkinja iz Prijedora, Banja Luke, Sarajeva, Bijeljine, Tuzle i ostalih dijelova BiH. Njih 15 je dovoljno da pokrenu inicijativu za povorku i organizuju širom regije te tzv. povorce ponosa koje imaju za cilj da upropaste državu i njen narod. Svako ima pravo na život kakav želi, tako isto imamo i mi svoje pravo da biramo s kim želimo da živimo. Želim da se ovakvi ljudi izoluju i sklone što dalje od naše djece i društva. Neka idu negdje drugo i prave sebi grad, državu, zakone i svoja prava koja im niko neće osporavati. Ali ovdje NE!

Sud je navedeni izričaj tumačio kao povrede odredaba Zakona o zabrani diskriminacije BiH, čime je prvi put u BiH sudskim putem utvrđeno postojanje diskriminacije temeljem seksualne orientacije, rodnog identiteta i spolnih karakteristika.

- Izborni zakon Bosne i Hercegovine

Ovim zakonom je u članu 7.3. svim kandidatima i pristalicama političkih stranaka, listi nezavisnih kandidata, listi pripadnika nacionalnih manjina i koalicija, kao i nezavisnim kandidatima i njihovim pristalicama te uposlenima ili na drugi način angažiranim u izbirnoj administraciji, između ostalog, zapriječeno i korištenje jezika koji bi nekoga mogao navesti ili potaći na nasilje ili širenje mržnje, ili objavljivanje ili korištenje slika, simbola, audio i video zapisa, SMS poruka, internetske komunikacije ili drugih materijala koji mogu tako djelovati.

- Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini

Kao prirodni nastavak Zakona o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine, Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini u članu 3. definira diskriminaciju temeljem spola kao svako stavljanje u nepovoljniji položaj bilo koje osobe ili grupe osoba zasnovano na spolu zbog kojeg se osobama ili grupi osoba otežava ili negira priznavanje, uživanje ili ostvarivanje ljudskih prava ili sloboda te određuje da diskriminacija u svojim oblicima može biti direktna, indirektna, u vidu uzneniravanja, seksualnog uzneniravanja, poticanja na diskriminaciju i nasilja po osnovu spola. Dakle, ovim zakonom je procesuiranje govor-a mržnje formalno normirano, no njegova primjena je još uvijek ograničena uslijed izostanka procesnih rješenja.

²⁰⁹ Navedena presuda nije dostupna autorima te je prikaz naveden sukladno informacijama objavljenim na web stranici Sarajevskog otvorenog centra. Vidjeti na: <https://soc.ba/prva-presuda-za-diskriminaciju-nad-lgbt-osobama/>

- Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini

U članu 5. ovog zakona zapriječena je svaka diskriminacija koja je zasnovana na vjeri ili uvjerenju (sukladno definiciji danoj u članu 2.1). Nadalje, Zakon zabranjuje i sljedeća djela:

- napade i uvrede vjerskih službenika
- napade i oštećenja vjerskih objekata ili druge imovine crkava i vjerskih zajednica
- aktivnosti ili djela usmjereni na raspirivanje vjerske mržnje protiv bilo koje crkve ili vjerske zajednice ili njihovih članova
- omalovažavanje ili izrugivanje bilo koje vjere
- izazivanje, podržavanje ili pozivanje vjerske netrpeljivosti i mržnje

Dakle, navedeni zakon sadrži odredbe kojima se zabranjuje govor mržnje, no kako ne propisuje sankcije zaštita se treba ostvarivati krivičnopravnim putem.

7.4. Dokumenti kojima se govor mržnje regulira u medijima

Uz prethodno navedeno, svakako je bitno istaći i dokumente kojima se regulira govor mržnje u medijima:

- Kodeks o audiovizualnim medijskim uslugama i medijskim uslugama radija koji je donijela Regulatorna agencija za komunikacije za oblast elektronskih medija²¹⁰ i
- Kodeks za štampu Bosne i Hercegovine koji je donijelo Vijeće za štampu u Bosni i Hercegovini²¹¹

- Kodeks o audiovizualnim medijskim uslugama i medijskim uslugama radija

Navedenim kodeksom u članu 4. definiran je govor mržnje te zapriječeno njegovo korištenje tokom pružanja audiovizualnih i medijskih usluga, ističući da audiovizualne medijske usluge i medijske usluge radija neće ponižavati, zastrašivati ili poticati na mržnju, nasilje ili diskriminaciju protiv osoba ili grupe temeljem spola, rase, etničke pripadnosti, nacionalnosti, vjere ili uvjerenja, invalidnosti, posebnih potreba, dobi, seksualne orientacije, društvenog porijekla ili temeljem bilo koje druge okolnosti koja ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojoj osobi onemogući ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje na ravnopravnoj osnovi njegovih prava i sloboda.

Nadalje se Kodeksom ističe da audiovizualne medijske usluge i medijske usluge radija neće stvarati jasan i neposredan rizik od poticanja mržnje, nasilja ili diskriminacije protiv osoba ili grupe po prethodno definiranim osnovama, ili koji od strane publike može biti protumačen kao poticanje na mržnju, nasilje, nered i nemire, ili koji bi mogao izazvati ili poticati krivična djela.

- Kodeks za štampu BiH

Kodeks u članovima 4, 5. i 6. definira govor mržnje i huškanje, diskriminaciju i ravnopravnost spolova i poštovanje osobnosti.

Naime, u Kodeksu se ističe da će novinari, urednici i izdavači u svakom trenutku biti svjesni opasnosti koja se javlja kada mediji govorom mržnje potiču na diskriminaciju i netoleranciju. Sukladno navedenome, novinari su dužni učiniti sve kako ne bi huškali i/ili poticali na mržnju i/ili nejednakost temeljem etničke pripadnosti, nacionalnosti, rase, religije, spola, seksualne orientacije, fizičke onesposobljenosti ili mentalnog stanja. Nadalje, kada izvještavaju o događajima koji u sebi sadrže elemente mržnje temeljem etničke pripadnosti, nacionalnosti, rase, religije, spola, seksualne orientacije, fizičke onesposobljenosti ili mentalnog stanja, novinari i urednici posebno moraju voditi računa da i sami ne doprinesu širenju mržnje te ni pod kakvim okolnostima neće poticati na krivična djela ili nasilje.

²¹⁰ Kodeks o audiovizualnim medijskim uslugama i medijskim uslugama radija, Službeni glasnik BiH, br. 31/03, 75/06, 32/10 i 98/12, 78/13.

²¹¹ Kodeks za Štampu Bosne i Hercegovine.

Glede diskriminacije u Kodeksu je istaknuto da novinari moraju izbjegći prejudicirane i uvredljive aluzije na nečiju etničku grupu, nacionalnost, rasu, religiju, spol, seksualnu orientaciju, fizičku onesposobljenost ili mentalno stanje te da iste mogu biti napravljene samo onda kada su u izravnoj vezi sa slučajem o kojem se izvještava i kada je to u javnom interesu.

Nadalje, novinari i urednici u medijskim sadržajima su uvijek dužni da izbjegavaju izravno ili neizravno stavljanje u neravnopravan položaj ili diskriminaciju osoba temeljem njihovog spola, roda, spolnog identiteta, rodnog identiteta, rodnog izražavanja i/ili seksualne orientacije.

Na koncu, a u vezi sa zakonima i dokumentima razmatranim u tačkama 1.2. i 1.3. bitno je istaći da, za razliku od krivičnopravne regulative, odredbe ovih zakona i dokumenata pružaju potpuniju zaštitu s obzirom na znatno proširenje liste zaštićenih karakteristika na koje se govor ili pozivanje može odnositi.

7.5. Prekršajne odredbe kojima se regulira govor mržnje

Pored navedene pravne regulative, osnovni oblik govora mržnje (onaj koji ne doseže nivo izazivanja) reguliran je prekršajnim odredbama kao prekršaji kojima se vrijedaju nacionalna, rasna ili vjerska osjećanja građana i kojima se izaziva nacionalna, rasna, vjerska ili druga mržnja ili netrpeljivost.

Na samom početku važno je naglasiti da je i kod dijela prekršajnih odredbi, kao i kod većeg dijela krivičnopravnih, lista zaštićenih karakteristika postavljena izuzetno usko (pretežito kao nacionalna, rasna ili vjerska), dok su zaštićene karakteristike poput invaliditeta, seksualne orientacije i rodnog identiteta u određenim zakonima izostale, čime je znatno sužena mogućnost reagiranja. Tako je npr. u pojedinim odredbama zakona o javnom redu i miru zaštićene karakteristike koje nisu taksativno navedene u odredbi moguće sankcionirati podvođenjem načina počinjenja pod npr. „drugo bezobzirno ponašanje“ i slično, no sve odredbe bi svakako trebale biti dopunjene cjelovitijom listom zaštićenih karakteristika.

PRIMJER:

Rješenjem koje je donio Osnovni sud u Prijedoru broj 077 0 Pr 077268 16 Pr od 7. 9. 2016. godine počinitelj je oglašen odgovornim za prekršaj iz člana 8. ZJRM RS zbog toga što je u gradskoj ulici, sa balkona zanatskog centra, za osobom koja se kretala ulicom uzvikivao „Alo, pederu, alo glavonjo“ i „Sve pedere treba pobiti! Alo pederu, alo pederčino glavata! Šta se okrećeš pederčino?“ Iako se Sud u obrazloženju svog rješenja nije izjasnio izričito o tome, evidentno je da se radnje počinitelja za koje je oglašen odgovornim ovim rješenjem mogu podvesti isključivo pod „drugo bezobzirno ponašanje“ kao radnja počinjenja prekršaja iz člana 8. ZJRM RS.²¹²

Prekršajne odredbe je moguće grupirati u tri grupe:

- Prekršajne odredbe zakona o javnom redu i miru
- Prekršajne odredbe zakona o javnom okupljanju
- Prekršajne odredbe zakona o sportskim priredbama

Tako je prekršajnim odredbama zakona o javnom redu i miru svih kantona, RS-a i BDBiH zaprijećeno javno vrijedanje ili omalovažavanje građana temeljem zaštićenih karakteristika, za što je propisana novčana kazna. Za postojanje djela neophodno je da je radnja počinjenja izvršena u javnosti te da je njome narušen javni red i mir.

²¹² Filipović, LJ. (2019) Krivična djela iz mržnje i krivična djela izazivanja mržnje: Komentar relevantnih krivično-procesnih odredaba i odredaba odabranog prekršajnog zakonodavstva. Sarajevo: Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 130. i 131.

PRIMJER ODREDBI:²¹³

ZPPJRM KS – Član 8.

- (5) Novčanom kaznom od 500,00 do 1.500,00 KM će se kazniti za prekršaj:
- (j) ko na javnom mjestu vrijeđa vjerska, nacionalna i rasna osjećanja građana...

ZJRM RS – Član 8.

- Ko grubim vrijedjanjem drugog lica na političkoj, vjerskoj ili nacionalnoj osnovi ili drugim bezobzirnim ponašanjem izazove osjećanje fizičke ugroženosti ili uznemirenosti građana, bit će kažnjen novčanom kaznom od 200 KM do 800 KM.

ZJRM DBBiH – Član 9.

- Ko na javnom mjestu govorom, pisanjem, isticanjem obavještenja ili oglasa ili na drugi način vrijeđa ili omalovažava patriotska, nacionalna, vjerska, moralna ili osjećanja rasne pripadnosti građana, bit će kažnjen novčanom kaznom u iznosu od 800 do 1.500 KM.

PRIMJER:

Presudom Okružnog suda u Bijeljini broj 80 0 K 001888 15 Kž 2 od 24. 6. 2015. godine, uvažavanjem žalbe optuženog, preinačena je prvostupanska presuda Osnovnog suda u Bijeljini broj 80 0 K 001888 13 K 2 od 10. 3. 2015. godine kojom je počinitelj temeljem člana 298. tačka a) ZKPRS, oslobođen od optužbe da je počinio krivično djelo Izazivanje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti iz člana 390. stava 1. KZRS, koji je važio u vrijeme počinjenja djela. Iz te presude proizlazi da je, prema činjeničnom opisu djela u optužnici, počinitelj, nakon incidenta u saobraćaju na putu Tuzla-Lopare, oštećenima uputio psovku „jebem vam majku balijsku“. Obrazlažući svoju presudu, Okružni sud u Bijeljini je naveo: „... ovaj sud smatra da se svaka, usmena ili pisana, psovka na nacionalnoj ili vjerskoj osnovi ne može automatski kvalifikovati kao krivično djelo, pa i u konkretnom slučaju, uzimajući u obzir prirodu i težinu radnje i sve okolnosti slučaja, postupak optuženog ne ispunjava zahtjeve za postojanje ovog krivičnog djela, jer inkrimisana radnja u suštini predstavlja vrijedanje oštećenih na vjerskoj osnovi. Naime, izraz ‘balija’ potiče iz vremena turske vladavine i označava pogrdan naziv za muslimane, kao što iz tog vremena potiče i izraz ‘vlah’ kao pogrdan naziv za hrišćane. Stoga, psovanje balijske majke predstavlja pogrdno izražavanje o vjerskoj pripadnosti lica kojima je psovka upućena i po svom značaju ima karakter uvrede tih lica na vjerskoj osnovi. Imajući to u vidu, i uzimajući u obzir da je optuženi psovku uputio nakon saobraćajnog incidenta na putu, te da psovku nisu pratile prijetnje, nasilje ili ekstremno izražena mržnja ili pozivanje na nasilje prema pripadnicima bošnjačke nacionalnosti, to ovaj sud ocjenjuje da se upućene riječi psovke ne mogu podvesti pod zakonska obilježja i pravi smisao krivičnog djela izazivanja nacionalne, rasne ili vjerske mržnje i netrpeljivosti. Svakako da postupak optuženog nije dozvoljen, jer je na vjerskoj osnovi grubo vrijeđao oštećene, tako da je njegova radnja predstavljala prekršaj propisan u članu 8. Zakona o javnom redu i miru...“²¹⁴

213 U primjeru su prezentirane odredbe sljedećih zakona:

· Zakon o prekršajima protiv javnog reda i mira Kantona Sarajevo, Službene novine KS, br. 18/07 i 7/08.
· Zakon o javnom redu i miru RS, Službeni glasnik RS, br. 11/15.
· Zakon o javnom redu i miru BDBiH, Službeni glasnik BDBiH, br. 32/09 i 14/10.

214 Primjer je u cijelosti preuzet iz Filipović, L.J. (2019) Krivična djela iz mržnje i krivična djela izazivanja mržnje: Komentar relevantnih krivično-procesnih odredaba i odredaba odabranog prekršajnog zakonodavstva. Sarajevo: Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 130.

Prekršajnim odredbama zakona o javnom okupljanju svih kantona, RS-a i BDBiH je, uz određene razlike, fizičkim osobama koje se nalaze na javnom okupljanju i redarima zabranjeno nošenje, između ostalog, uniformi, dijelova uniformi, odjeće ili drugih obilježja kojima se poziva ili potiče na oružane sukobe ili upotrebu nasilja, nacionalnu, rasnu, vjersku ili drugu mržnju.

Tako se navedene zabrane u Zakonu KS i RS-a odnose i na fizičke osobe koje se nalaze na javnom okupljanju i na redare, dok Zakon BDBiH navedene zabrane nameće samo redarima. Kao počinitelji ovih djela mogu se javiti samo sudionici javnog skupa. Bitno je napomenuti da je sukladno odredbama iz zakona o javnom okupljanju KS i RS moguće kazniti i one sudionike koji na navedeni način izazivaju i „drugu mržnju“. S obzirom na to da se javni skupovi mogu održati radi zaštite, širenja i izražavanja različitih interesa i vrijednosti poput političkih, socijalnih i drugih, oblici „druge mržnje“ mogu biti različiti.

PRIMJER ODREDBI:²¹⁵

Zakon o javnom okupljanju KS – Član 37. Novčane kazne za redare

- Novčanom kaznom od 200 KM do 600 KM će se kazniti za prekršaj redar na javnom skupu ako:
- d) nosi oružje ili predmete pogodne za nanošenje povreda, uniformu, dijelove uniforme, odjeće ili drugih obilježja kojima se poziva ili potiče na oružane sukobe ili upotrebu nasilja, nacionalnu, rasnu, vjersku ili drugu mržnju (član 21. stav (7)).

Zakon o javnom okupljanju KS - Član 38. Novčane kazne za fizičke osobe

- Novčanom kaznom od 100 KM do 300 KM će se kazniti za prekršaj fizička osoba ako:
- b) kao učesnik javnog skupa nosi uniformu, dijelove uniforme, odjeće ili drugih obilježja kojima se poziva ili potiče na oružane sukobe ili upotrebu nasilja, nacionalnu, rasnu, vjersku ili drugu mržnju (član 19. stav (9)).

Zakon o javnom okupljanju RS – Član 34.

- Novčanom kaznom od 150 KM do 450 KM kazniće se redar na javnom skupu, ako:
- g) nosi oružje ili predmete pogodne za nanošenje povreda, uniformu, dijelove uniforme, odjeću ili obilježja iz člana 17. stav 2. ovog zakona (član 20. stav 2).

Zakona o javnom okupljanju RS – Član 35.

- Novčanom kaznom od 100 KM do 300 KM kazniće se za prekršaj fizičko lice, ako:
- b) kao učesnik javnog skupa nosi uniformu, dijelove uniforme, odjeću ili druga obilježja kojima se poziva ili potiče na oružane sukobe ili upotrebu nasilja, nacionalnu, rasnu, vjersku ili drugu mržnju ili netrpeljivost (član 17. stav 2).

Zakon o javnom okupljanju BDBiH – Član 34 Kazne za prekršaje redara

- Novčanom kaznom od 150 KM do 1.500 KM kaznit će se redar na javnom okupljanju, ako:
- d) nosi oružje ili predmete pogodne za nanošenje povreda, bilo kakvu uniformu ili dijelove uniforme (član 22. stav 2).

²¹⁵ U primjeru su prezentirane odredbe sljedećih zakona:

· Zakon o javnom okupljanju KS, Službene novine KS, br. 32/09 i 11/11.
 · Zakon o javnom okupljanju RS, Službeni glasnik RS, br. 118/08.
 · Zakon o javnom okupljanju BDBiH, Službeni glasnik BDBiH, br. 28/12.

Zakoni o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama na različit način reguliraju navedenu oblast.

Tako npr. Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama KS²¹⁶ određuje da se nasiljem na sportskim priredbama, u smislu tog zakona, smatra, između ostalog, isticanje obilježja, transparenta te izvikivanje slogana kojima se podstiče rasna, vjerska, nacionalna ili druga netrpeljivost i mržnja, odnosno čiji je sadržaj uvredljiv i nepristojan, a što može da dovede do fizičkih sukoba navijača ili drugih učesnika, te ugrozi život ili integritet lica, odnosno oštećenje ili uništenje imovine.

Slično rješenje vidljivo je i u odredbama člana 23. stava 1. tačke c) Zakona o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama Tuzlanskog kantona,²¹⁷ gdje je propisano da će se kazniti fizička osoba koja ističe obilježja, transparente, te uzvikuje slogane kojima se potiče rasna, vjerska, nacionalna ili druga netrpeljivost i mržnja, odnosno čiji je sadržaj uvredljiv i nepristojan, a što može dovesti do fizičkih sukoba navijača ili drugih sudionika te ugroziti život ili integritet osoba, odnosno oštećenje ili uništenje imovine, te paljenje navijačkih obilježja.

U objema navedenim odredbama jasno je da je za postojanje ovog prekršaja potrebno ispuniti i dodatni uvjet u vidu pogodnosti radnje počinjenja da se njome izazovu fizički sukobi navijača i drugih učesnika te ugrozi život i integritet osoba. Ovakav uvjet se ne zahtjeva krivičnim djelom izazivanja narodnosne, rasne i vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti iz člana 163. KZFBiH. Ovakvo rješenje je, kako to Filipović (2019)²¹⁸ ističe, u suprotnosti s osnovnim teorijskim i praktičnim postavkama o odnosu krivičnih djela i prekršaja kao kažnjivih djela prema kojima krivična djela predstavljaju teže povrede zaštićenih dobara u odnosu na prekršaje.

Zakon o sprečavanju nasilja na sportskim priredbama RS²¹⁹ kao prekršaj propisuje izazivanje mržnje ili netrpeljivosti te isticanje transparenta, zastava ili drugih obilježja koja iskazuju ili potiču mržnju ili nasilje.

U BDBiH nije donesen poseban zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama te se na to imaju primjeniti krivičnopravne odredbe²²⁰ ili prekršajne odredbe iz sfere javnog okupljanja.

PRIMJER:²²¹

Na prvenstvenoj nogometnoj utakmici 2010. godine protiv Sarajeva navijači Širokog Brijega razvili su naci-stičku zastavu s kukastim križem.

Vijest su prenijeli mnogi online medijski portali, što je izazvalo još veći val govora mržnje u sekciji komentara. Tako je samo na web-portalu klix.ba na navedenu objavu prijavljeno 1.431.088 komentara, uklonjeno je 2.367.118 komentara, a banovana su 32.033 korisnika.

 Stop govoru mržnje!			LIVE
Prijavljeno 1.431.088	Uklonjeno 2.367.118	Banovano 32.033	
komentara	komentara	korisnika	

²¹⁶ Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama KS, Službene novine KS, br. 7/07.

²¹⁷ Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama TK, Službene novine Tuzlanskog kantona, br. 13/16.

²¹⁸ Filipović, LJ. (2019) Krivična djela iz mržnje i krivična djela izazivanja mržnje: Komentar relevantnih krivično-procesnih odredaba i odredaba odabranog prekršajnog zakonodavstva. Sarajevo: Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, str. 136.

²¹⁹ Zakon o sprečavanju nasilja na sportskim priredbama RS, Službeni glasnik RS, br. 106/15.

²²⁰ KZBDBiH članom 77a propisuje krivično djelo zabrane prisustvovanja određenim sportskim priredbama.

²²¹ Slika je preuzeta s web portala klix.ba: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/vatikan-i-svastika-nikako-zajedno/101108056>

Sukladno saznanjima autorskog tima niko nije procesuiran niti kažnjen za navedeno djelo. Mogućnosti reagiranja na navedeno djelo su višestruke. Tako npr. odredbom člana 4. Zakona o sprječavanju nereda na športskim natjecanjima u županiji Zapadno-hercegovačkoj iz 2004. godine je zapriječeno „unošenje i isticanje transparenta, ili drugih stvari s tekstom, slikom, znakom ili drugim obilježjem koje potiče mržnju ili nasilje“, za što je zapriječena novčana kazna u iznosu od 100,00 do 1.000,00 KM (čl. 38. st. 3). Nadalje, Zakonom o javnom redu i miru iste županije definirano je „drsko ponašanje“ kao radnje kojima se na drzak način vrjeđaju shvaćanja i običaji određene sredine i remete ustaljeni međuljudski odnosi, za što je također zapriječena novčana kazna. Navedeni primjeri su samo neki od mogućih pravaca djelovanja u svrhu reagiranja na navedeno djelo.

7.6. Zaključno o nacionalnom pravnom okviru

Navedeni nacionalni pravni okvir je iznimno kompleksan te iako ga prate odnosni institucionalni mehanizmi njegova granica hiperregulacija ipak ima temeljne nedostatke.

Krenuvši od same kriminalizacije govora mržnje, evidentno je da govor mržnje u svom osnovnom obliku ne predstavlja krivično djelo, već je normiran/zapriječen nizom prekršajnih zakona. Krivičnopravno je regulirana samo pogoršana forma govora mržnje tzv. pozivanje na mržnju. Ista je u formi pozivanja na nacionalnu, rasnu, vjersku mržnju, razdor i netrpeljivost normirana u krivičnim zakonima BiH, FBiH i BDBiH onemogućavajući sveobuhvatnu krivičnopravnu zaštitu kategorija koje ne spadaju u navedenu listu zaštićenih karakteristika (nacionalnost, rasa i vjeroispovijest), poput invaliditeta, seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Navedeni problem je u RS otklonjen noveliranjem u ovoj oblasti koji je izvršeno 2017. godine, a kojim je navedeno djelo brisano i uvedeno djelo javnog izazivanje i poticanja nasilja i mržnje s proširenom listom zaštićenih karakteristika. Mišljenje autorskog tima je da je u ovom pravcu neophodno hitno noveliranje i krivičnih zakona FBiH i BDBiH, dok bi bilo svrshishodno navedenu odredbu o izazivanju nacionalne, rasne, vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti zadržati isključivo u Krivičnom zakonu BiH.

Međutim, navedeno rješenje i dalje neće otkloniti u praksi prepoznati problem razlikovanja krivičnog djela počinjenog iz predrasude kao motiva od pozivanja na mržnju. Stoga se edukacija pravnih stručnjaka i praktičara i njihovo upoznavanje s dostupnim alatima za rješavanje ovog problema nameće kao imperativ.

Glede prekršajne legislative bitno je istaći da se neke njene odredbe „preklapaju“ s odredbama krivičnih zakona, što može dovesti do problema u praksi, te da u istima nije pružena sveobuhvatna zaštita svim ranjivim kategorijama s obzirom na to da su u pojedinim odredbama liste zaštićenih karakteristika postavljene iznimno usko.

U konačnici, u vezi s drugim zakonima kojima se regulira govor mržnje i dokumenata kojima se govor mržnje regulira u medijima također dolazi do „preklapanja“ s odredbama krivičnih zakona, što može dovesti do poteškoća u njihovoj primjeni u praksi.

7.7. Institucionalni okvir

Prethodno elaborirani pravni okvir koji omogućava suzbijanje i zaštitu od govora mržnje praćen je odgovarajućim institucionalnim mehanizmima koji omogućavaju njegovu implementaciju. Institucionalni okvir čine sljedeće institucije:

- Policijska i sudska zaštita od govora mržnje
- Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH
- Agencija za ravnopravnost spolova BiH, Gender centar RS i Gender centar FBiH
- Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH
- Centralna izborna komisija BiH (CIK)
- Regulatorna agencija za komunikacije za oblast elektronskih medija (RAK)
- Vijeće za štampu u BiH

7.7.1. Policijska i sudska zaštita od govora mržnje

U restriktivnom djelovanju na različite pojavne oblike govora mržnje veliku ulogu imaju policija, tužiteljstva i sudovi. Naime, reguliranje osnovnog oblika govora mržnje kao prekršaja te njegove pogoršane forme – izazivanja mržnje kao krivičnog djela, pozicioniralo je ove organe kao krucijalne u identificiranju, otkrivanju, rasvjetljavanju i procesuiranju slučajeva govora mržnje. Kako je ova publikacija namijenjena prvenstveno tužiteljima, uloga policije, tužiteljstava i sudova je apostrofirana u svakom dijelu teksta, te stoga neće biti predmetom izdvojene elaboracije.

7.7.2. Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH (IO)

Sukladno odredbama Zakona o ombudsmenu za ljudska prava BiH,²²² IO²²³ je nadležan za ljudska prava, i to na način da postupa po službenoj dužnosti ili po podnesenim žalbama u slučajevima slabog funkcioniranja ili povrede ljudskih prava i sloboda počinjenog od bilo kojeg organa vlasti.

Navedene ovlasti IO-a su Zakonom o zabrani diskriminacije u BiH dodatno proširene u slučajevima kada se radi o diskriminaciji kao obliku kršenja ljudskih prava, pa samim tim i o govoru mržnje. Naime, tada pravi IO može djelovati prema svim subjektima, i pravnim i fizičkim osobama, za razliku od drugih povreda prava kada je nadležnost postupanja definirana samo u odnosu na organe javne vlasti.

Uloga IO-a glede govora mržnje je dvostruka:

- Proaktivna:
 - inicira različite aktivnosti koje doprinose jačanju svijesti o štetnosti govora mržnje i važnosti njegovog pravovremenog sprečavanja te podizanju nivoa znanja o govoru mržnje
 - prikuplja i analizira statističke podatke o slučajevima diskriminacije
 - provodi istraživanja u oblasti diskriminacije
 - daje mišljenja i preporuke s ciljem sprečavanja i suzbijanja diskriminacije te predlaže odgovarajuća zakonska i druga rješenja nadležnim institucijama u BiH
 - prati zakonodavstvo i daje savjete zakonodavnim i izvršnim organima
 - podnosi godišnji, a prema potrebi i vanredne izvještaje o pojavama diskriminacije
 - informira javnost o pojavama diskriminacije
 - radi na promociji Zakona o zabrani diskriminacije, informira javnost, podiže svijest i provodi kampanje
 - unapređuje politike i prakse koje imaju za cilj da osiguraju jednako postupanje
- Reaktivna:
 - zaprima pojedinačne i grupne žalbe u vezi s govorom mržnje
 - daje fizičkim i pravnim osobama koje su podnijele žalbu potrebna obavještenja o njihovim pravima i obvezama te mogućnostima sudske i druge zaštite
 - donosi odluke o prihvatljivosti žalbe i provođenju istrage sukladno Pravilima postupka Institucije ombudsmena za ljudska prava BiH
 - donosi preporuke u slučaju utvrđivanja postojanja govora mržnje
 - predlaže pokretanja postupka medijacije sukladno odredbama Zakona o medijaciji
 - pokreće i sudjelovanje u postupku za zaštitu od diskriminacije i govora mržnje za prekršaje propisane Zakonom o zabrani diskriminacije

U svrhu efikasnog djelovanja u navedenoj sferi IO je uspostavio Odjel za eliminaciju svih oblika diskriminacije kao posebnu organizacionu jedinicu koja se bavi pitanjima diskriminacije i govorom mržnje.

²²² Zakon o ombudsmenu za ljudska prava BiH, Službeni glasnik BiH, br. 19/2002, 35/2004, 32/2006, 38/2006 – ispr. i 50/2008 – dr. zakon.

²²³ Vidjeti više na web stranici Institucije ombudsmana za ljudska prava BiH: <https://www.ombudsman.gov.ba/Default.aspx?id=14&lang=HR>

PRIMJER:²²⁴

Ombudsmeni za ljudska prava BiH zaprimili su žalbu E. D. (Ž-SA-06-363/19), čiji navodi su se odnosili na administratore Facebook stranice pod nazivom Policijska akademija BiH (<https://www.facebook.com/policijska.akademija/>), na kojoj su se nalazile fotografije policijskih službenika iz cijele BiH te fotografije malodobnih lica koja su sudjelovala u npr. dñima policije, kao i anketno pitanje „Da li policija treba štititi LGBTI osobe?

Po provedenom istražnom postupku Federalna uprava policije obavijestila je IO da su policijski službenici Uprave nakon dokumentiranja postojanja predmetnih korisničkih računa te dijela istih koji se odnosio na objavljenu anketu dana 8. 4. 2019. godine dostavili Kantonalnom tužiteljstvu BiH informaciju u vezi s pret-hodno navedenim korisničkim računima koji su se odnosili na sumnju počinjenja krivičnih djela iz člana 369. KZFBiH – Lažno predstavljanje i djela iz člana 163. KZFBiH Izazivanje narodnosne, rasne i vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti.²²⁵

7.7.3. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH²²⁶

Ministarstvo nema reaktivnu ulogu u ovoj oblasti niti mogućnost sankcioniranja, no činjenica da je u njegovoj nadležnosti da prati provedbu Zakona o zabrani diskriminacije čini ga značajnim akterom u borbi protiv govora mržnje u BiH. Tako je članom 8. Zakona o zabrani diskriminacije BiH propisano da je Ministarstvo obavezno da:

- prikuplja podatke o pojavama diskriminacije i vodi centralnu bazu podataka,
- na osnovu prikupljenih podataka priređuje izvještaj za Vijeće ministara i Parlamentarnu skupštinu BiH o pojавama diskriminacije i
- predlaže zakonodavne ili druge mjere radi suzbijanja diskriminacije

Pored navedenog, članom 17. Zakona o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u BiH je propisano da Ministarstvo

- ima pravo i obavezu svim državnim, entitetskim, kantonalnim i općinskim vlastima ukazati na slučajeve krše-nja prava na slobodu vjere te zahtijevati poduzimanje zakonom propisanih mjer kojima se sprečavaju takva kršenja²²⁷

7.7.4. Agencija za ravnopravnost spolova BiH, Gender centar RS-a i Gender centar FBiH²²⁸

Nadležnosti Agencije za ravnopravnost spolova BiH, Gender centra FBiH i Gender centra RS utvrđene su odredbama Zakona o ravnopravnosti spolova u BiH.

Temeljem Zakona Agencija za ravnopravnost spolova BiH, Gender centar FBiH i Gender centar RS-a zaduženi su za:

- zaprimanje i obrađivanje molbi, žalbi i predstavki osoba ili grupe osoba u kojima se ukazuje na povrede ne-kog prava iz ovog zakona

²²⁴ Institucija ombudsmana za ljudska prava BiH (2021) Specijalni izvještaj o govoru mržnje u Bosni i Hercegovini. Banja Luka: Institucija ombudsmana za ljudska prava BiH.

²²⁵ Ovdje je bitno napomenuti da s obzirom na to da je riječ o seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu kao zaštićenim karakteristikama podvođenje navede-ne radnje pod ovo djelo, sukladno zakonodavstvu u FBiH, ne bi bilo moguće.

²²⁶ Vidjeti više na web stranici Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH: <http://www.mhrr.gov.ba/ministarstvo/default.aspx?id=146&langTag=bs-BA>

²²⁷ Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini, Službeni glasnik BiH, br. 5/04.

²²⁸ Vidjeti više na web stranici Agencije za ravnopravnost spolova BiH: <https://arsbih.gov.ba/o-agenciji/>

- praćenje usuglašenosti zakona i drugih akata, politika, strategija, planova i programa s domaćim i međunarodnim standardima za ravnopravnost spolova u BiH
- praćenje primjene Zakona o ravnopravnosti spolova u BiH na nivou entiteta.

7.7.5. Centralna izborna komisija BiH (CIK)²²⁹

Kao što je to u dijelu Nacionalni pravni okvir već istaknuto, govor mržnje u predizbornoj kampanji²³⁰ zapriječen je odredbama krivičnih zakona, ali i odredbama izbornog zakonodavstva, za što je direktno nadležan CIK. Naime, CIK ima mandat da prati izborne kampanje u BiH te da sankcionira kandidate koji se koriste govorom mržnje, ali samo ako do takvih incidenata dođe u roku od 30 dana prije datuma održavanja izbora. Na ovaj način se ostvaruje regulatorni nadzor nad djelovanjem političkih stranaka, ali u vrlo ograničenom trajanju. Imajući u vidu bh. zbilju, u kojoj izborne kampanje traju cijelu godinu u latentnoj formi, vremensko ograničenje od 30 dana prije datuma održavanja izbora svodi zaštitu i mogućnost reagiranja na veoma kratak period. U prilog navedenome govor i stav iznesen u Izveštaju ECRI-ja o BiH u kojem se ističe da navedeni vremenski okvir treba proširiti na cijeli tok trajanja izbornih kampanja.²³¹

U postupovnom smislu saznanja o kršenju pravila ponašanja u predizbornu vrijeme CIK može dobiti na temelju prigovora kandidata i na temelju bilo kojih drugih saznanja, a za utvrđena kršenja može izreći:

- novčane kazne
- kazne uklanjanja s kandidatske liste

PRIMJER:²³²

Utvrđeno je da je politički subjekt Stranka demokratske akcije odgovoran što je Gutić Bego, kandidat ovog političkog subjekta za Skupštinu Tuzlanskog kantona Federacije BiH dana 19. 9. 2018. godine na predizbornom skupu održanom u mjestu Banovići, mjesna zajednica Banovići selo, koristio jezik koji bi nekoga mogao navesti ili podstići na nasilje ili širenje mržnje, čime je prekršio pravila ponašanja u izbornoj kampanji iz člana 7.3 stav (1) tačka 7) Izbornog zakona BiH. Zbog toga mu se, na osnovu odredbe člana 6.7 tačke 1. i primjenom člana 19.9 stav (1) tačka j) Izbornog zakona BiH, izriče – novčana kazna u iznosu od 1.000,00 KM.

229 Vidjeti više na web stranici Centralne izborne komisije BiH: <https://www.izbori.ba/?Lang=3>

230 Ovdje je bitno ukazati na polemiku u svezi razlikovanja između izražavanja koje predstavlja govor mržnje i izražavanja koje bi se moglo smatrati političkim govorom, uvredom ili klevetom. Za više o ovome vidjeti: Dragičević, F. (2019). Govor mržnje, izbomi proces i pravo na slobodu izražavanja. Fondacija Centar za javno pravo: Sveske za javno pravo, str. 27-39. Dostupno na: http://www.fcjp.ba/analize/Sveske_za_javno_pravo_broj-37.pdf

231 Izveštaj ECRI-ja o BiH (peti ciklus monitoringa) usvojen 6. 12. 2016, objavljen 28. 2. 2017, str. 14. Dostupno na <https://rm.coe.int/third-report-on-bosnia-and-herzegovinabosnian-translation-/16808b5601>

232 Preuzeto sa: <https://www.izbori.ba/?Lang=3&CategoryID=64&Id=2584>

7.7.6. Regulatorna agencija za komunikacije za oblast elektronskih medija (RAK)²³³

Regulatorna agencija za komunikacije (RAK) samoregulatorno je tijelo za štampane i *online* medije koje djeluje na državnom nivou, a čiji mandat je definiran Zakonom o komunikacijama BiH.²³⁴ RAK ima izvršna ovlaštenja, odnosno mogućnost izricanja sankcija čiji je cilj osiguranje poštivanja kodeksa rada i pravila.

Sankcije koje RAK može izreći, a koje su predviđene Zakonom o komunikacijama, su:

- usmena ili pismena upozorenja
- novčane kazne
- nalog za obustavu emitiranja i
- oduzimanje dozvole

Način izricanja kazni reguliran je podzakonskim aktom pod nazivom Pregled povreda i odgovarajućih kazni koje izriče Regulatorna agencija za komunikacije.²³⁵ Ovim aktom se pored načina izricanja kazni utvrđuju povrede Zakona o komunikacijama, kodeksa, pravila, odluka i drugih akata.

Za rad RAK je svakako bitno spomenuti i njegovu nadležnost u vezi sa izborima koja je utvrđena odredbama Poglavlja 16. Izbornog zakona BiH koje je posvećeno medijima u izbornoj kampanji.²³⁶ Odredbama ovog poglavlja propisana je nadležnost organa za reguliranje rada elektronskih medija u vezi s provođenjem zakona i propisa o medijima te u slučajevima povrede odredbi o medijima u vezi sa izborima koje su utvrđene ovim zakonom i drugim zakonima koji reguliraju rad medija. Nadalje, Pravilnikom o izmjeni Pravilnika o medijskom predstavljanju političkih subjekata u periodu od dana raspisivanja izbora do dana održavanja izbora²³⁷ propisano je da će RAK primjenjivati svoj Pravilnik o postupku rješavanja kršenja uslova, dozvola i propisa Regulatorne agencije za komunikacije u svim slučajevima nepridržavanja odredbi Poglavlja 16 Izbornog zakona BiH i odredbi ovog pravilnika od strane elektronskih medija.²³⁸

PRIMJER:²³⁹

HTV Oscar C u 2018. godini je reemitirao i reprizirao emisiju „Bujica“ zagrebačke televizije Z1 u kojoj je tema bila migrantska kriza u Republici Hrvatskoj koju je voditelj opisao kao „migrantsku najezdu na Hrvatsku“. U emisiji su migranti okarakterizirani kao „divljaci koji siluju“, „uzgajaju mak i rade opijum i heroin, tako da nije da oni nemaju vještina“ itd.

RAK je svojom odlucu kojom sankcionira HTV Oscar C istakao da su „izjave kojima se klasificira i profilira migrantska populacija na način da se direktno povezuje rasna osnova sa mogućim prekršajima ili krivičnim djelima zasnovane na osobnim mišljenjima, preciznije predrasudama, predstavljajući eklatantan primjer diskriminacije na rasnoj osnovi, što je u suprotnosti s odredbama člana 3. stava 3. Kodeksa“.

U navedenom slučaju, izneseni diskriminatori stavovi su, zbog činjenice da potiču i opravdavaju rasnu mržnju, pa čak i nasilje, nesporno doveli i do govora mržnje usmjerenog protiv migrantske populacije, što je obuhvaćeno članom 4. Kodeksa.

233 Vidjeti više na web stranici Regulatorne agencije za komunikacije BiH: <https://www.rak.ba/bs-Latn-BA/>

234 Zakon o komunikacijama BiH, Službeni glasnik BiH, br. 31/03.

235 Pregled povreda i odgovarajućih kazni koje izriče Regulatorna agencija za komunikacije, Službeni glasnik BiH, br. 8/17.

236 Izborni zakon BiH, Službeni glasnik BiH, br. 23/01, 7/02, 9/02, 20/02, 25/02, 4/04, 20/04, 25/05, 52/05, 65/05, 77/05, 11/06, 24/06, 32/07, 33/08, 37/08, 32/10, 18/13, 7/14 i 31/16.

237 Pravilnik o medijskom predstavljanju političkih subjekata u periodu od dana raspisivanja izbora do dana održavanja izbora, Službeni glasnik BiH, br. 65/08.

238 Pravilnik o postupku rješavanja kršenja uslova dozvola i propisa Regulatorne agencije za komunikacije, Službeni glasnik BiH, br. 32/02.

239 Rješenje Regulatorne agencije za komunikaciju br. 03-29-5-1000/18 od 2. 7. 2019. Dostupno na: <https://docs.rak.ba/documents/22fc-c9a1-699e-441c-8ae3-2f038970024a.pdf>

Nadalje, u svojoj odluci RAK ističe da je, budući da se u navedenom slučaju radi o sadržaju kojim je direktno manifestirana diskriminacija i govor mržnje, bitno napomenuti da je cilj odluke Agencije u ovom slučaju uspostavljanje balansa između različitih prava, prvotno prava na slobodu izražavanja i prava na slobodu od diskriminacije, što se nameće kao imperativ u demokratskom društvu.

Postupajući sukladno RAK je konstatirao da HTV Oscar C, kao odgovorni nositelj dozvole Agencije, nije reagirao tokom emitiranja emisije, te nakon emitiranja nije objavio bilo kakvu reakciju kojom bi se javno ogradio od navedenog sadržaja, već je nasuprot tome predmetni program u istom terminu reprizirao.

U ovom slučaju RAK je ustanovio kršenje člana 3. st. (1), (3), (4) i (6) Osnovni principi i člana 4. st. (1) i (2) Govor mržnje Kodeksa, zbog čega je stanici izrečena novčana kazna u iznosu od 6.000 KM.

7.7.7. Vijeće za štampu u BiH²⁴⁰

Vijeće za štampu u Bosni i Hercegovini je samoregulirajuće tijelo nadležno za štampane i online medije koje posreduje kao medijator između nezadovoljnih čitatelja i štampanih i online medija, nadgleda primjenu Kodeksa za štampu i online medije BiH, unapređuje profesionalne standarde u štampi i online medijima u BiH, štiti javnost od neprofesionalnog i manipulatorskog novinarskog izyještavanja, štiti medije od političkih, ekonomskih i svih drugih pritisaka koji ugrožavaju slobodu informiranja i slobodu medija. Ono vrši zaštitu ljudskih prava građana kroz ulaganje prigovora na netačne, neprofesionalne ili nepotpuno objavljene sadržaje.

Unutar Vijeća djeluje savjetodavno tijelo – Žalbena komisija, koje broji devet članova koji se biraju iz reda članova Udrženja, civilnog društva, medijske i akademiske zajednice. Ona razmatra žalbe javnosti na pisanje štampe i online medija u Bosni i Hercegovini.

Bitno je naglasiti da, sukladno principima medijske samoregulacije, Vijeće ne može novčano kazniti, suspendirati ili zatvoriti medijske kuće. Potencijalne sporove između javnosti i štampe i online medija Vijeće rješava koristeći se isključivo novinarskim sredstvima, kao što su: pravo na odgovor, objavljivanje ispravke, ispriku i demanti.

PRIMJER:²⁴¹

Mreža za izgradnju mira je reagirala povodom objavljivanja teksta „Podsjećanje na upozorenje iz aprila: Migrante zatvoriti u logore do povratka u njihove zemlje“, objavljenog na portalu antimigrant.ba 1. 8. 2019. godine. U žalbi dostavljenoj Vijeću za štampu se navodi da se u spomenutom tekstu manipulira činjenicama, lažno predstavlja i diskriminira migrante te potiče na netoleranciju, mržnju, huškanje i činjenje konkretnih zločina iz mržnje prema migrantima.

Vijeće za štampu BiH je prihvatio žalbu, a Žalbena komisija je konstatirala kršenje Kodeksa za štampu i online medije BiH u vezi sa članom 2. – Urednička odgovornost, članom 3. – Huškanje, članom 4. – Diskriminacija, i članom 5. – Tačnost i fer izyještavanje.

U obrazloženju svoje odluke Vijeće za štampu BiH ističe da od naslova pa do ukupnog sadržaja teksta članka „Podsjećanje na upozorenje iz aprila: Migrante zatvoriti u logore do povratka u njihove zemlje“ predstavlja govor mržnje. Tako se u obrazloženju ističe da „Pozivanje da se migranti koji se nalaze u BiH zatvaraju u logore koristeći se rijećima ‘ako odmah u logore ne zatvorimo tzv. migrante, probudićemo se pod terorom genocidnog ISIL-a’, kvalificiranje svih migranata kao pripadnika grupe ISIL-a, nazivajući ih, između ostalog, ‘genocidnim ISILOVIMA’, predstavlja govor mržnje“.

240 Vidjeti više na web stranici Vijeća za štampu BiH: <https://www.vzs.ba/>

241 Odluka br. 321-02/19 Vijeća za štampu u Bosni i Hercegovini od 18. 10. 2019. godine, <https://www.vzs.ba/index.php/zalbe-i-prigovori/605-antimigrant-ba/2999-odluka-mreza-za-izgradnju-mira-portal-antimigrant-ba-18-10-2019>

Nadalje, u obrazloženju se ističe da se u članku za migrante koriste sljedeće rečenice: „Da se privremeni logori za ISILOVCE u BiH, tzv. migrante, otvore na što više lokacija, kako bi se razbila masa od nekoliko hiljada na jednom mjestu, i kako bi se lakše kontrolirala ova paravojna i teroristička opasnost, te sprječila mogućnost doturanja oružja genocidnim ISILOVCIMA preko velikosrpskih i velikohrvatskih faktora“ itd.

U konačnici u obrazloženju se ističe da „Ovakva huškačka retorika prema migrantima potпадa podingerenciju nadležnih institucija, Tužilaštva i policije, i povlači krivičnu odgovornost, u skladu sa krivičnim/kaznenim zakonima u BiH.“ Stoga Žalbena komisija Vijeća za štampu u BiH preporučuje uredništvu portala antinmigrant.ba da objavi ovu Odluku.

7.7.8. Zaključno o institucionalnom okviru

Diskutirajući o nacionalnom pravnom okviru kojim je reguliran govor mržnje u BiH istakli smo njegovu kompleksnost i graničnu hiperreguliranost. Ovaj nalaz se direktno preslikava i na institucionalni okvir. Naime, navedeni institucionalni okvir bi teorijski mogao pružiti sveobuhvatnu zaštitu (izuzev problema sa izostavljanjem pojedinih zaštićenih karakteristika) od govora mržnje u svim njegovim pojavnim oblicima i svim sferama života i rada u bh. društvu.

Međutim, problem koji se javlja u praksi odnosi se na pitanje utvrđivanja koje tačno tijelo treba reagirati kada se identificira određeni oblik govora mržnje, gdje počinju i gdje prestaju obaveze reagiranja pojedinih tijela te da li temeljem iste pojave može reagirati, pa posljedično i sankcionirati, više tijela.

Za otklanjanje ovog problema neophodna je izrada hodograma postupanja navedenih institucija, uz pojačanu komunikaciju i razmjenu informacija o svakom konkretnom slučaju.²⁴²

7.8. Preporuke

Da bi se zaista efikasno suprotstavilo govoru mržnje a da bi se, istovremeno, u punoj mjeri sačuvala sloboda izražavanja kao temeljna tekovina demokratskog društva, potrebno je pravilno prepoznavanje govora mržnje u svakom obliku i poduzimanje odnosnih, zakonom propisanih aktivnosti i načina reagiranja. Iz svega prethodno navedenog evidentno je da u BiH postoji, uz sve njegove manjkavosti, dostatan zakonodavni i institucionalni okvir za borbu protiv govora mržnje, no sankcioniranje pojave govora mržnje je i dalje na veoma niskom nivou, te se stoga unapređenje postupanja u ovoj oblasti nameće kao imperativ.

Neke od aktivnosti i mjera koje je potrebno poduzeti u svrhu unapređenja borbe protiv govora mržnje su sljedeće:

- Postojeća zakonska rješenja glede pogoršane forme govora mržnje tzv. poticanja/agitiranja na mržnju nisu unificirana i kao takva ne pružaju sveobuhvatnu zaštitu svim grupama koje dijele zaštićene karakteristike te načelno utječe na pravnu sigurnost građana. Naime, postojeće odredbe izazivanja mržnje u krivičnim zakonima BDBiH i FBiH (kao i na državnom nivou) ne pružaju zaštitu temeljem seksualne orientacije, rodnog identiteta, invaliditeta i drugih zaštićenih karakteristika, čime se zaštita znatno sužava. Navedeno je u KZRS otklonjeno noveliranjem iz 2017. godine, te bi isto trebalo biti učinjeno i u krivičnim zakonima BDBiH i FBiH. Pozicioniranjem ovog djela u glavu krivičnog zakona protiv javnog reda i mira je opći zaštitni objekt postavljen u objektivnu i praktično primjenjivu formu koja je omogućila uvođenje proširene liste zaštićenih karakteristika te samim time i sveobuhvatniju zaštitu. Tako bi u konačnici djelo Izazivanje narodnosne, rasne i vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti ostalo u KZBiH, dok bi entitetski krivični zakoni i KZBDBiH pružali sveobuhvatniju zaštitu sa izmijenjenim općim zaštitnim objektom.
- Nadalje, i s navedenim izmjenama (a i u postojećim propisima) ova krivična djela se, kao što je ranije istaknuto, nerijetko mijesaju s krivičnim djelima počinjenim iz predrasude kao motiva, te je stoga neophodno upoznavanje

²⁴² Navedeni problem je vidljiv u slučaju kažnjavanja koalicije DF/GS i kandidatkinje za načelnicu Novog Sarajeva Adnu Pandžić od strane CIK-a, gdje je odluka o kazni poništena jer se govor desio izvan roka od 30 dana (rok koji je dopustiv za djelovanje CIK-a), a nakon poništenja odluke nije pokrenut niti jedan od drugih dostupnih mehanizama za reagiranje i eventualno sankcioniranje.

tužiteljstava s testom koji pružaju Rabatske smjernice i Article 19. Adekvatna primjena ovih smjernica dovela bi do znatnog unapređenja u sudskoj praksi, te bi se direktno odrazila i na samo sankcioniranje počinjenih djela.

- Unapređenje legislative treba obuhvatiti i raniye diskutirane prekršajne zakone koji tretiraju ovu oblast. Kao što je to slučaj i s krivičnim djelima izazivanja, i prekršajne odredbe imaju znatno suženu listu zaštićenih karakteristika, što uz prethodno utvrđene manjkavosti prisutne u reguliranju djela izazivanja određenim grupama u cijelosti uskraćuje zaštitu od govora mržnje. Navedene odredbe je potrebno dopuniti proširenim listama zaštićenih karakteristika te harmonizirati. S obzirom na administrativni ustroj BiH koji slijede prekršajni propisi, njihova neusklađenost u velikoj mjeri stvara pravnu nesigurnost i različito tretiranje građana u različitim dijelovima BiH.
- Imajući na umu da govor mržnje nije reguliran samo krivičnim i prekršajnim odredbama, već i nizom drugih propisa s odnosnim institucionalnim mehanizmima za njihovu provedbu, neophodno je kreiranje hodograma postupanja te jačanje horizontalne i vertikalne protočnosti informacija o postupanjima u vezi s konkretnim djelima.
- Senzibilizacija i edukacija nositelja pravosudnih funkcija još je jedan bitan korak u unapređenju borbe protiv ovog iznimno opasnog društvenog fenomena. Naime, iznimno je bitno osvijestiti značaj i negativne posljedice govora mržnje kako za individuu, grupu kojoj ona pripada, ali i za cjelokupno društvo. Nositelji pravosudnih funkcija moraju biti svjesni zapaljive naravi govora mržnje, pa čak i u njegovim naizgled banalnim oblicima, te velike vjerojatnoće da će isti izazvati druge negativne fenomene, počevši od diskriminacije i krivičnih djela počinjenih iz mržnje pa sve do moguće eskalacije u nasilje širih razmjera.
- Nadalje, bitan korak u unapređenju i ove oblasti (kao i kod krivičnih djela počinjenih iz predrasude kao motiva) jeste i unapređenje komunikacije tužiteljstva (i policije) sa zajednicom s obzirom na specifičnu prirodu ovih djela. Naime, informacije o sankcioniranju govora mržnje od strane različitih aktera često nisu prezentirane javnosti, čime se stvara negativna društvena klima i potkopava povjerenje zajednice u institucije u čijoj nadležnosti je borba protiv ovog fenomena. Vidljivije poruke osude i sankcioniranja govora mržnje doprinijet će smanjenju ove pojave, ali i povećanju povjerenja društva (i grupe koje dijele zaštićene karakteristike) u institucije i pravni sustav BiH.
- Na koncu, potrebno je uspostaviti sveobuhvatne baze registriranih incidenata, prekršaja i krivičnih djela, ali i reakcija svih drugih organa koji su nadležni za reagiranje na pojedine pojavnne forme govora mržnje. Evidencije je potrebno kreirati i voditi na nivou svakog institucionalnog mehanizma posebno, uz kreiranje jedinstvene interaktivne baze koja bi generirala sve prethodno kreirane pojedinačne baze. Ovakav pristup, uz izradu hodograma institucionalnog postupanja, omogućio bi da svi organi prate „kretanje“ jednog incidenta i blagovremeno djeluju u okviru svoje nadležnosti.

LITERATURA

8. LITERATURA

Publikacije:

1. ACPOS (2010) Hate Crime Guidance Manual. Inverness: ACPOS
2. Ademović, N., Marko, J., Marković, G. (2012) Ustavno pravo BiH. Sarajevo: Konrad Adenauer Stiftung.
3. Alaburić, V. (2003) Ograničavanje 'govora mržnje' u demokratskom društvu – teorijski, zakonodavni i praktični aspekti. I. dio, Hrvatska pravna revija, i Cvijanović, H. (2016) Govor kao verbalni i simbolički prostor slobode i političkog: američki poučak i govor mržnje u EU i Hrvatskoj, u: Kulenović, E. (ur.), (2016) Govor mržnje u Hrvatskoj. Zagreb: Fakultet političkih znanosti, str. 67.
4. American Prosecutor's Research Institute (APRI) (2000) A Local Prosecutors Guide for Responding to Hate Crimes. USA: APRI.
5. Anti-Defamation League (2018) Pyramid of hate. Dostupno na: <https://www.adl.org/sites/default/files/documents/pyramid-of-hate.pdf>
6. Bačić, F. (1998) Kazneno pravo – opći dio, peto prerađeno i prošireno izdanje. Zagreb: Informator.
7. Bajraktarević Pajević, D. (2016) Istraživanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje: Priručnik za policiju. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
8. Blagojević, B. (2010) Kulturno-geografski aspekt istraživanja govora mržnje na javnim površinama. U: Duško Vejnović (ur.) Govor mržnje, Banja Luka: Defendologija, centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, str. 377-387.
9. Bychawska-Siniarska, D. (2017) Zaštita prava na slobodu izražavanja po Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima: Priručnik za pravnike. Savjet Europe.
10. Calvert, C. (1997) Hate Speech and Its Harms: A Communication Theory Perspective. Journal of Communication, Volume 47, Issue 1, mart 1997, str. 4-19.
11. Challenges and Responses to Hate-Motivated Incidents in the OSCE Region – For the period January-June 2006, (2006), Varšava.
12. College of Policing Limited (2014) Hate Crime Operational Guidance. Coventry: College of Policing Limited. Dostupno na: http://www.report-it.org.uk/files/hate_crime_operational_guidance.pdf
13. Community Research Associates, National Hate Crimes Training Curricula: Student Manual
14. Criminal Justice Information Services (CJIS) & Division Uniform Crime Reporting (UCR) Program (2015) Hate Crime Data Collection Guidelines And Training Manual at <https://ucr.fbi.gov/hate-crime-data-collection-guidelines-and-trai>

- ning-manual.pdf (Pristupljeno 27. 2. 2018)
15. De Sanctis, F. (2013) Značaj procesuiranja govora mržnje u post-konfliktnim državama: lekcija iz Bosne i Hercegovine i lekcija za Bosnu i Hercegovinu, str. 107-128.
 16. Dragičević, F. (2019) Govor mržnje, izborni proces i pravo na slobodu izražavanja. Fondacija Centar za javno pravo: Sveske za javno pravo, str. 27-39. Dostupno na: http://www.fcjp.ba/analize/Sveske_za_javno_pravo_broj-37.pdf
 17. ECRI Izvještaj o BiH (peti ciklus monitoringa) usvojen 6. 12. 2016, objavljen 28. 2. 2017, str. 14. Dostupno na <https://rm.coe.int/third-report-on-bosnia-and-herzegovinabosnian-translation-/16808b5601>
 18. FBI Bias Indicators: Objective Evidence That the Crime was Motivated by Bias, 2017.
 19. Filipović, Lj. (2019) Krivičnopravni aspekti govora mržnje na elektronskim medijima i na Internetu. Fondacija Centar za javno pravo: Sveske za javno pravo, str. 3-16. Dostupno na: http://www.fcjp.ba/analize/Sveske_za_javno_pravo_broj-37.pdf
 20. Filipović, LJ. (2019) Krivična djela iz mržnje i krivična djela izazivanja mržnje: Komentar relevantnih krivično-procesnih odredaba i odredaba odabranog prekršajnog zakonodavstva. Sarajevo: Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini.
 21. Green D. P., McFalls, L. H., Smith, J. K. (2001) Hate Crime: An Emergent Research Agenda, Annual Review of Sociology, Vol. 27, 479-504.
 22. Halilović, H. (2019) Krivično procesno pravo, knjiga prva: uvod i temeljni pojmovi, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Sarajevo, 2019.
 23. Hate Crime Data Collecting Guidelines And Training Manual, Criminal Justice Information Services (CJIS) Division, Uniform Crime reporting Program (UCR) Program, FBI, 2015.
 24. Hodžić, E., Mehmedić, A. (2014) Krivična djela počinjena iz mržnje: Izazovi reguliranja i procesuiranja u BiH. Sarajevo. Centar za društvena istraživanja Analitika.
 25. Home Office Police Standards Unit/Association of Chief Police Officers (2005), HateCrime: Delivering a Quality Service. Good Practice and Tactical Guidance. Dostupno na: <http://www.bedfordshire.police.uk/pdf/tacticalguidance.pdf>. (Pristupljeno 27. 2. 2018)
 26. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=50076>
 27. Iganski, P., Lagou, S. (2014). The personal injuries of “hate crime.” . The Routledge international handbook on hate crime, 34-46.
 28. Institucija ombudsmana za ljudska prava BiH (2021) Specijalni izvještaj o govoru mržnje u Bosni i Hercegovini. Banja Luka: Institucija ombudsmana za ljudska prava BiH.
 29. Jenness, V., Grattet, R. (1996) The Criminalization of Hate: A Comparison of Structural and Polity Influences on the Passage of “Bias-Crime” Legislation in the United States, Sociological Perspectives, Vol. 39, No. 1, 129-154.
 30. Jozić, K. et.all (2020) Priručnik o postupanju policijskih službenika/ca u slučajevima nasilja nad LGBTI osobama. Sarajevo: Udruženje Mreža policijskih službenica.
 31. Karović, S., Orlić, S. (2020) Otkrivačka, istražna i dokazna uloga ovlaštenih službenih osoba u kaznenom postupku u Bosni i Hercegovini. Policija i sigurnost, god. 29. (2020) br. 1-2, Zagreb, str. 112-125.
 32. Kulenović, E. (ur.) (2016) Govor mržnje u Hrvatskoj. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
 33. Lalić, V. (2014) Sociološki aspekti zločina iz mržnje u Bosni i Hercegovini, u: Krivična djela počinjena iz mržnje: Izazovi reguliranja i procesuiranja u BiH. Sarajevo: Analitika – Centar za društvena istraživanja. 17-35.
 34. Law Enforcement Support Section (LESS) i Crime Statistics Management Unit (CESMU) (2012) Hate Crime Data Collection Guidelines and Training Manual. Dostupno na: <file:///C:/Users/Dina/Downloads/Hate%20Crime%20Data%20Collection%20Guidelines%20and%20Training%20Manual%20-Version%202.0.pdf>
 35. Levin, J. i McDevitt, J. (1993) Hate Crime: the Rising Tide of Bigotry and Bloodshed. New York: Plenum, 165-173.
 36. Lučić-Ćatić, M. i Bajrić, A. (2013) Procesuiranje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Centar za društvena istraživanja Analitika.
 37. Lučić-Ćatić, M., Bajraktarević Pajević, D. (2017) Nedostaci kaznene politike Tužiteljstva BiH i Suda BiH u slučajevima zločina iz mržnje i govora mržnje. Kriminalističke teme – Časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, br. 5 (2017), 351-368.

38. Lučić-Ćatić, M., Bajraktarević Pajević, D., Kavazović, M. i Bojanović, N. (2016) Hate Crime or Hate Speech: Judiciary Practice in Bosnia and Herzegovina, Tematski zbornik radova međunarodnog značaja sa Međunarodnog naučnog skupa „Dani Arčibalda Rajs“.
39. Maljević, A. i Vujović, S. (2013) Vodič za procesuiranje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Centar za društvena istraživanja Analitika.
40. Manual on Joint Hate Crime Training for Police and Prosecutors (2018) OSCE, ODIHR.
41. McLaughlin, K. A., Malloy, S. M., Brilliant, K. J., Lang, C. (2000) Responding to Hate Crime: A Multidisciplinary Curriculum for Law Enforcement and Victim Assistance Professionals. Newton, MA: National Center for Hate Crime Prevention, Education Development Center, Inc.
42. Navarro J. I., Navarro, Marchena, E., Menacho, I. (2013) The Psychology of Hatred, The Open Criminology Journal, 6, 10-17.
43. OSCE, (2010) Razumijevanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje – Priručnik za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo.
44. OSCE/ODIHR (2009) Hate Crime Laws: A Practical Guide. Varšava: OSCE/ODIHR.
45. OSCE/ODIHR (2009) Preventing and Responding Hate Crimes: A resource Guide for NGOs in the OSCE Region. Varšava: OSCE/ ODIHR.
46. OSCE/ODIHR (2010) Hate Crimes in the OSCE Region – Incidents and Responses: Annual Report for 2009. Varšava: OSCE/ODIHR.
47. OSCE/ODIHR (2012) TAHCLE: Training against hate crime for law enforcement (Curriculum for Trainers). Varšava: OSCE/ODIHR.
48. OSCE/ODIHR (2020) Žrtve krivičnih djela iz mržnje u sistemu krivičnog pravosuđa Praktični vodič. Varšava: OSCE/ ODIHR.
49. Palmiotto, M. J., Vejnović, D. i Lalić, V. (2012) Rad policije na sprečavanju etnički motivisanog nasilja na fudbalskim utakmicama u Bosni i Hercegovini, Defendologija 15, br. 32, str. 19-32.
50. Perry, B., Alvi, S. (2012) We are all vulnerable: The in terrorem effects of hate crimes. International Review of Victimology, 18(1): 57-71.
51. Pezzella, F. S. (2017) Hate Crime Statutes: A Public Policy and Law Enforcement Dilemma. Springer.
52. Phillips, S. Grattet, R. (2000) Judicial Rhetoric, Meaning-Making, and the Institutionalization of Hate Crime Law, Law & Society Review, Vol. 34, No. 3, 572-573.
53. Prosecuting Hate Crimes: A Practical Guide, (2012) OSCE ODIHR – IAP, DRAFT
54. Rabatski akcioni plan o zabrani javnog zagovaranja nacionalne, rasne ili verske mržnje koja predstavlja podsticanje na diskriminaciju, netrpeljivost ili nasilje: Zaključci i preporuke koji proističu iz četiri regionalne ekspertske radionice koje je organizovao OHCHR 2011. godine i koje su usvojili eksperti u Rabatu (Maroko), (2012) Dostupno na: https://ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/rabatski_acioni_plan.pdf
55. Radosavljević, P. (2015) Govor mržnje u Bosni i Hercegovini: unapređenje regulative u BiH u skladu sa međunarodnim standardima. Dostupno na: <http://univerzitetpim.com/wp-content/uploads/2019/07/Govor-mrzne-u-Bosni-i-Hercegovini.pdf>
56. Responding to Hate Speech against LGBT people (2013): London: Article 19. Dostupno na: <https://www.article19.org/data/files/medialibrary/37343/LGBT-Incitements-Paper-30-Sept-AS-FINAL.pdf>; Prohibiting incitement to discrimination, hostility or violence – Policy brief (2012), Article 19.
57. Roberts, C., Innes, M., Williams, M., Tregidga, J., Gad, D. (2013) Understanding who commits hate crime and why they do it, Llywodraeth Cymru Welsh Government, Number 38.
58. Ryken, G., Jenness, V., Curry, T. (1998) The Homogenization and Differentiation of Hate Crime Law in the U.S. 1978-1995: An Analysis of Innovation and Diffusion in the Criminalization of Bigotry 63. American Sociological Review, 286-307.
59. Sali-Terzić, S. (2013) Govor mržnje: međunarodni standardi ljudskih prava i pravni okvir u Bosni i Hercegovini. Dostupno na: https://bhnovinari.ba/wp-content/uploads/2013/01/govor_mrzne_ljudskopravaski_aspekt_sevima_sali_terzic.pdf

60. Scheweppe, J. (2021) What is a Hate Crime, Cogent Social Sciences, Taylor&Francis Group, 2021, str. 8. 1-16.
61. Smith, A. (2013) Razumijevanje granice u Bosni i Hercegovini: pozivanje na mržnju koje predstavlja podsticanje na neprijateljstvo, diskriminaciju i nasilje, str. 81-103.
62. Tadić-Stojisavljević, S., Trlin, D. (2021) Govor mržnje online i u drugom javnom prostoru, JU CEST FBiH.
63. Tomić, V. Z. (2007) Krivično pravo II: Posebni dio, Drugo izmjenjeno i dopunjeno izdanje, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, str. 57.
64. Trnka, K. (2006) Ustavno pravo, 2. izd., Sarajevo: Univerzitetska knjiga.
65. United States of America/Department of Justice / Community Research Associates (1999) National Hate Crimes Training Curricula: Student Manual. Dostupno na: <https://www.ncjrs.gov/App/publications/abstract.aspx?ID=186784>
66. Vejnović, D. (2007) Ugrožavanje bezbjednosti sa težištem na govor mržnje. Defendologija centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja. Dostupno na: http://www.defendologija.com/latinica/materijali/ugrozavanje_bezbjednosti_23-05-07.htm
67. Županović, B. (2014) Govor mržnje i jezičke manipulacije u Bosni i Hercegovini, u: Kako prevazići govor mržnje: Zbornik radova, Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomска, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, str. 114-123.

Presude/rješenja/odluke:

1. ESLJP, Angelova and Iliev v. Bulgaria (Application no. 55523/00), 26. 7. 2007.
2. ESLJP, Delfi As v. Estonia (Application no. 64569/09), 10. 10. 2013.
3. ESLJP, Đorđević v. Croatia (Application no. 41526/10), 24. 7. 2012.
4. ESLJP, Engel and Others v. Netherland (Application No. 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72), 8. 6. 1976.
5. ESLJP, Feret v. Belgium (Application No. 15615/07), 16. 7. 2009.
6. ESLJP, Gubi protiv Austrije, 19. 12. 1994, stav 38.
7. ESLJP, Hadjianastassiou protiv Grčke, 16. 12. 1992, stav 46.
8. ESLJP, Handyside v. the United Kingdom, 5493/72, 7. 12. 1976, 49.
9. ESLJP, Jussila v. Finland (Aplication No. 73053/01), 23. 11. 2006.
10. ESLJP, Lauko v. Slovakia (4/1998/907/1119), 2. 9. 1998.
11. ESLJP, Lindon, Otcakovský-Laurens and July v. France, 21279/02 i 36448/02, 22. 10. 2007, [GC], 45.
12. ESLJP, Maresti v. Croatia (Application No. 55759/07), 25. 6. 2009.
13. ESLJP, Milanović v. Serbia (Application No. 44614/07), 20. 6. 2011.
14. ESLJP, Muslija v. Bosnia and Herzegovina (Application No. 32042/11), 14. 4. 2014.
15. ESLJP, Nachova and Others v. Bulgaria (Applications nos. 43577/98 and 43579/98) 26. 2. 2004.
16. ESLJP, Opuz v. Turkey (Application No. 33401/02), 9. 6. 2009.
17. ESLJP, Öztürk v. Germany (Application No. 8544/79), 23. 10. 1984.
18. ESLJP, PETA Deutschland protiv Njemačke, 8. 11. 2012.
19. ESLJP, Rommelfanger protiv Savezne Republike Njemačke, 6. 9. 1989. (odлука).
20. ESLJP, Sergey Zolotukhin v. Russia (Application No. 14939/03), 10. 2. 2009.
21. ESLJP, Seurot protiv Francuske, 18. 5. 2004, zahtjev br. 57383/00.
22. ESLJP, Smajić v. Bosnia and Herzegovina (Application No. 48657/16), 29. 7. 2016.
23. ESLJP, Stoica v. Romania (Application No. 42722/02), 4. 3. 2008.
24. ESLJP, Surek v. Turkey (Application No. 14735/94), 8. 7. 1999.
25. ESLJP, Šečić v. Croatia (Application No. 40116/02), 31. 8. 2007.
26. ESLJP, Tomasović v. Croatia (Application No. 53785/09), 18. 10. 2011.
27. ESLJP, Toth v. Croatia (Application No. 64674/01), 9. 7. 2002.
28. ESLJP, Vogt protiv Njemačke, 26. 9. 1995, stav 53.

29. Odluka br. 321-02/19 Vijeća za štampu u Bosni i Hercegovini od 18. 10. 2019, <https://www.vzs.ba/index.php/zal-be-i-prigovori/605-antimigrant-ba/2999-odluka-mreza-za-izgradnju-mira-portal-antimigrant-ba-18-10-2019>
30. Rješenje Regulatorne agencije za komunikaciju br. 03-29-5-1000/18 od 2. 7. 2019. Dostupno na: <https://docs.rak.ba/documents/22fcc9a1-699e-441c-8ae3-2f038970024a.pdf>
31. T20 0 KT 0005156 13 od 28. 11. 2013. i S1 3 K 012995 14 K od 16. 7. 2014.
32. T20 0 KT 0008640 14 od 08. 10. 2014. i S1 3 K 015904 14 Kps od 21. 10. 2014.

Pravni izvori:

1. Direktiva 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Savjeta (od 25. 10. 2012. godine), OJ L 315/ 57/2012.
2. Evropska konvencija o ljudskim pravima, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 6/99.
3. Hate Crime Statistics Act, 28. U.S.C. §, 534 (1990) Supp IV (1992).
4. Izborni zakon BiH, Službeni glasnik BiH, br. 23/01, 7/02, 9/02, 20/02, 25/02, 4/04, 20/04, 25/05, 52/05, 65/05, 77/05, 11/06, 24/06, 32/07, 33/08, 37/08, 32/10, 18/13, 7/14 i 31/16.
5. Izborni zakon Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik BiH, br. 23/01, 7/02, 9/02, 20/02, 25/02 4/04, 20/04, 25/05, 52/05, 65/05, 77/05, 11/06, 24/06, 32/07, 33/08, 37/08, 32/10, 18/13, 7/14 i 31/16.
6. Kodeks o audio-vizualnim medijskim uslugama i medijskim uslugama radija, Službeni. glasnik BiH, br. 31/03, 75/06, 32/10 i 98/12, 78/13.
7. Konvencija o kibernetičkom kriminalu od 23. 11. 2001. i Dodatni protokol uz tu Konvenciju o inkriminiranju djela rasističke i ksenofobne naravi od 28. 1. 2003, Službeni glasnik BiH – Međunarodni ugovori 6/06.
8. Konvencija o pravu djeteta, 20. 11. 1989, United Nations, Treaty Series, vol. 1577, p. 3; depositary notifications C.N.147.1993.TREATIES-5 of 15 May 1993 [amendments to article 43 (2)]1; and C.N.322.1995.TREATIES-7 of 7 November 1995 [amendment to article 43 (2)].
9. Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida od 9. 12. 1948, United Nations, Treaty Series, vol. 78, p. 277.
10. Konvencija o ukidanju rasne diskriminacije (ICERD), UN General Assembly resolution 2106 (XX), 21. 12. 1965.
11. Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), 34/180 od 18. 12. 1979. United Nations, Treaty Series, vol. 1249, p. 13.
12. Krivični zakon Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15 i 35/18
13. Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, br. 19/2020
14. Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, br. 36/2003, 21/2004 – ispr., 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 46/2016 i 75/2017
15. Krivični zakonik Republike Srpske, Sl. glasnik Republike Srpske, br. 64/17, 104/18-Odluka US, 15/21 i 89/21
16. Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije od 7. 3. 1966, Sl. I. SFRJ 31/67. i Sl. I. RBiH 25/93
17. Međunarodni pakta o građanskim i političkim pravima od 16. 12. 1966, Sl. I. SFRJ 7/71. i Sl. I. RBiH 25/93
18. Ministarsko vijeće OSCE-a, Odluka br. 9/09, tačka br. 3, „Borba protiv krivičnih djela iz mržnje“, Atina, 2. 12. 2009. godine, <https://www.osce.org/cio/40695>
19. Okvirna konvencija Vijeća Evrope za zaštitu nacionalnih manjina (ETS No. 157)
20. Okvirna odluka Vijeća 2008/913/PUP od 28. 11. 2008. o suzbijanju određenih oblika i načina izražavanja rasizma i ksenofobije krivičnopravnim sredstvima, Sl. I. EU L 328/5.
21. Okvirna odluka Vijeća 2008/913/PUP od 28. 11. 2008. o suzbijanju određenih oblika i načina izražavanja rasizma i ksenofobije krivičnopravnim sredstvima, Sl. I. EU L 328/55
22. Opća (univerzalna) deklaracija o ljudskim pravima, G.A. res. 217A (III), U.N. Doc A/810 at 71 (1948)
23. Povelja Evropske unije o temeljnim pravima (2010/C 83/02) OJ C 303/01/2007
24. Pravilnik o postupku rješavanja kršenja uslova dozvola i propisa Regulatorne agencije za komunikacije, Službeni glasnik BiH, br. 32/02

25. Pravilnik o medijskom predstavljanju političkih subjekata u periodu od dana raspisivanja izbora do dana održavanja izbora, Službeni glasnik BiH, br. 65/08
26. Pregled povreda i odgovarajućih kazni koje izriče Regulatorna agencija za komunikacije, Službeni glasnik BiH, br. 8/17
27. Preporuka Vijeća Europe br. R (97)20
28. Zakon o javnom okupljanju BDBiH, Službeni glasnik BDBiH, br. 28/12
29. Zakon o javnom okupljanju KS, Službene novine KS, br. 32/09 i 11/11
30. Zakon o javnom okupljanju RS, Službeni glasnik RS, br. 118/08
31. Zakon o javnom redu i miru BDBiH, Službeni glasnik BDBiH, br. 32/09 i 14/10
32. Zakon o javnom redu i miru RS, Službeni glasnik RS, br. 11/15
33. Zakon o komunikacijama BiH, Službeni glasnik BiH, br. 31/03
34. Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, Sl. glasnik BiH, br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13 i 65/18)
35. Zakon o krivičnom postupku Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, Sl. glasnik BDBiH, br. 34/13 – prečišćeni tekst, 27/14, 3/19 i 16/20
36. Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, Sl. novine FBiH, br. 35/03, 56/03 - ispr., 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 9/09, 12/10, 8/13, 59/14 i 74/20
37. Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske, Sl. glasnik RS, br. 34/13 – prečišćeni tekst, 27/14, 3/19 i 16/20
38. Zakon o ombudsmenu za ljudska prava BiH, Sl. glasnik BiH, br. 19/2002, 35/2004, 32/2006, 38/2006 - ispr. i 50/2008 – dr. zakon)
39. Zakon o prekršajima protiv javnog reda i mira Kantona Sarajevo, Službene novine KS br. 18/07 i 7/08
40. Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini, Službeni glasnik BiH br. 16/03, 102/09, 32/10
41. Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini, Službeni glasnik BiH, br. 5/04
42. Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini, Službeni glasnik BiH, br. 5/04
43. Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama KS, Službene novine KS, br. 7/07
44. Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama TK, Službene novine Tuzlanskog kantona, br. 13/16
45. Zakon o sprečavanju nasilja na sportskim priredbama RS, Službeni glasnik RS, br. 106/15.
46. Zakon o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik BiH, broj 59/09, 66/16

Ostali izvori:

1. ECRI opća politička preporuka br. 1: o borbi protiv rasizma, ksenofobije, antisemitizma i netolerancije (1996)
2. ECRI opća politička preporuka br. 2: o specijaliziranim tijelima za borbu protiv rasizma, ksenofobije, antisemitizma i netolerancije na nacionalnom nivou
3. ECRI opća politička preporuka br. 3: o borbi protiv rasizma i netolerancije protiv Roma (1998)
4. ECRI opća politička preporuka br. 4: o nacionalnim istraživanjima o iskustvima i percepciji diskriminacije i rasizma iz perspektive potencijalnih žrtava
5. ECRI opća politička preporuka br. 5: o borbi protiv netolerancije i diskriminacije protiv muslimana (2000)
6. ECRI opća politička preporuka br. 6: o borbi protiv širenja rasističkih, ksenofobičnih i antisemitskih materijala putem interneta (2000)
7. ECRI opća politička preporuka br. 7: o nacionalnom zakonodavstvu za borbu protiv rasizma i rasne diskriminacije
8. ECRI opća politička preporuka br. 8: o suzbijanju rasizma pri borbi protiv terorizma (2004)
9. ECRI opća politička preporuka br. 9: o borbi protiv antisemitizma (2004)
10. ECRI opća politička preporuka br. 10: o korištenju rasističkih, antisemitskih i ksenofobičnih elemenata u školama i obrazovanju (2005)

11. ECRI opća politička preporuka br. 11: o borbi protiv rasizma i rasne diskriminacije u policijskom radu (2007)
12. ECRI opća politička preporuka br. 12: o borbi protiv rasizma i rasne diskriminacije u sportu (2008)
13. ECRI opća politička preporuka br. 13: o borbi protiv rasizma i netolerancije protiv Roma (Ojačavanje ECRI opće političke preporuke br. 3 iz 1998) (2011)
14. ECRI opća politička preporuka br. 14: o borbi protiv rasizma i rasne diskriminacije u zapošljavanju (2012)
15. ECRI opća politička preporuka br. 15: o borbi protiv govora mržnje (2015)
16. ECRI opća politička preporuka br. 16: o zaštiti imigranata od diskriminacije (2016)
17. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/stress>

www.atlantskainicijativa.org